

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

DİNLƏRLƏ TANIŞLIQ

BİRİNCİ CİLD

MÜNDƏRİCAT

MÜQƏDDİMƏ.....	Error! Bookmark not defined.
BİRİNCİ DƏRS.....	Error! Bookmark not defined.
DİN	Error! Bookmark not defined.
SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLAR.....	Error! Bookmark not defined.
İKİNCİ DƏRS	Error! Bookmark not defined.
DİNƏ YÖNƏLMƏNİN SƏBƏBLƏRİ (1).....	Error! Bookmark not defined.
SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLAR.....	Error! Bookmark not defined.
ÜÇÜNCÜ DƏRS.....	Error! Bookmark not defined.
DİNƏ YÖNƏLMƏNİN SƏBƏBLƏRİ (2).....	Error! Bookmark not defined.
SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLAR.....	Error! Bookmark not defined.
DÖRDÜNCÜ DƏRS....	Error! Bookmark not defined.
İBTİDAİ DİNLƏR (1).....	Error! Bookmark not defined.
FETİŞİZM VƏ ANİMİZM.....	Error! Bookmark not defined.
1. FETİŞİZM.....	Error! Bookmark not defined.
2. ANİMİZM	Error! Bookmark not defined.
ANİMİZM İLƏ FETİŞİZMİN FƏRQLƏRİ.....	Error! Bookmark not defined.
ƏRƏBİSTAN YARMADASINDA ANİMİZM.....	Error! Bookmark not defined.
SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLAR.....	Error! Bookmark not defined.
BEŞİNCİ DƏRS	Error! Bookmark not defined.
İBTİDAİ DİNLƏR (2).....	Error! Bookmark not defined.
3. TOTEMİZM	Error! Bookmark not defined.
TOTEMİZMİN ƏSAS PRİNSİPLƏRİ.....	Error! Bookmark not defined.
QƏDİM VƏ MÜASİR TOTEMLƏR.....	Error! Bookmark not defined.
SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLAR.....	Error! Bookmark not defined.
ALTINCI DƏRS	Error! Bookmark not defined.
İBTİDAİ DİNLƏR (3).....	Error! Bookmark not defined.
İBTİDAİ DİNLƏRİN MÜŞTƏRƏK ƏQİDƏLƏRİ.....	Error! Bookmark not defined.
1. MÜQƏDDƏS BİR ƏŞYA.....	Error! Bookmark not defined.
2. MANAYA ETİQAD.....	Error! Bookmark not defined.
3. SEHR VƏ CADU.....	Error! Bookmark not defined.
4. TABOYA ETİQAD.....	Error! Bookmark not defined.
5. TƏSVİYƏ VƏ PAKLANDIRMA.....	Error! Bookmark not defined.

6. DİRİ OLMASINI TƏSƏVVÜR ETMƏK	Error! Bookmark not defined.
7. TƏBİƏTƏ PƏRƏSTİŞ	Error! Bookmark not defined.
8. QURBANLIQ.....	Error! Bookmark not defined.
9. ÖLÜLƏRƏ HÖRMƏT QOYULMASI...	Error! Bookmark not defined.
10. İNSAN, TƏBİƏT VƏ VARLIQ RUHUNUN VƏHDƏTİ	Error! Bookmark not defined.
11. VARLIQ ALƏMİNİN MƏNŞƏYİNƏ QOVUŞMAQ MEYLİ	Error! Bookmark not defined.
12. EŞQ VƏ PƏRƏSTİŞ.....	Error! Bookmark not defined.
13. ƏBƏDİYYƏTƏ ETİQAD	Error! Bookmark not defined.
14. İXTİYAR VƏ SEÇKİ.....	Error! Bookmark not defined.
SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLAR	Error! Bookmark not defined.
İBTİDAİ BİR CƏMİYYƏTİN ARAŞDIRILMASI	Error! Bookmark not defined.
YEDDİNCİ DƏRS	Error! Bookmark not defined.
VEDA DİNİ (1)	Error! Bookmark not defined.
VEDA AYİNİNİN TARİXİ.....	Error! Bookmark not defined.
VEDA MƏBUDLARI.....	Error! Bookmark not defined.
DƏRSİN XÜLASƏSİ.....	Error! Bookmark not defined.
SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLAR	Error! Bookmark not defined.
SƏKKİZİNCİ DƏRS	Error! Bookmark not defined.
VEDA AYİNİ (2)	Error! Bookmark not defined.
MÜQƏDDƏS KİTABLAR - VEDA	Error! Bookmark not defined.
SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLAR	Error! Bookmark not defined.
DOQQUZUNCU DƏRS	Error! Bookmark not defined.
BRAHMAN AYİNİ (1)	Error! Bookmark not defined.
VEDA AYİNİNDƏKİ DƏYİŞİKLİKLƏR	Error! Bookmark not defined.
ETİQADI DƏYİŞİKLİKLƏR	Error! Bookmark not defined.
2. ATMƏN.....	Error! Bookmark not defined.
3-4. KARMA VƏ TƏNASÜX.....	Error! Bookmark not defined.
5. MUKŞA (NİCAT YOLU).....	Error! Bookmark not defined.
SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLAR	Error! Bookmark not defined.
ONUNCU DƏRS	Error! Bookmark not defined.
BRAHMAN AYİNİ (2)	Error! Bookmark not defined.
VEDA DİNİNDƏ DƏYİŞİKLİKLƏR	Error! Bookmark not defined.
2. İCTİMAİ QURULUŞ.....	Error! Bookmark not defined.
3. MÜQƏDDƏS KİTABLAR.....	Error! Bookmark not defined.
ON BİRİNCİ DƏRS	Error! Bookmark not defined.
CAYNİZM (1).....	Error! Bookmark not defined.
TARİXÇƏSİ.....	Error! Bookmark not defined.
MÜQƏDDİMƏ.....	Error! Bookmark not defined.
CAYNİZM AYİNİNİN BANİSİ.....	Error! Bookmark not defined.

SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLAR	Error! Bookmark not defined.
ON İKİNCİ DƏRS.....	Error! Bookmark not defined.
CAYNİZM AYİNİ (2)	Error! Bookmark not defined.
ƏQİDƏ VƏ ƏXLAQ	Error! Bookmark not defined.
MƏBUDA ETİQAD	Error! Bookmark not defined.
CİVA VƏ ACİVA	Error! Bookmark not defined.
KARMA VƏ SAMSARA	Error! Bookmark not defined.
MUKŞA	Error! Bookmark not defined.
ƏXLAQ VƏ RƏFTAR PRİNSİPLƏRİ (NORMALARI)	Error! Bookmark not defined.
ON ÜÇÜNCÜ DƏRS ..	Error! Bookmark not defined.
BUDDİZM (1)	Error! Bookmark not defined.
BUDDA	Error! Bookmark not defined.
SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLAR	Error! Bookmark not defined.
ON DÖRDÜNCÜ DƏRS	Error! Bookmark not defined.
BUDDİZM (2)	Error! Bookmark not defined.
ƏQİDƏLƏRİ	Error! Bookmark not defined.
KARMA VƏ SAMSARA	Error! Bookmark not defined.
SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLAR	Error! Bookmark not defined.
ON ALTINCI DƏRS....	Error! Bookmark not defined.
BUDDİZM (3)	Error! Bookmark not defined.
ƏXLAQ	Error! Bookmark not defined.
SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLAR	Error! Bookmark not defined.
ON ALTINCI DƏRS....	Error! Bookmark not defined.
BUDDİZM (4)	Error! Bookmark not defined.
AYİNLƏR VƏ MƏRASİMLƏR	Error! Bookmark not defined.
MÜQƏDDƏS KİTABLARI	Error! Bookmark not defined.
SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLAR	Error! Bookmark not defined.
ON YEDDİNCİ DƏRS.	Error! Bookmark not defined.
BUDDİZM (5)	Error! Bookmark not defined.
FİRQƏLƏR.....	Error! Bookmark not defined.
SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLAR	Error! Bookmark not defined.
ON SƏKKİZİNCİ DƏRS	Error! Bookmark not defined.
HİNDUİZM (1)	Error! Bookmark not defined.
MƏQSƏDLƏR VƏ YOLLAR.....	Error! Bookmark not defined.
HƏYATIN DÖRD MƏQSƏDİ.....	Error! Bookmark not defined.
NİCAT YOLLARI.....	Error! Bookmark not defined.
SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLAR	Error! Bookmark not defined.
ON DOQQUZUNCU DƏRS	Error! Bookmark not defined.
HİNDUİZM (2)	Error! Bookmark not defined.
ALTI İDEOLOJİ MƏKTƏB	Error! Bookmark not defined.

İYİRMİNCİ DƏRS Error! Bookmark not defined.

HİNDUIİZM (3)Error! Bookmark not defined.

TRİNURTIError! Bookmark not defined.

MƏBUDLARIN HƏYAT YOLDAŞLARI.....Error! Bookmark not defined.

İYİRMİ BİRİNCİ DƏRSEError! Bookmark not defined.

HİNDUIİZM (4)Error! Bookmark not defined.

SAİR ƏQİDƏLƏRError! Bookmark not defined.

1. ÇOXALLAHLIQ.....Error! Bookmark not defined.

2. İBADƏT VƏ PƏRƏSTİŞ.....Error! Bookmark not defined.

3. MƏBƏDLƏR.....Error! Bookmark not defined.

4. QONG ÇAYI.....Error! Bookmark not defined.

5. BRAHMAN.....Error! Bookmark not defined.

6. İNƏYİN HÖRMƏTİ.....Error! Bookmark not defined.

SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLARError! Bookmark not defined.

İYİRMİ İKİNCİ DƏRS. Error! Bookmark not defined.

HİNDUIİZM (5)Error! Bookmark not defined.

FİRQƏLƏR.....Error! Bookmark not defined.

İYİRMİ ÜÇÜNCÜ DƏRSEError! Bookmark not defined.

SİX AYİNİ (1).....Error! Bookmark not defined.

SİX AYİNİNİN FORMALAŞMASIError! Bookmark not defined.

NANAKİN TƏBLİĞ ÜSLUBUError! Bookmark not defined.

SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLARError! Bookmark not defined.

İYİRMİ DÖRDÜNCÜ DƏRSEError! Bookmark not defined.

SİX AYİNİ (2).....Error! Bookmark not defined.

ƏQİDƏLƏRİ.....Error! Bookmark not defined.

2. ALLAHI ZİKR ETMƏK.....Error! Bookmark not defined.

3. İNSAN VƏ DÜNYAError! Bookmark not defined.

4. İBADƏT.....Error! Bookmark not defined.

5. QRANT.....Error! Bookmark not defined.

SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLARError! Bookmark not defined.

İYİRMİ BEŞİNCİ DƏRSEError! Bookmark not defined.

TAO AYİNİ (1)Error! Bookmark not defined.

KÖKLƏRİ VƏ FƏLSƏFƏSİError! Bookmark not defined.

TAO AYİNİN KÖKLƏRİError! Bookmark not defined.

SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLARError! Bookmark not defined.

İYİRMİ ALTINCI DƏRSEError! Bookmark not defined.

TAO AYİNİ (2)Error! Bookmark not defined.

ƏXLAQ VƏ DİNError! Bookmark not defined.

LAO-TZE FƏLSƏFƏSİ ƏSASINDA ƏXLAQIN ƏSASLARIError! Bookmark not defined.

b) TAOİZMDƏ SEHRKARLIQ	Error! Bookmark not defined.
v) TAOİZMİN DİNİ YÖNLƏRİ	Error! Bookmark not defined.
SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLAR	Error! Bookmark not defined.
İYİRMİ YEDDİNCİ DƏRS	Error! Bookmark not defined.
KONFUSİON AYINI	Error! Bookmark not defined.
KÖKLƏRİ	Error! Bookmark not defined.
KONFUSİON BARƏSİNDƏ	Error! Bookmark not defined.
KONFUSİON AYINININ ƏSİL MƏNBƏLƏRİ	Error! Bookmark not defined.
KONFUSİON AYINININ FORMALAŞMISI	Error! Bookmark not defined.
SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLAR	Error! Bookmark not defined.
İYİRMİ SƏKKİZİNCİ DƏRS	Error! Bookmark not defined.
KONFUSİON AYINI (2)	Error! Bookmark not defined.
ETİQADLARI	Error! Bookmark not defined.
KONFUSİON ƏXLAQI	Error! Bookmark not defined.
KONFUSİON AYINININ ƏQİDƏLƏRİ ..	Error! Bookmark not defined.
SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLAR	Error! Bookmark not defined.
İYİRMİ DOQQUZUNCU DƏRS	Error! Bookmark not defined.
ŞİNTO AYINI	Error! Bookmark not defined.
ŞİNTONUN MƏNASI	Error! Bookmark not defined.
ETİQAD ÜSULLARI	Error! Bookmark not defined.
DİNİ DƏYİŞİKLİKLƏR	Error! Bookmark not defined.
DİNİ AYİNLƏR VƏ MƏRASİMLƏR	Error! Bookmark not defined.
SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLAR	Error! Bookmark not defined.

MÜQƏDDİMƏ

Peyğəmbər (s) və onun məsum Əhli-beyti (ə) Quranın elmi əsaslarını yaşadaraq, cəmiyyətdə müqəddəs islam dininin inqilabi və parlaq mədəni təməlinin əsasını qoymuşlar. Yaşadıqları cəmiyyətdə şəriət qanunlarının əməli olaraq, öz yerini tapması üçün islam maarifini geniş surətdə təbliğ etmiş və insanların təlim-tərbiyəsində əllərindən gələni əsirgəməmişlər.

Müasir dövrdə də istismarçı qüvvələrin ruhaniyyətə, dini-elmi mərkəz və məktəblərə qarşı qərəzli mövqe tutmalarına, həmçinin mübarizə və fəaliyyətlərin qarşısını amansızcasına almalarına baxmayaraq, o öz təkamül yolunu davam və inkişaf etdirir. Güclü elmi təməli olan bu ilahi din zühur etdiyi ilk gündən müxtəlif nəsillərin ehtiyacını ödəmiş, bəşər tarixində dost və düşmənlərin sual və şübhələrinin aradan qaldırılmasına nail olmuş və göstərilən müqavimətlər qarşısında özünün daimi irəliləyişini, bacarıq və mülayimliyini açıq-aşkar biruzə verə bilmişdir.

Böyük nailiyyətlər əldə etmiş dini-elmi məktəblər hal-hazırda aşağıdakı xüsusiyyətlərə malikdirlər:

1. İslam maarifinin bütün sahələrində ardıcıl olaraq elmi-tədqiqat və araşdırmaların aparılması;

2. İslami irs olan dərin düşüncə və təfəkkür tərzini qoruyub saxlamaqla yanaşı, bir çox elmi məsələlərdə yeni-yeni axtarışların aparılması, şagirdlərə zaman və şəraitə uyğun olan mətləblərin tədris olunması və dərsliklərin müasir tələbləri ödəyəcək üsullarla nəşr edilməsi;

3. Quranın elmi üslublarına və əqli dəlillərə istinad edərək qarşıya çıxan suallara məntiqi cavabların verilməsi, dövrü tələbat və əlaqədar mövzularla tanışlıq.

Bu vaxta qədər bir çox ölkələrin elm və təhsil mərkəzləri görkəmli alim və tədqiqatçıların araşdırmalarından istifadə etməklə, təhsildə yeni-yeni tədris üslubu və proqramlar tərtib etmişlər. Müasir kitabların hazırlanması, nəşr və tədris üsullarının həyata keçirilməsində aşağıdakı qaydalara daha çox diqqət yetirmişlər:

a) Təyin olunmuş proqramlar əsasında hər bir dərsin tədris olunmasına riayət etmək;

b) Müxtəlif mərhələlərdə tədris olunan kitabların bir-biri ilə bağlılığı, ifrat və təfritə varmamaq;

v) Tədrisin bütün mərhələlərində şagird və tələbələrin elmi səviyyələrinin nəzərə alınması;

q) Tədris olunan kitabın yazı və tərtibat üslubuna diqqət yetirmək.

Qarşınızdakı bu kitab islam məzhəbləri ilə tanışlıq məqsədilə hörmətli alim Seyyid Əhməd Mahmudi tərəfindən yazılmışdır. Müəllifə və ümumiyyətlə kitabın hazırlanmasında zəhmət çəkən bütün həmkarlara dərin minnətdarlığımızı bildiririk.

BİRİNCİ DƏRS

DİN

1. Din nədir?

2. Dinin əsas dayaqları nədən ibarətdir?

«Din» kəlməsinin müxtəlif mənaları vardır. Onlardan: «Cəza», «İtaət», «adət», «hökm», «bağlılıq», «qəhr və qələbə» və s. qeyd etmək olar. Amma bu sözün ən mühüm və ümdə mənası «İtaət və əmrə tabe olmaqdır». Əlbəttə, dinin «bağlılıq» mənasında olmasını da nəzərdən qaçıрмаq olmaz. Bütün bu mənalara diqqət yetirməklə din anlamını belə tərif etmək olar:

1. Yaradana itaət qarşısında insan həyatını nizama salan qanun və hökmlər məcmuəsinə din deyilir.

Yuxarıdakı mənaları tamamlamaq üçün dini belə də tərif etmək olar:

2. İnsanın rəftar və əməllərinin yarıdan qarşısında olan etiqadi bağlılığına din deyilir.

Bu iki tərifə əsasən dinin iki mühüm və əsas kökü olacaqdır:

1. Varlıq aləminin yarıdanına etiqad;

2. Bu etiqaddan doğan tələblərə əməl etmək.

İnsanların, varlığın başlanğıc və yaradanı haqda olan baxışları müxtəlif olduğundan, onların dinə olan münasibətləri də bir-birindən fərqlidir. Ayrı-ayrı şəxslər və ya cəmiyyətlər arasındakı dini ixtilafların da kökü məhz budur.

Mərhum Əllamə Təbatəbai din haqda belə deyir:

«Quran nöqtəyi-nəzərindən, xalq arasında mövcud olan ictimai qayda-qanunlara din deyilir. Bu ictimai qayda-qanunlar da öz növbəsində bəzən fitri və haqq din və bəzən də təhrif olunmuş və qeyri-fitri bir din olur.»

Digər bir cəhətdən də, ilahi dinlər ayrı-ayrı fərdlərin və cəmiyyətin islahı, təkamülü, nicat və xoşbəxtliyi üçün

göndərilmişdir. Ona görə də dinin mahiyyətini başqa bir ifadə ilə belə izah edirlər:

«Din, Allah-taala tərəfindən bəşəriyyətin xoşbəxtliyə çatmasından ötrü haqq peyğəmbərlərə nazil olan hökmlər və göstərişlər məcmuəsidir. İnsanlar Allahın vədə və zəmanət verdiyi səadətə çatmaqdan ötrü bu əmərlərə itaət etməli və bununla da həmin məqsədlərin həyata keçməsinə şərait yaranmalıdır.»

Bəzi alimlər isə din haqqında belə demişlər:

«Din elə bir ilahi quruluşdur ki, ağıl və təfəkkür sahiblərini öz iradə və ixtiyarı ilə dünya və axirətin xeyirli işlərinə tərəf sövq etdirir və onları düzgün yola istiqamətləndirir.»

Qərb alimləri də din haqqında müxtəlif mülahizələr irəli sürmüşlər. Onlardan bəziləri deyirlər:

«Din, yaranmışların yaradan qarşısında olan təklifləri, insanın Allah, cəmiyyət və özü qarşısındakı vəzifələridir. Başqa sözlə desək, din insanların ilahi əməlləri nəzərə almaqla, öz zəruri təkliflərini dərk etmələrinə deyilir.»

Başqa tərəfdən Din, həmin ibadətdir. İbadət iki məqulədən ibarət iki əməldir.

1. İbadət insan aqlının qəbul və təsdiq etdiyi bir əməldir. İnsan onun vasitəsilə yenilməz bir qüvvənin varlığını qəbul edir;

2. İbadət məhəbbətlə yoğrulan bir əməldir. İnsan onun vasitəsilə yenilməz bir qüvvənin eşq-məhəbbətinə doğru yüksəlir.

Dinə verilən bütün bu təriflərin hamısında müəyyən çatışmazlıqlar tapmaq olar. Tərif və izahların müştərək nöqtəsi budur ki, onların hamısı səmavi vəhyi, mütləq vücut sahibini, yəni Pərvərdigarın varlığını qəbul edir. Ona görə də belə təriflər yalnız ilahi dinlərlə uyğun gəlir. Halbuki, bəşəri əqidələrin arasında qeyri-İlahi dinlər də mövcuddur. Öz-özünə

yananaraq təkcə insan ağına əsaslanan, yaxud xəyal və gümanlardan ibarət olan xurafi dinlər də vardır ki, onlara başqa bir ifadə ilə təbiət dinləri deyilir. Bunları nəzərə alsaq, belə dinlər yuxarıdakı tərifdən kənar qalacaq. Halbuki, Quran nöqtəyi-nəzərindən bu kimi düzgün olmayan əqidələr də «din» adlandırılmışdır. Ali-İmran surəsinin 85-ci ayəsində oxuyuruq:

«Hər kim islamdan başqa bir din ardınca gedərsə, heç vaxt ondan qəbul olunmaz».

Bundan əlavə, «Kafirun» surəsinin 5-ci ayəsində buyurulur:

«Sizin öz dininiz və mənim də öz dinim vardır.»

Yuxarıda qeyd olunan bu çatışmazlığı nəzərə almaqla, bəzi dinşünaslar dinin tərifini genişləndirməyə məcbur olmuşlar. Onlar dinin tərifində yazırlar: «Din, insanların mütləq azadlığına və özbaşınalıqlarına mane olan pəhrizlər məcmuəsinə deyilir.»

Başqa bir tərifdə deyilir: «Din, insanların müqəddəs hadisə və varlıqlarla bağlı olan əməl və etiqadlarından ibarətdir ki, onlar bir-biri ilə sıx əlaqədədir.»

Yuxarıdakı iki tərifdə mütləq vücut və varlıq sahibindən danışılır. Bu kimi izahları qəbul edənlər, əslində qeyri-İlahi dinləri də dinin tərifinə daxil etmək istəmişlər. Lakin bu mövzuda başqa bir məsələyə də diqqət yetirmək lazımdır. Dinlər tarixi bəzə nəzəriyyə irəli sürən tarixçilər yekdilliklə bu qənaətə gəlirlər ki, bəşər tarixində formalaşan bütün cəmiyyətlərdə daimi olaraq, insan həyatının əvvəli və sonu, varlığın və yaradılışın səbəbləri haqda düşünüblər. Bu bəzə onlar müəyyən bir dəstənin nəzəriyyəsini qəbul etmiş və ona etiqad bəsləmişlər; düzgün və ya səhv, haqq və ya batil, ağıl və məntiqə uyğun və ya xurafi olmasından asılı olmayaraq, onları qəbul etmişlər. Başqa sözlə desək, xurafi dinlərin meydana gəlməsi insanların yaradılışın başlanğıcı bəzəsindəki suallara necə cavab tapmalarından asılı olub. İnsanlar daim “haradan

gəlmişəm?”, “haradayam?” “hara gedirəm?” “nə üçün gəlmişəm?”, “nə etməliyəm” və bu kimi digər suallara cavab tapmağa çalışıb. İlahi və xurafi olmasından asılı olmayaraq, demək olar ki, bütün dinlər varlığın nizam və quruluşu barədə müəyyən nəzəriyyələr irəli sürüblər. Onların arasında nəzərə çarpan fərq, yalnız bu fikirlərin məntiq və əql və ya xurafat və mövhumat əsasında olmasındadır. Gələcək dərslərdə öyrənəcəyik ki, Hindistanda geniş yayılmış «Budda», «Cin» və «Konfisiyus» əqidələrində varlığın yaradanına etiqad yoxdur. Bu da səhv və qəbulolunmaz bir təsəvvürdür. Amma varlığın necə yaranması barədə müəyyən bir inancı olmayan xalq tapmaq olmaz. Məhz buna görə də xilqətin yaranışı haqda olan etiqadlar bütün dinlərin əsas özəyini təşkil edir. Başqa bir əsas da «pərəstiş və ibadətənin əsasları»dır ki, yuxarıdakı təriflərin bəzilərində öz əksini tapmış və bütün izahlarda ona təkid olunmuşdur.

İnsan varlıq aləminin başlanğıcını dərk etdikdən sonra başa düşür ki, onun yaradanı sonsuz qüdrət, bacarıq və imkanlara malikdir. İstər-İstəməz və yaxud bilərəkdən varlığın bu əzəmət və qüdrəti qarşısında özünü zəif və gücsüz hesab edir. Ona görə də insanda təvazökarlıq və qorxu hissi yaranır. Bu təvazökarlıqla bərabər insanda mütləq varlıq müqabilində ehtiyac hissi və qarşı tərəfi müqəddəsləşdirmək meylləri əmələ gəlir. Belə bir halətə ibadət və pərəstiş deyilir. Əslində, insan bir tərəfdən varlığın Yaradanının qəzəb və tədbirinin qorxusundan amanda qalmaq, başqa tərəfdən də Onun razılığını, lütf və mərhəmətini qazanmaq istəyir; Ondan kömək almaqla öz ehtiyaclarını təmin etməyə çalışır. Bu halət adətən xüsusi əməl və zikirlər vasitəsilə həyata keçirilir; bu vəziyyət hər bir din və məzhəbdə müxtəlif şəkildə baş verir. Ona görə də hər bir dinin ayin və mərasimləri başqa dinlərdən fərqlidir. Hər bir şəxsin ibadət və pərəstişi onun etiqad bəslədiyi dini inanclar

əsasında formalaşır. İnsanın fitrətindən doğan bu kimi əqidə təzahürləri varlığın bir xaliq və yaradanının olmasına dəlalət edir. Qeyd etmək lazımdır ki, dini təvazökarlıq və bu kimi digər halətlər təkcə qadir və qahir qüvvə sahibi olan həqiqi yaradan qarşısında yerinə yetirilən ibadətə deyilmir. Çünki, varlıq aləmində elə qüvvələr vardır ki, insanlar istər-İstəməz onların müqabilində də təvazökarlıq edirlər. Bu kimi təvazökarlıqlara adətən ibadət deyilmir. İbadət elə bir təvazökarlıq, təzim və qorxu halətinə deyilir ki, əvvəla o, zat və həqiqəti müqəddəs sanılan bir qüvvə olsun; Məlum olduğu kimi, varlıq aləmində heç bir qüvvə təkcə qorxulu və qəzəbli olduğu üçün müqəddəsləşdirilmir və ona təzim olunmur. İkincisi, elə bir zat və varlığı müqəddəsləşdirmək və təzim etmək olar ki, mütləq dərəcədə kamala və yenilməz vəsflərə malik olsun. Belə ki, o zat və qüdrət bütün varlıqlardan fərqli və üstün vücuda malik ola və insan bu mütləqiyyətə görə özünü ona möhtac bilib onun müqabilində pərəstiş və ibadət halına düşsün.

Beləliklə, məlum olur ki, hər hansı bir varlığı müqəddəsləşdirmək və ya ona təzim etmək heç də həmişə sitayiş etməklə yanaşı olmur. Məsələn biz şərəf, namus, iffət, azadlıq, hürrriyyət və s. bu kimi məfhumlara dərin hörmət və təzimlə yanaşır, lakin heç vaxt onlara ibadət və pərəstiş etmirik.

Üçüncüsü, elə bir zat və qüdrətə pərəstiş olunur ki, təbiət və maddi varlıqların cinsindən olmasın. Bu vücut hər bir şeydən yüksək olub, bütün varlıqlara hakim olmalıdır; bütün yaranmışlarda dəyişiklik etmək qüdrətinə malik olub, mənəvi və maddi ehtiyaclarımızı ödəyə bilməlidir.

Nəhayət, bu ulu və müqəddəs Zat bütün varlıq aləminin tədbirini öz üzərinə götürməlidir; varlıqlardan və mövcudatdan ayrı olmamalı, bəşəriyyətlə, bütün yaranmışlarla dərin və qırılmaz rabitə saxlamalıdır; onların bütün dərd-qəmindən və ehtiyaclarından xəbərdar olmalıdır. Beləliklə,

aydın olur ki, dini təvazökarlıq və qorxu hissi əslində, varlığın həqiqi sahibi olan, yenilməz qüvvət və qüdrət qarşısında pərəstiş və ibadət deməkdir. Burada belə bir sual qarşıya çıxır: «Görəsən bu qayda-qanunlar bütün ilahi və qeyri-İlahi dinlərə də aiddirmi?»

Məlum olduğu kimi, bir çox ibtidai-xurafi dinlərdə daş, ağac, çay, dəniz, ulduz, quşlar və bu kimi digər şeylər müqəddəs sayılır və insanlar onlara pərəstiş edirdilər. Amma yuxarıda sadaladığımız vəsflərin heç biri onlarda yoxdur.

Bu sualın cavabında demək lazımdır ki, belə ibtidai-xurafi dinlərin ardıcılları üzərində aparılan tədqiqatlardan məlum olur ki, onlar bu əşyalara heç vaxt müstəqil bir rəbb və məbud inancı ilə ibadət etməyiblər. Biz onları «totəm» və ya «büt» adlandırırıq. Yəni, heç də ibtidai insanlar daş, ağac və s. şeylərə, onların həyatında və işlərində hansısa bir ehtiyaclarını ödəyə biləcək bir tərzdə əqidə bəsləməyiblər. Onlar öz səhv etiqadlarına görə bütün bunları feyz, uca və yenilməz qüdrətin rəhmət vasitəsi hesab edirdilər; güman edirlərmiş ki, bu əşyaları müqəddəsləşdirməklə və onlara təzim etməklə həqiqi rəbbi özlərindən razı salar və yaxud onların vasitəsilə öz hacət və istəklərinə çatırlar. Onlar bu «totəm» və «büt»ləri həqiqi məbudun təcəllisi, yaxud xüsusi vəsfləri kimi düşünürdülər.

Qurani-Kərimdə büt-pərəstlərin məntiqi və onların bütləri müqəddəsləşdirmələri barəsində belə oxuyuruq: **Büt-pərəstlər dedilər: «Biz bunlara yalnız Allaha yaxın olmaqdan ötrü pərəstiş edirik».** Bu izahla ilk dərsemizi

belə tamamlayırıq. Dinin iki əsas dayağı vardır:

1. Varlıq aləminin sahibinə etiqad; bu qüvvə ulu, qahir, qadir və bütün varlıqları nizama salan bir vücud sahibi olmalıdır.

2. Bu etiqaddan doğan əmrlərə tabe olmaq və onun tapşırıqlarına əməl etmək; mütləq varlıq sahibinə məbud, rəbb və təzim adı ilə pərəstiş etmək; Onun razılığını qazanıb, maddi-mənəvi ehtiyaclarımızı təmin etmək.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Din, varlıq aləminin həqiqi sahibinə etiqad bəsləmək və Ona ibadət və pərəstiş etmək deməkdir.

SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLAR

1. «Dinin» leksik və lüğəvi mənası nədir?
2. «Dinin» istilahi mənası nədir?
3. «Dinin» əsas kökləri hansılardır?
4. Bütün dinlərdə Allaha etiqad inancı varmı?
5. Görəsən bütün dinlərdə pərəstiş və ibadət ayini varmı?

İKİNCİ DƏRS

DİNƏ YÖNƏLMƏNİN SƏBƏBLƏRİ (1)

1. İnsan dinə, məzhəbə və Allaha etiqad bəsləməyə necə meyl göstərmişdir?

2. İnsanların dinə yönəlməsində cəhalət, qorxu və ictimai-əxlaqi ehtiyaclar nə kimi təsir göstərmişdir?

Dini anlayışlar və bu barədə aparılan araşdırmalar baxımından hər bir din tədqiqatçısı və cəmiyyətşünasın qarşılaşdığı ilk sual bundan ibarətdir: Tarix boyu hansı amillər insanların dini düşüncələrə qapılmasına səbəb olmuşdur? Görəsən insanı dinə, mənəviyyata, təbiətin fəvqündə olan həqiqətlərin axtarışına vadar edən səbəblər daxili bir amil və ehtiyac hissindən doğmuşdurmu? Və yaxud o, digər amillərin, ümumiyyətlə onun ixtiyarında olmayan səbəblərin təsiri ilə bu kimi inancları qəbul etmək məcburiyyətində qalmışdır? Bundan əlavə, insan yarandığı ilk dövrlərdən dini etiqadlarla yanaşı meydana gəlmişdir, yoxsa onu özü vücuda gətirmişdir? Qısa şəkildə desək, “din necə formalaşmışdır?” sualı insan həyatı ilə maraqlanan hər bir tədqiqatçı alimin rastlaşdığı ilkin və qaçılmaz bir sualdır.

Tarixçilər və din tədqiqatçıları tərəfindən bu kimi suallara cavab verilərkən bir-biri ilə fərqli nəzəriyyələr irəli sürülmüşdür; dini anlayışların yaranması və insanın dinə yönəlməsi məsələsinə müxtəlif mövqelərdən yanaşıldığı üçün təbiidir ki, bu barədə əldə olunan nəticələr də həmin mövqeləri əks etdirir. Bu və gələn dərslərdə məhz həmin mövqeləri araşdırıb, mühüm nəzəriyyələri tənqid və təhlil edəcəyik.

1. Cəhalət nəzəriyyəsi:

Bu fikri irəli sürənlər isbat etmək istəyirlər ki, daim axtarış və tədqiqatda olan insan, varlıqların və hadisələrin səbəb və amillərini araşdırmışdır. Məlum məsələdir ki, əldə etdiyi nailiyyətlərlə yanaşı, onun qarşısında sirrinə və həqiqətinə vara bilmədiyi bir çox təbii hadisələr və məchul məsələlər də olmuşdur. Qarşılaşdığı hər hansı bir hadisənin səbəbini tapmaqda aciz qalan zaman, onlar üçün qeyri-təbii səbəblər təsəvvür etməyə başlamışdır. Misal üçün, ildırımın nə olduğunu bilmədiyi üçün onu hansısa bir allahın qəzəbi kimi başa düşmüşdür; yaxud malariya xəstəliyinin səbəbindən xəbərsiz olduğu üçün, qamuşluğun kənarında yaşayan, orada məskunlaşan cinlərin hücumu keçərək onu xəstəliyə düşür etdiyini güman etmişdir. Məşhur tarixçi Vil Dorant bu barədə deyir: «Təsadüfən yaranan, yaxud insanın, səbəblərini aşkar edə bilmədiyi hadisələrdən doğan təəccüb hissi dini etiqladların meydana gəlməsinə səbəb olan amillərdəndir.»

Samuel King isə deyir: «Elmi inkişaf sayəsində təbii sirlərin bir çoxunun aydınlaşmasına baxmayaraq, bu amillərdən bəziləri hələ də elmi izahlar çərçivəsindən xaricdə qalmışdır; bu amillərin dərk olunmaması və onlarla uyğunlaşmaq da dinin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Bu nəzəriyyənin cavabında qeyd etmək lazımdır ki, Devid Hiyum, Aqost Kent və Eyniştəyn kimi qərb alimləri tərəfindən irəli sürülən bu fərziyyənin bir neçə əsaslı iradı vardır:

1. Bu nəzəriyyə, səbəbləri məlum olmayan qeyri-təbii və təsadüfi hadisələr əsasındaadır. Halbuki qədim zamanlardan indiyə qədər ilahiyyatçı filosofların əsaslanaraq istinad etdikləri sübutların ən mühümü nəzm bürhanıdır. Din alimləri həmişə insanları nəzm və harmoniya dəlili, eləcə də varlıq aləminə hakim kəsilən dəqiq və heyretəmiz səbəb-nəticə qanunu

əsasında təbiətin fəvqündə dayanan həqiqətlərə və Allaha doğru hidayət etmişlər.

2. Bu nəzəriyyədə maddi səbəblərlə Allah arasında bir növ qarşıdurma irəli sürülmüşdür; bu fikrə əsasən hər bir varlığın maddi və vahid bir səbəbi vardır ki, kəşf edildikdə və ya məlum olduqda, artıq o hadisə Allaha aid edilməyəcəkdir. Guya insan, yalnız hər hansı bir şeyin maddi səbəbini tapa bilməsə, onu Allaha və təbiətin fəvqündə dayanan metafizik səbəblərə aid edir. Halbuki məsələ belə deyildir; dindar bir insan heç vaxt maddi işlərin axarında olan təbii qanunauyğunluqları və hadisələrin yaranma səbəbini inkar etməmişdir. Dini nöqtəyindən nəzərdən Allah-taala varlıq aləmində olan bütün səbəblərin əsil səbəbkarıdır.¹ Deməli, varlıqların

və hadisələrin maddi səbəbləri ilə, onların yaradılışının əsil səbəbi arasında heç bir qarşıdurma mövcud deyildir.

3. Bu nəzəriyyədə bir sıra xurafatçı və əsassız etiqadlara istinad olunmuşdur ki, adətən savadsız insanlar onlara etiqad bəsləyirlər; ilahi dinlərin baniləri və alimlər arasında dini inancların yaranması barədə qeyd olunan həmin etiqadlara rast gəlmək olmaz.

4. Dini əqidələrin yaranmasını bəşəriyyətin cəhalət və məlumatsızlığı ilə əlaqələndirən alimlər, dinə etiqad bəsləyən saysız-hesabsız dünya səviyyəli elm korifeylərini necə izah edirlər?! Bəşər elminin inkişafında öz xüsusi rolu olan bir çox elm xadimləri dini etiqadlarını məhz elmi araşdırmalar zamanı əldə etmişlər. Bu kimi alimlər inanırlar ki, insanın həqiqi elmi

¹ Məsələn, dində deyilmir ki, Allah-taala göydən su tökür və nəticədə yağış yağır; qeyd olunur ki, günəşin hərarəti və istiliyi nəticəsində dənizlərin və okeanların suyu buxarlanır, səmada bulud şəklinə düşür, küləklər buludları müxtəlif istiqamətlərə aparır və nəhayət bütün proseslər başa çatdıqdan sonra yağış yağır. Amma bütün bu ünsürlərə və mərhələlərə təsir qüvvəsi Allahdandır;

artdıqca, varlıq aləmində son dərəcə ali bir səbəbin varlığına qarşı olan iman və etiqad da artır. Misal üçün, Funtetel, Burlishaman, Montnel, Herşel, Ədvinfəst, Kepler, Çesttreks, Buhler, Yənçestr və s. alimlər bu qəbildəndir. Məşhur biolog Vinçestr bu barədə deyir: «Elm insanın bəsirətini və dünyagörüşünü artırır, şəxs öz Allahını daha yaxşı tanıyır, Onun əzəmət və qüdrət bacarığını daha yaxşı dərk edir. Elm aləmində baş verən hər bir yeni kəşf imanın dərəcəsini yüz dəfələrlə artırır; bizim inanclarımızın batinində yerləşən son vəsvəsələrin və şirkin səbəblərini aradan aparır, onun yerini yüksək ilahiyyat və tövhid mərifətinə verir.

2. Qorxu nəzəriyyəsi:

insanlar ilk dövrlərdən başlayaraq, həmişə həyatlarını təhdid edən, qorxu və iztirab yaradan bir çox amillərlə qarşılaşmışlar. Sel, zəlzələ, tufan, vulkan, ildırım, şimşək və bu kimi digər təhlükələr daimi olaraq insana qorxu və nigarançılıq gətirmişdir. Buna görə də o, özünə bu kimi təhlükə və bəlalardan nıcat verə biləcək bir sığınacaq axtarmışdır. Alimlərdən bir qrupu bu fərziyyəyə əsaslanaraq belə təsəvvür etmişlər ki, ibtidai insanlar yırtıcı heyvanların təhlükəsindən qorunmaq üçün mağaralara sığındıqları kimi zəlzələ, sel və bu kimi digər təbii fəlakətlərdən xilas olmaq üçün də təbiətin fəvqündə dayanan yenilməz və qüdrətli bir qüvvə axtarmaq qərarına gəlmişlər. Qeyri-təbii və sonsuz qüvvəyə malik olan allah, yaxud sair məbudlar insanların məhz kömək və sığınacaq məqsədilə üz tutaraq sitayiş etdikləri inanc mənbələridir; məlum olur ki, din və Allaha etiqad insanın bir çox təbii hadisələr qarşısındakı acizliyi və dəhşətli hadisələrdən yaranan qorxusunun nəticəsidir.

Vil Dorant bu barədə deyir: «Romalı filosof Lukeryetus demişdir: «Bizim ilk qorxumuz allahlardandır; qorxunun növləri arasında ölümdən yaranan qorxu daha çox təsirə

malikdir. İbtidai insanların həyatı hər addımda təhlükə ilə qarşılaşırdı və çox az hallarda bir şəxs təbii ölümə dünyadan köçürdü... Məhz buna görə də ibtidai insanlar ölümün bir təbii hadisə olmasına inana bilmir, həmişə onun üçün qeyri-adi səbəblər təsəvvür edirdilər.»

Bertrand Rassel də bu barədə deyir: «Zənnimcə dinlərin mənşəyi hər şeydən əvvəl qorxu və vəhşət hissidir. İnsan özünü son dərəcə gücsüz hesab edir. Onun qorxusunun əsas səbəbi üç amildən ibarətdir:

1. Təbii fəlakətlər; Məsələn insan ildırım vasitəsilə öləcəyindən, yaxud zəlzələ nəticəsində yerin altına batacağından qorxur.

2. İnsanlar arasında baş verən hadisələr; müharibədə öldürülmək, yaralanıb əlil olmaq və bu kimi digər səbəblər.

3. Həyatdan lazımınca kam almamaq; insan nə vaxtsa öləcəyindən, dünya nemətlərindən kifayət qədər bəhrələnməyəcəyindən qorxur. Belə bir halda dini etiqad onun köməyinə gəlir, qorxu və vəhşət hissini azaldır və bir növ müvazinət və mötədillik yaradır.

Eynşteyn bu barədə deyir: “İbtidai həyat quruluşunda yaşayan insanlar ölümdən, aclıqdan, vəhşi heyvanlardan, qocalıqdan və bu kimi digər məsələlərdən qorxduqları üçün qeyri-təbii qüvvələrə sitayiş etməyə başlamış və bununla da din yaranmışdır.»

Bu nəzəriyyəni araşdırıb təhlil edərkən bir neçə məsələni qeyd etməliyik:

1. Bu nəzəriyyədə dinə və allaha olan etiqad qorxu və vəhşət hissindən doğan bir nəticə kimi qeyd olunmuşdur. Deməli, hər yerdə qorxu olarsa, allaha etiqad da olmalı və qorxu olmayan hallarda bu əqidələr mövcud olmamalıdır. Amma məsələ heç də belə deyildir. Təbii və qeyri-təbii hadisələr qarşısında son dərəcə mətin və qorxmaz adamlar vardır ki, bütün həyatları ilə dinə və

Allaha bağlıdırlar; onların qorxmazlığı heç də dinə etiqadlı olmamalarına səbəb olmamışdır. Digər tərəfdən də son dərəcə qorxaq insanlar tapmaq olar ki, heç bir dinə əqidəli deyillər və bu qorxaqlıq onların dini inanclara üz tutmalarına səbəb olmamışdır. Bu nəzəriyyəyə görə, insanın elm və məlumatı nə qədər çoxalsa, Allaha olan etiqad və dinə maraq da bir o qədər azalmalıdır. Çünki, həmin fərziyyəyə əsasən, təbii varlıqlardan yaranan qorxu hissi cəhalət və məlumatsızlıqdan irəli gəlir. Misal üçün, insan hər hansı bir xəstəlikdən qorxa bilər, lakin onu doğuran səbəbləri və müalicə yolunu tapa bilsə, qorxusu aradan gedər. Yaxud, təbii hadisələr qarşısında müvəffəqiyyət qazansa, artıq bu barədə təhlükə hiss etməz. Deməli, yuxarıdakı nəzəriyyəyə əsasən, insanın təhdidedici amillərlə əlaqədar məlumatı nə qədər artsa, imanını da bir o qədər azalmalıdır. Halbuki bu mətləb real gerçəkliyin əksinədir.

2. Qeyd etmək lazımdır ki, bu nəzəriyyəni irəli sürənlər öz tədqiqatlarının bünövrəsini ibtidai dinlər üzərində qurmuşlar. Xatırladıyıq ki, əvvəla bu dinlər barəsində tam aydın bir təsəvvür və dəqiq məlumat mövcud deyildir; bu barədə söylənilənlərin əksəriyyəti sırf fərziyyə və güman əsasında. İkincisi, bu kimi ayınlar əsas etibarilə mütərəqqi və yetkin dinlərdən hesab olunurlar; cəhalət, mövhumat və xurafatla qarışmış inanclar silsiləsindədir. Bu sahədə tədqiqat apararıq alimlər öz elmi araşdırmalarını islam dini kimi ağıl və məntiq əsasında olan kamil bir din üzərində qursalar, alınan nəticələr tamamilə fərqli olacaqdır.

3. İkinci bənddə qeyd olunanlara diqqət yetirsək məlum olar ki, qorxu nəzəriyyəsini irəli sürən sosioloqlar, tarixçilər və din tədqiqatçıları onu yalnız bir nəzəriyyə olaraq qəbul etmişlər. Buna görə də hansısa bir müddəanın isbatında ondan elmi bir mətləb kimi istifadə etmək olmaz.

Samuel King bu barədə deyir: «Dinlərin mənbə və mənşəyi müəmmalarla örtülmüşdür. Bu barədə alimlər saysız-hesabsız nəzəriyyələr irəli sürmüşlər ki, onlardan yalnız bəziləri ağıl və məntiqlə uyğundur; hətta ən yaxşı nəzəriyyələr belə, elmi cəhətdən isbat olunmamışdır; fərziyyə olaraq söylənən bu fikirlər məntiqi təsəvvür dairəsindən bir addım belə kənara çıxa bilməmişdir. Buna görə də cəmiyyətsünaslar arasında dinlərin mənbəyi ilə əlaqədar kəskin fikir ayrılığı mövcuddur.»

3. Əxlaqi və ictimai ehtiyaclar nəzəriyyəsi: Bu nəzəriyyənin tərəfdarları inanırlar ki, insanın bir sıra əxlaqi, ruhi və ictimai ehtiyacları vardır; bu ehtiyaclar böyük, qüdrətli, bacarıqlı və əbədi bir varlığa etiqad bəslənilmədən təmin olunmur. Bu daxili tələbat insanların qüdrətli və bacarıqlı Allaha etiqad bəsləməsinin əsasını təşkil edir. Eynşteyn bu barədə deyir: «Hər kəs ideoloji hərəkətlərin nəticəsini görmək istəyirsə, yadda saxlamalıdır ki, insan övladının bütün təfəkkür və səyləri həyatda qarşılaşdığı ehtiyacları ödəmək və problemlərini həll etmək üçün olmuşdur. İki heyrətamiz qüvvə olan eşq və arzu bəşəriyyətin hərəkətvericisi qüvvəsi, mübarizə və ixtiraların əsas mühərriki olmuşdur. Bundan da üstün məqsədlərə doğru irəliləyərək bəşər həyatı üçün müxtəlif məqsədlər qeyd etmək mümkündür, lakin onlar iki surətdən xaricdə olmayacaqdır...» O sonra əlavə edərək deyir: «Bəşəriyyətin ictimai xüsusiyyəti də dinlərin yaranma səbəblərindən biridir. Hər bir şəxs öz atasının, qohum-əqrəbasının, rəhbərinin və böyük şəxsiyyətlərinin ölümünü görür; buna görə də hidayət olunmaq arzusu, sevmək, sevilmək bir şəxsə arxalanıb ümid bəsləmək onda ilahi bir əqidəni qəbul etməyə şərait yaradır. Düşünür ki, həmin Allah bağışlayan və mehribandır, insanı və sair varlıqları qoruyub saxlayır, kainatı nəzm və harmoniya əsasında idarə edir, məxluqata mükafat verir. O elə bir Allahdır ki, onları sevir, həyatı, qəbiləni və irqələri qoruyub saxlayır; onlara nail

olmadıqları arzulara, qane olmadıqları istəklərdə təsəlli verir; elə bir Allahdır ki, ölümlərin ruhlarını məhv olmaqdan saxlayır. Bu, ictimai, yaxud əxlaqi əqidənin yaranması deməkdir.»

Bu nəzəriyyəni araşdırarkən iki məsələyə diqqət yetirmək lazımdır:

1. Burada din haqqında söylənən bütün faydalı təsirlər qəbul olunur. Şübhə yoxdur ki, dini etiqadlar insanın psixoloji və ictimai əzab-əziyyətlərinin azaldılmasında özünəməxsus rol ifa edir. Allaha etiqadlı olan bir kimsə təklidən əzab çəkib ruhi narahatlıq keçirmir, iman və etiqadı sayəsində əmin-amanlıq, asudəlik hiss edir. Amma təsirlə məqsədi bir-birinə qarışdırmaq olmaz. İnsan həmişə müəyyən bir işi xüsusi bir məqsədlə yerinə yetirə bilər, amma o işin digər bir müsbət və mənfi təsiri də olacaqdır ki, bu, ilkin məqsədə diqqət yetirmədən yaranır. Din haqda qəbul etdiyimiz təsirlər Allaha etiqad və mərifətdən sonra hasil olur. Amma Allaha etiqadlı olmağın məqsədi tamamilə başqa bir şeydir.

2. Eynşteyn eşq və arzunu insanın bütün həyati fəaliyyətlərinin yeganə hərəkətverici amili hesab edir və bu iki amildən kənar olan digər məqsədləri rədd edir. Məlum məsələdir ki, o öz müddəasına dəlil gətirməmişdir. Deməli, onun sadəcə fərziyyə və iddia olaraq söylədiyi məsələni elmi anlayış kimi qəbul etmək olmaz.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Əgər cəhalət və məlumatsızlıq dinə yönəlmənin səbəbi sayılarsa, dinin özü də cəhalətə dəvət etməlidir və heç bir alim dindar olmamalıdır.

Qorxunu Allaha etiqadın mənşəyi hesab etmək olmaz, çünki bu hissənin mənşəyi cəhalət və məlumatsızlıqdır. Buna görə də cəhalət nəzəriyyəsi barəsində söylənən iradlar burada da gələcəkdir.

insanın əxlaqi-İctimai ehtiyaclarından bir hissəsinin təmin olunması dindarlığın məqsədi deyil, onun təsirlərindəndir.

SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLAR

1. Cəhalət nəzəriyyəsinin xülasəsini bəyan edin;
2. Nə üçün cəhaləti dinə yönəlmənin əsas amillərindən biri hesab etmək olmaz?
3. Qorxu nəzəriyyəsinə qısa şəkildə aydınlaşdırın və onun iradlarını bəyan edin.
4. Allaha etiqadın əsas mənşəyi kimi irəli sürülən əxlaqi-İctimai ehtiyaclar hansılardır?
5. Əxlaqi-İctimai ehtiyaclar nəzəriyyəsinə tutulan iradlar nədən ibarətdir?

ÜÇÜNCÜ DƏRS

DİNƏ YÖNƏLMƏNİN SƏBƏBLƏRİ (2)

1. İqtisadi amillərin və cinsi ehtirasların dinin formalaşmasında nə kimi rolu olmuşdur?

2. Bəxt və talehə etiqad bəsləməyi dinə yönəlmənin səbəblərindən biri hesab etmək olarmı?

3. Dinə yönəlmənin əsas amilləri hansılardır?

İkinci dərsdə insanın dinə yönəlməsi və Allaha etiqad bəsləməsi barədə olan üç nəzəriyyə aydınlaşdırıldı. Bu dərsdə isə digər bir neçə nəzəriyyə araşdırılaraq təhlil olunacaqdır.

4. İqtisadi amil nəzəriyyəsi:

Bu nəzəriyyə marksizm ideologiyasında irəli sürülmüşdür. Marksizm ictimaiyyət tarixində baş verən bütün dəyişiklikləri iqtisadi zərurətlərdən doğan bir nəticə hesab edir. Bu ideologiyaya görə bəşəriyyət tarixi həqiqətdə sinfi mübarizələr tarixindən ibarətdir ki, onlar da hər bir dövrdə əmək alətləri və istehsal əlaqələrinin inkişafı nəticəsində meydana gəlmişdir. Marks və Engels deyir: "Bu vaxta qədər mövcud olan ictimai tarix bütünlüklə sinfi mübarizələr tarixindən ibarətdir. Ağalar və qullar, feodallar və kəndlilər, brujaziya və fəhlə sinfi və ümumiyyətlə istismar edən və istismar olunan sinflər daim bir-biri ilə ziddiyyətdə olmuş, sonu görünməyən çəkişmələrlə bəzən gizlin, bəzən də aşkar şəkildə mübarizə apararaq öz həyatlarını davam etdirmişlər; bu qarşıdurmalar bəzən cəmiyyət səviyyəsində inqilabi dəyişikliklərlə nəticələnmiş, bəzən də mübarizə aparən sinflərin müştərək şəkildə məhv olması ilə sona çatmışdır."

Bu nəzəriyyəyə əsasən, ictimai dəyişikliklərin əsas amili sinfi ziddiyyətlər və bu zəmində aparılan mübarizələrdir. İctimai təbəqələşmənin özü də bir növ istehsal münasibətlərindən irəli gəlir. Əmək alətlərinin inkişafı nəticəsində istehsal münasibətlərində dəyişikliklər yaranır və bunun ardınca da tarixi zərurət olaraq ictimai dəyişikliklər prosesi başlanır. Marksizm nəzəriyyəsinə görə iqtisadiyyat cəmiyyətin bazisini təşkil edir; din, məzhəb və bu kimi ictimai dayaqlar da üst qurum hesab olunur. Aydınır ki, hər bir cəmiyyətin üst qurumu hakim təbəqənin mənafeyi əsasında formalaşır. Din də varlı sinfin mənafeyini qorumaq üçün hakim təbəqə tərəfindən icad edilir. Bu yolla bir növ istismarçı qüvvələrin istismar olunan təbəqə üzərindəki hakimiyyətinə zəmanət verilir və cəmiyyətdə əzilən kütlənin etirazına son qoyulur. Lenin bu barədə deyir: «Din istismar olunan təbəqəyə qarşı həyata keçirilən psixoloji təsirlərin bir formasıdır; dindarlar daimi olaraq başqası üçün çalışıb əziyyət çəkir və yoxsulluq içərisində yaşayırlar.» Konfurs deyir: «Din, xəyali təsəvvürlərdən ibarət olduğuna və hakim təbəqə vasitəsilə xalq kütlələrini aldatmaq məqsədi ilə yayıldığına görə məhkum olunmuşdur. Bununla belə, dini xalq kütlələrinin itaət və zülmə dözmək vasitəsi hesab etmək olmaz; çünki, bu inanclar xalqın öz içərisindən qalxmışdır. Amma buna baxmayaraq, həmin əqidələr istismarçı qüvvələrin mənafeyini himayə etməkdə bir növ vasitə, başqa insanlara qarşı vəhşilik hissini aşılamaqda və bu əmələ bəraət qazandırmaqda bir alət olduğu üçün məhkum olunmuşdur.»

Marksizm nəzəriyyəsinin din barəsində olan mövqeyi aşkar şəkildə bildirilmişdir; bu məktəb dini xalq kütlələri üçün bir növ məstedici içki və ya narkotik maddəyə oxşatmışdır.

Marksizmin dinə yönəlmə haqda söylədiyi nəzəriyyəyə bir neçə irad tutulmuşdur. O cümlədən: Əgər dinin iqtisadi maraqlarla bağlı olduğunu qəbul etsək, hasil olan ən böyük

nəticə bu olacaq ki, varlı sinif yoxsul təbəqə üzərində olan istismarçılıq siyasətlərini möhkəmləndirmək üçün din və imandan sui-İstifadə etmişlər. Bunlar özlərindən din quraşdırmamışlar, sadəcə olaraq ondan öz maraqları çərçivəsində faydalanmışlar. Konfursun sözlərində də din xalq kütlələrinin arasından qaynaqlanan bir əqidələr toplusu kimi qeyd olunmuşdur; onun sözlərindən məlum olur ki, din iqtisadi amillər deyil, başqa səbəblər əsasında meydana gəlmişdir. Amma hakim sinif öz mənafeyini qorumaq, cəmiyyətin aşağı təbəqələri üzərində olan hakimiyyətlərini davam etdirmək üçün ondan sui-İstifadə etmişlər. Əlbəttə, bu sözdə müəyyən mənada həqiqət vardır; unutmamaq olmur ki, tarix boyu hakim siniflər dindən öz hakimiyyət və istismarçı siyasətlərini qüvvətləndirmək üçün bir vasitə kimi faydalanmışlar. Amma bu kimi sui-İstifadələri bəşər cəmiyyətlərində dinə yönəlmənin və dini formalaşmanın əsas amili hesab etmək olmaz.

2. Marksizm nəzəriyyəsinə ictimai tarix beş mərhələyə bölünür ki, onun ilkin mərhələsi ibtidai icma quruluşu adlanır; bu quruluşda heç bir ictimai təbəqə və sinif mövcud olmamışdır. Belə bir sual yaranır ki, əgər din sinfi ziddiyyətlərdən doğan qarşıdurmanın nəticəsidirsə, onda ibtidai icma quruluşu dövründə dinə yönəlməni necə izah etmək olar?

Bütün alimlərin və tarixçilərin fikrinə görə insanlar həyatın ilk mərhələlərindən başlayaraq, müəyyən yollarla təbiətin fəvqündə dayanan həqiqətlərə əqidə bəsləmişlər; bu barədə kifayət qədər tarixi sübutlar da mövcuddur. Görəsən marksistlər belə bir etiqadın ictimai ziddiyyətlər əsasında meydana gəlməsini necə izah edirlər?! Onların öz iddiasına görə ibtidai icma quruluşunda insanlar arasında heç bir çəkişmə və ziddiyyət olmamışdır; çünki istehsal vasitələri hansısa bir

qrupun ixtiyarında deyildi ki, onu bölüşdürmək məsələsində kiminləsə müxalifətçilik edilsin.

3. Tarix açıq-aşkar sübut edir ki, yüksək rifahda və firavanlıqda yaşayan bir çox şəxs, qrup və hətta ayrı-ayrı siniflər dinə üz tutmuşlar. Əgər dini hakim sinfin quraşdırdığı bir şey və istismar olunan təbəqəni itaətə vadar etmək vasitəsi hesab etsək, bu kimi meyillər necə izah oluna bilər?

4. Bəşər tarixində istismarçıların və hakim sinfin dindən sui-İstifadə etməsi faktı qəbul olunması bir məsələdir. Amma bu məsələni ümumi bir qayda olaraq bütün zamanlarda olan ayınlərə aid etmək olmaz. Çünki əvvəla, peyğəmbərlərin özləri də istismarçılar, zalımlar və hakimlər əleyhinə ciddi mübarizələr aparmışlar; ikincisi, möminlərin zülm və ədalətsizliklə mübarizə aparması üçün peyğəmbərlər tərəfindən bir çox təlimlər gətirilmişdir ki, onları marksizm nəzəriyyəsi əsasında izah etmək mümkün deyildir.

5. Cinsi nəzəriyyə: (Freydizm)

Bu nəzəriyyə Freyd tərəfindən onun psixologiya və psixopotologiyasında irəli sürülmüşdür. Freydə görə bütün ictimai, psixoloji və əxlaqi hadisələrin mənşəyi cinsi meyillərdən qaynaqlanır. O inanırdı ki, cinsi meyl insanda, qidalanmağa doğru təhrik edən iştahaya oxşar bir təsəvvür formasında mövcuddur; o da bir növ ödənilməyə və müsbət şəkildə təmin olunmağa ehtiyaclıdır. Əlbəttə Freydin nəzərində cinsi meyillər deyildikdə, onun ümumi şəkildə başa düşülən cinsi ehtiraslar məfhumundan daha geniş mənalar kəsb edilir. Bu nəzəriyyəyə əsasən uşağın ana döşünə olan meyli, qızın ataya, oğlanın anaya, yazıçının öz yazdığı əsərə olan rəğbəti də cinsi meyillərdən irəli gəlir. Bu ehtirasların qarşısı müəyyən vasitələrlə alındıqda, onlar gizli şəkildə insanın özünün agah olmadığı batində qalır və fürsət yaranan zaman qeyri-İxtiyari olaraq agah batinə varid olur və özünü təmin edir.

Freyd öz nəzəriyyəsinin hüdudlarını daha da artıraraq onu əxlaqi və mənəvi dəyərlər sərhəddinə qədər genişləndirmişdir. O iddia edirdi ki, insanların dinə və allaha sitayiş etməsi, qarşısı alınmış cinsi ehtirasları təmin etməkdən başqa bir məqsəd daşımır.

Freyd öz nəzəriyyəsini ibtidai insan cəmiyyətlərindən bir nümunə gətirməklə şərh edir. Qeyd edir ki, ibtidai icma quruluşunda ata qəbilənin bütün qadın və qızlarının da rəisi idi; onları öz ixtiyarında saxlayaraq öz oğluna qadınlarla cinsi əlaqədə olmaq imkanı vermir və onları öz rəqibi hesab edirdi. Atanın kobud rəftarından cana doyan oğlanlar əlbir olaraq öz atalarını qətlə yetirir və onun cəsədini yeyirdilər; bu işlə onlar həm ondan intiqam alır və həm də öz cinsi ehtiraslarını təmin etmək yolunda mövcud olan maneəni aradan aparırdılar. Amma bir müddətdən sonra öz əməllərindən hədsiz dərəcədə peşman olur və nəticədə atalarının onlara qadağan etdikləri şeyləri özlərinə haram edirdilər; yaramaz əməllərdən sonra düçar olduqları iztirab və peşmançılıq hissini özlərindən uzaqlaşdırmaq üçün bir şeyi müqəddəsləşdirmək qərarına gəlirdilər. Bu məqsədlə hansısa bir heyvanı totem kimi seçərək, onu öz atalarının canişini adlandırır, qəbahətli işlərinin təsirini azaltmaq üçün bu heyvanı öldürməyi özlərinə qadağan edirdilər. Tarix boyu müxtəlif mərhələlərdə təkrarlanan bu iş tədrici olaraq həmin heyvanın ata simvoluna, daha sonra isə totemə çevrilərək qəbilə üzvləri tərəfindən sitayiş olunmasına səbəb olmuşdur.

Bu nəzəriyyəni araşdırarkən aşağıdakı məsələlərə diqqət yetirmək zəruridir:

1. Bu nəzəriyyənin ən əsas məqamları ibtidai dövrlərə aid olan əfsanələr üzərində qurulub və onların həqiqət və düzgünlüyü barədə əldə heç bir mötəbər sənəd yoxdur; onun elmi cəhətdən isbat edilməsi də mümkün deyildir. Özümüzü bu

kimi əfsanələrə inandırmağa çalışsaq da belə, ibtidai insanların dinə meyl göstərməsində qeyd olunan amillərin əsas məqsəd olmasını və bu hadisələrdən öncə allaha heç bir şəkildə etiqad bəslənilməməsini necə isbat etmək olar? Digər tərəfdən, bu əfsanələrdən alınan nəticələri bütün dini cəmiyyətlərə şamil etmək olarmı?

2. Əgər dini etiqadların, zahir olmağa imkan tapmayan və bir növ cilovlanmış cinsi ehtiraslardan doğmasını qəbul etsək, onda öz cinsi istəklərinin qarşısında heç bir maneə görməyən və bu hissləri müntəzəm olaraq doyurulan şəxslərin arasında Allaha inanan bir kimsə tapmaq mümkün olmamalıdır. Halbuki real gerçəklik bunun əksini təsdiq edir.

3. İnsana yalnız bir yöndən nəzər salmaq, onun yalnız cinsi ehtiraslarını əsas tutmaq və sair istəklərini nəzərə almamaq heç bir şəkildə düzgün ola bilməz. İnsanın gözəlliklərə, xüsusilə mənəvi gözəlliklərə, yüksək əxlaqi keyfiyyətlərə, elm kəsb etməyə, həqiqətləri öyrənməyə və s. İşlərə qarşı olan marağı cinsi meyllərin əsas götürülməsi ilə necə uyğun gələ bilər və ya necə izah edilə bilər?

6. Bəxt nəzəriyyəsi:

Bu nəzəriyyəyə görə, ibtidai insanlar həyatda müəyyən problemlərlə qarşılaşdıqları zaman, xoşbəxtlikdən əl üzüb bədbəxtliyə düçar olarkən bu çətinliklərin yaranma səbəblərini bilmədikləri üçün təbiətin fəvqündə dayanan bəxt və taleh adlı qeyri-təbii və qeyri-İradi bir gücə inanmağa başlayırdılar. Həmin inam və etiqad tədrici olaraq dinə çevrilmiş, nəticədə Allaha iman məsələsi meydana gəlmişdir. Məşhur sosioloq Simner və Kler bu barədə deyir: "İbtidai insanlar arasında yekdilliklə qəbul edilən bir məsələ tapmaq olsaydı, şübhə yoxdur ki, həmin məsələ təbiətin fəvqündə dayanan qüvvələrin insan övladlarının bəxt və talehinə hakim kəsilməsi inamı idi. İlk insan icmalarının düşündüyü əsas məsələ bundan ibarət idi:

Bu sirli qüvvələrin diqqətini cəlb etmək, bədbəxtliyin qarşısını almaq, xoşbəxtliyə nail olmaq, öz arzu və hədəflərinə yetişmək üçün onların xüsusi rəğbətini qazanmaq. Onlar daimi olaraq bu məsələ ilə bağlı iztirab və narahatçılıq hissi keçirir, bütün güclərini səfərbər edərək qarabəxt və talehsiz olmaqdan yaxa qurtarmağa çalışırdılar. Zaman keçdikcə bu proseslər müxtəlif şəkillərdə formalaşmış, nəticədə din yaranmışdır...»

Bu nəzəriyyənin araşdırarkən bir neçə məsələyə diqqət yetirmək lazımdır:

1. İbtidai insanların etiqadları arasında bəxt və talehə inam məsələsinin geniş yayılmasına baxmayaraq, məsələ heç də bu iki sosioloqun dediyi kimi deyildir; bu inancların formalaşdırılması yayılmasında təkcə savadsızlıq və cəhalət deyil, məsuliyyətdən yayınmaq, səhlənkarlıq, qüsurlar və nöqsanların üstünü örtmək, vicdan əzabından xilas olmaq da mühüm rol oynayır.

2. Dinə yönəlmənin əsas amili bəxt və talehə inam olarsa, bəxtə etiqad bəsləməyən şəxslər allaha sitayiş etməməli və heç bir ilahi qüvvəyə inanmamalıdır. Qeyd olunduğu kimi, real gerçəklik bu məsələnin tamamilə əksinədir.

3. Bu nəzəriyyə bütün dinlərə yönəlmənin səbəbi kimi izah edilə bilməz; çünki dinlərin bir çoxunda, xüsusilə islam dinində heç vaxt bəxt məsələsi əsas etiqadi prinsip kimi işıqlandırılmamış və öz ardıcıllarını bu işə təşviq etməmişdir.

4. Bəxtə inanan şəxslərin əksəriyyəti onu qaçılmaz və dəyişməz bir hökm kimi qələmə verməmişlər. Bir çox əqidələrə görə, müəyyən əməllərlə təqdirin dəyişməsi, sirli qüvvələrin diqqətini cəlb edərək həyatda qarşıya çıxan bədbəxtlik əlamətlərini aradan aparmaq mümkündür.

* * * * *

Qeyd olunan altı nəzəriyyədən əlavə, dinə yönəlmə və onun mənşəyi barədə başqa fikirlər də irəli sürülmüşdür ki, onlarla tanış olmaq üçün müfəssəl kitablara müraciət etmək lazımdır. Amma həqiqət bundan ibarətdir ki, insanın nəzərində Allaha etiqadın əsası və dinin mənşəyi həmişə hadisələrin və varlıqların səbəbini axtarmaqda olan tədqiqatçılıq ruhiyyəsidir. İnsan bir tərəfdən varlıq aləmində saysız-hesabsız qəribəlikləri, nizam-İntizamı müşahidə edir, digər tərəfdən isə öz fitri ehtiyacı ilə varlıq aləmindəki səbəblərin başlanğıcı və yaradanını tanıyıb dərk etmək barəsində olan fitri ehtiyacı ilə vahid və qüdrətli Allahın varlığını dərk edir. Bu nəzəriyyənin geniş və əhatəli şərhə etiqadlar barədə yazılmış dərsliklərdə bəyan olunmuşdur.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Din zalımların istismarçılıq məqsədlərini təmin etmək üçün bir vasitə ola bilər; eləcə də mümkündür ki, varlı sinif kasıb təbəqə üzərindəki hakimiyyətini saxlamaq üçün öz əli ilə hansısa bir din yaratsın. Amma insanların ümumi halda dinə və Allaha tərəf yönəlmələri istismarçılıq siyasətindən irəli gəlmir, çünki ilahi peyğəmbərlərin rəftar və davranışlarında, onların gətirdikləri din və şəriət qanunlarında həmişə zülm, istismarçılıq və zorakılıq əleyhinə təlimatlar mövcud olmuşdur.

Allaha etiqad bəsləmək cinsi ehtirasların qarşısını almaq və bir növ onları boğmaq nəticəsində meydana gəlirsə, onda gərək bu məsələdə heç bir məhdudiyyəti olmayan şəxslərin hamısı dinsiz olsun. Halbuki real gerçəklik bunun tam əksini göstərir.

Bəxt və taleh məsələsi də insanın dinə meyl etməsinin əsas amili ola bilməz, çünki dinlərin çoxunda bu kimi inanc ümumiyyətlə mövcud olmamışdır.

SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLAR

1. Marksizmin dinin yaranması barədə olan nəzəriyyəsi necədir?
2. Nə üçün iqtisadi amil dinə yönəlmənin əsas səbəbi ola bilməz?
3. Freydin cinsi nəzəriyyəsi hansı əsasda qurulub?

4. Freyd hansı dəlilə görə Allaha olan etiqadı cinsi ehtiraslarla əlaqələndirir?
5. Freyding nəzəriyyəsinin əsas iradı nədən ibarətdir?
6. Bəxt və talehə etiqad bəsləmək Allaha etiqadın əsası ola bilərmi?
7. Etiqadlar barədə olan dərsliklərdən istifadə etməklə, Allaha və dinə yönəlmənin əsas səbəblərini izah edin.

DÖRDÜNCÜ DƏRS

İBTİDAİ DİNLƏR (1)

FETİŞİZM VƏ ANİMİZM

ilk insan cəmiyyətləri ilə əlaqədar aparılan sosioloji tədqiqatlar göstərir ki, ibtidai insanların dini etiqadları əsasən üç təfəkkür tərzii üzərində qurulmuşdur:

1. Fetişizm;
2. Animizm;
3. Totemizm.

Bu kimi etiqadlar üçün müəyyən və vahid bir başlanğıcın təyin edilməsi mümkün deyildir; amma bu sahədə geniş surətdə aparılan tədqiqatlardan məlum olur ki, insanlar xilqətin əvvəlindən təbiətin fəvqündə olan həqiqətlərə etiqad bəsləmişlər. Məlum məsələdir ki, onlar bu barədə düzgün idraka malik olmadıqları üçün, eləcə də ilahi rəhbərlərdən uzaq düşmələri, xalis etiqadın olmaması ucbatından müxtəlif təhriflərə məruz qalmış, xurafat və mövhumatlara üz tutmuşlar. Növbəti iki dərstdə bu üç təfəkkür tərzini aydınlaşdıracaq və həmin cərəyanlarla bağlı olan etiqadları qısa şəkildə şərh edəcəyik.

1. FETİŞİZM

Fetişizm (Fetish) – Portuqalya mənşəli bir kəlmə olub sehr və cadu mənasını ifadə edir. Portuqaliyalılar bu kəlməni qərbi Afrika sahillərini kəşf etdikləri zaman yerli zənci əhalinin müqəddəs sayıb sitayiş etdikləri əşyalar barəsində işlədirdilər. Onlar bu sözdən təbiətin fəvqündə dayanan varlıqları və onların təsirlərini, o cümlədən düşmənlərin şərrinin dəf

edilməsini nəzərdə tuturdular. Buna görə də demək olar ki, «fetiş» kəlməsi istilahda müqəddəs bir şey, fetişizm isə onun sitayiş olunduğu dinə deyilir. İbtidai insanlar inanırdılar ki, təbii əşyalardan bəziləri, xüsusi formada yonulmuş heyvan buynuzları, kiçik daş qırıntıları, taxta və filizlər xariqul-adə qüdrətə malikdirlər; hadisə və varlıqlara təsir göstərə bilirlər. Buna görə də həmin əşyaları müqəddəs sanaraq onlara ehtiram qoyur, xüsusi şəkildə pərəstiş etməklə onları öz məqsədlərinə çatmaqda təsiredici amil hesab edirdilər.

Fetişlər iki yerə bölünürdü: Onlardan bəzilərinin tilsim gücünə malik olduğu zənn edilir, bəzilərindən isə qoruyucu və pənahgah kimi istifadə olunurdu. Birinci qrup yaradıcı və müsbət yönə malik idi; onlardan düşmənlər qarşısında maneə yaratmaq üçün istifadə edirdirlər. İkinci qrup isə inkari və qoruyucu xüsusiyyətə malik idi; onlardan düşmənləri, yırtıcı heyvanları, təbii fəlakət və müsibətləri dəf etmək üçün istifadə olunurdu.

Sosioloqlar fetişizmi ən ibtidai növdən olan ümumbəşəri bir din hesab edir və onu sair dinlərin mənşəyi sayırlar. Onların fikrincə bu cərəyan ilk əvvəllər bəzi təbii əşyalara sitayiş və ibadət formasında idi; zaman keçdicə insanlar daşdan, taxtadan və s. şeylərdən hazırlayıb müxtəlif şəkillərə saldıqları əşyalara da ibadət və pərəstiş etməyə başladılar. Bu baxımdan fetişizmi büt-pərəstliyin mənşəyi hesab etmək olar.

Qeyd etmək lazımdır ki, daşdan, taxtadan, xurmadan və s. əşyalardan müxtəlif formalarda bütlər düzəldib onlara sitayiş edilməsi qədim tayfa və millətlərin hamısında, o cümlədən Misir, Aşur, Babil Yunanıstan, Roma, Hindistan və Çin xalqları arasında ən adi bir iş olmuşdur.

Həzrət İbrahim (ə) və ondan sonrakı ilahi peyğəmbərlərin gəlişindən sonra büt-pərəstliyin qarşısı alındı, tövhid və təkallahlıq əqidəsi onu əvəz etməyə başladı. Müasir dövrdə

insanların əksəriyyəti ibrahim (ə)-a məxsus olan dinlərin ardıcılıqları olmasına baxmayaraq, fetişizm və büt-pərəstliyin təsirləri hələ də dünyanın ayrı-ayrı məntəqələrində müxtəlif formalarda müşahidə olunur.

Hindistanda üçlük təşkil edən məbudlara (Vişnov, Şiva, Brahma) sitayiş olunmasını, yaxud orada Buddanın şəklinə pərəstiş edilməsini müasir dövrün fetişizm nümunələrindən hesab etmək olar. Həmin ayinin ardıcılıqları daşdan, taxtadan, metaldan və digər şeylərdən Buddanın heykəlini düzəldərək ona sitayiş edirlər.

2. ANİMİZM

Bu kəlmə latın sözü olan "Anima" kəlməsindən yaranmışdır; ruha pərəstiş, bütün varlıqlarda və təbii şeylərdə ruhun varlığına etiqad bəsləmək mənasını daşıyır.

Animistlər bu gün də dünyanın bir çox nöqtələrində, o cümlədən Afrikada, Avstraliyada, Amerikada yaşayırlar. Onların əqidəsinə görə dünyada olan bütün varlıqların, hətta təbii hadisələrin, o cümlədən sel, zəlzələ, ildırım və s.-nin ruhu vardır və hər bir şeyin müqəddəratı ruhların ixtiyarındadır. Animistlərin fikrincə bu ruhların insan ruhuna oxşar bəzi səciyyəvi xüsusiyyətləri vardır. Yəni, onlar da insan kimi ağıllıq, iradə, eşq, nifrət, kin-küdurət, sevmək, məhəbbət bəsləmək, şər işlər törətmək, xeyirxahlıq, xəyanət və əmanətdarlıq kimi qüvvələrə malikdirlər. Onlar inanırlar ki, ruhlar əbədi olaraq diridirlər və ölənlərin ruhu ya dünyada əbədi qalır, ya asimana qayıdır, yaxud da qaranlıq zülmətlərdə öz həyatını yenidən başlayır.

Bu ruhların meşələrin dərinliklərində, şəhərlərin xəlvət guşələrində məskunlaşması da mümkündür. Animistlərdən bir qrupu inanırlar ki, ruh həmişə öz cəsədinin kənarında qalaraq onu qoruyur; çünki ruhla bədənin taleyi bir-biri ilə tam şəkildə

əlaqədədir. Bu təfəkkürə əsasən hər kim cənazəyə hörmətsizlik etsə, onun ruhu nə vaxtsa ondan intiqam alacaq, ona qarşı hörmətsizlik edən şəxs ağır cəzalara düçar olacaqdır. Əksinə, hər kim ölümlərə hörmət qoyarsa, vəfat edənin ruhu bir keşikçi kimi onu qoruyacaq, özünə və ailəsinə xeyir-bərəkət, sağlamlıq və toxunulmazlıq ərməğanı gətirəcəkdir. Buna görə də animistlər öz ölümlərini xüsusi qayda-qanunlar əsasında, təzə paltarlar və bəzək əşyaları ilə birlikdə dəfn edirlər. Onlardan bəziləri ölümlərin asayış və rahatlığını təmin etmək üçün onları xüsusi mərasimlə qəbirlərindən çıxardaraq yenidən başqa bir yerdə torpağa tapşıırırlar.

Animistlərin digər etiqlərindən biri tənəsüxdür. Yəni, onlar inanırlar ki, ölümdən sonra insanın ruhu ya əbədi olaraq onunla qalır, yaxud da başqa bir cismə keçir. Hər hansı bir cismə daxil olan ruh daha sonra ya ruhlar aləminə seyr edir, yaxud da üçüncü bir cismə nəql olunur. Beləliklə, həmin ruh bir cisimdən digərinə ötürülür. Bu cisimlərin insan bədənini, bitki, cansız əşyalar olması da mümkündür. Vəfat edən şəxsin qohum-əqrəbasından hər hansı birinin ruhunu daşıyan şəxs xüsusi hörmətə layiq görülür. Animistlər ruhların növbənöv fəaliyyət və əks-əməl göstərmək qabiliyyətinə malik olduğuna inanırlar. Onlar deyirlər ki, ruhun müvəqqəti olaraq diri insanın bədənindən çıxması, uzaq və ya yaxın məsafədən onun əməl və rəftarlarını nəzarət altında saxlaması mümkündür. Ruhların bəzən hər hansı bir cisimdən oğurlanması və ya dəyişdirilməsi halları da baş verir. Amerikalı hindulardan birinin nəql etdiyi məşhur hekayə də bu mənəni çatdırır: Müharibələrin birində bir qəbilənin başçısı düşmənlərin hücumundan qorunmaq məqsədi ilə öz ruhunu ağacın üstündə yerləşdirir. Düşmənlər həmlə etdikdən sonra onun cismini tapırlar, amma nə qədər ox atırlarsa da onu öldürə bilmirlər. Nəhayət onun hiyləsini başa

düşüb görürlər ki, onun ruhu ağacın buddaqları arasındadır; onun ruhuna ox atmaqla cismini də məhv edib aradan aparırlar.

Bu əqidəyə əsaslanan animistlər təsəvvür edirlər ki, insanın cismi ilə əlaqədar olan hər bir şey, yaxud insanın cismindən ayrılan bədən üzvləri, o cümlədən tük, dırnaq, hətta ifrazatlar da insan ruhunun bir hissəsidir. Ruh bu əşyalara və həmin üzvlərə daxil olmuşdur. Başqa ruhların da onlara təsir etməsi mümkündür. Deməli, mümkün qədər çalışmaq lazımdır ki, insanın bədənini ilə əlaqədar olan şeylərin heç biri düşmənlərin əlinə düşməsin; çünki onlar sehr və cadu qüvvəsindən istifadə etməklə onların sahibinə əzab-əziyyət verə bilirlər.

ANİMİZM İLƏ FETİŞİZMİN FƏRQLƏRİ

Sosioloqlar əvvəllər belə təsəvvür edirdilər ki, animistlərlə fetişistlər arasında heç bir fərq yoxdur. Amma sonrakı tədqiqatlar göstərdi ki, bu iki təfəkkür arasında müəyyən fərqlər vardır. Animistlər təkcə maddi əşyaların deyil, hətta onların nəzərinə görə varlıq aləminin bütün işlərinə hakim kəsilən mücərrəd qüvvələrin də ruhları vardır. Halbuki fetişistlər yalnız bəzi maddi əşyaların ruha malik olduğunu təsəvvür edərək onlara sitayiş edirdilər. Animistlərlə fetişistlər arasında müştərək bir cəhət də mövcuddur. Yəni, onların hər ikisi inanır ki, müharibədə sehr və cadudan düşmənlərin əleyhinə bir vasitə kimi istifadə etmək olar; hər ikisinin əqidəsinə görə, əşyalar həm xəbis və murdar, həm də pak və xalis ruhlara malik ola bilirlər. Bu əqidəyə əsasən bütün müsibət və bəlalar, çətinlik və xəstəliklər insana düşmən olan bədxah ruhlar tərəfindən törənir və onları dəf etmək üçün sehrkarlıq və cadugərlikdən istifadə etmək lazımdır. Onlar belə təsəvvür edirdilər ki, sehr və cadu insanların şərini dəf etməkdə təsirli olduğu kimi, müharibələrdə, xəstəliklərin müalicə olunmasında, fəlakət və çətinliklərin dəf olunmasında da təsirli sayılır. Buna görə də hər

iki əqidənin ardıcilları müəyyən bir xəstəliyə tutulmuş şəxsin ətrafına yığılır, bəzi kəlmələri uca səslə və xüsusi avazla oxumaqla, yaxud quşların uçuş halındakı hərəkətlərini təqlid etməklə onu müalicə etməyə çalışırlar. Qolları açaraq uçan quşun ədasını çıxarmaq xüsusi məna kəsb edir. Onlar özlərinə təqlid edirlər ki, guya quşlar ətrafda qanad çalıb uçduqları kimi, xəstəlik də bu şəxsdən qaçacaqdır. Bu ayinin digər mərasimlərindən biri də “su atmaq”dır; onlar quraqlıq illərində xüsusi bir mərasim təşkil edərək müəyyən qablarla havaya su atırlar və sanki bununla yağışa ethiyacılı olduqlarını xatırlatmaq istəyirlər. Hər iki əqidənin ardıcilları inanırlar ki, bu tədbir yağış yağmasına səbəb olur.

ƏRƏBİSTAN YARMADASINDA ANİMİZM

Ərəbistan yarmadasında bəzi ərəb qəbilələri büt-pərəstliklə yanaşı, xeyirxah və şər ruhlara, ay, günəş, ulduzlar və s. göy cisimlərinə də sitayiş edirdilər; qeyd olunanların ruha malik olduqlarını təsəvvür edərək onları baş verən hər bir hadisədə təsiredici amil sanırdılar. Bu qəbilələr mələkləri Allahın qızları hesab edərək, onlara ilahi əzəmətin məzhəri gümanı ilə pərəstiş edir və bununla da bir növ o qüvvələrin məhəbbət və diqqətini özlərinə cəlb etmək istəyirdilər. Bəziləri də şeytanlara pərəstiş edərək onların təhlükəsindən qorunmaq və ehtimal verilən zərərləri dəf etməyə çalışırdılar. Burada cinlərə pərəstiş də mövcud idi; çünki səhra ərəbləri qaranlıq və qorxulu gecələrdə keçirdikləri şiddətli qorxu hisslərinə görə onlara pərəstiş edirdilər. Onların inancına görə səhrələr cinlərin ixtiyarındadır; onların diqqət və məhəbbətini cəlb edərək qorxu və vəhşətdən xilas olmaq üçün cinlərə və onların allahlarına pərəstiş etmək lazımdır. Ərəblər bu işlə sanki özlərini cinlərin pənahında hiss edirdilər. Həmin ərazilərdə yaşayan Bəni-xuzaə qəbiləsinin bir qolu olan Bəni-məlih sülaləsi cin-pərəstliklə tanınmışdı. Bəzi

qəbilələr, o cümlədən Himyər qəbiləsinin bəzi üzvləri, Yəməndə Səba tayfası, Bəni-təmin, Bəni-ləxim, Bəni-xuzaə tayfalarından bəziləri də göy cisimlərinə pərəstiş edirdilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, göy cisimləri səhra ərəblərinin həyatında yüksək əhəmiyyətə malik idi. Onlar ay, günəş və ulduzlardan həyat və məişət problemlərinin həllində, yolların və istiqamətlərin təyin olunmasında istifadə edirdilər. Bu məsələlər də göy cisimlərinə həddən artıq diqqət yetirilməsinə və nəticədə tədrici olaraq onlara məhəbbət göstərmələrinə səbəb oldu. Zaman keçdikcə bu iş göy cisimlərinin müqəddəs sanılmasına, onların ruha, əsrəməyə qüvvəyə malik olmasına, insanların həyatında birbaşa təyinedici rola malik olması kimi təsəvvürlərin yaranmasına və nəhayət pərəstiş olunmaq mərhələsinə gətirib çıxardı. Ulduzların bəxt ulduzları və günlərin də yaxşı və pis günlərə bölüşdürülməsi də bu fikirlərdən doğmuşdur.

Bütün əşyalarda, təbii varlıq və hadisələrdə ruhun varlığına inanmaq, div, pəri və s. qorxulu surətlərə və xəyali varlıqlara etiqad bəsləmək, onların səhralarda, meşələrdə, xarabalıqlarda olmasını zənn etmək, bu kimi varlıqların xariquladə və son dərəcə böyük qüdrətə malik olmasını təsəvvür etmək bütünlüklə animizm təfəkkürünün məhsuludur. Qədim dünya ədəbiyyatında div, pəri və s. qeyri-adi varlıqlar haqda çoxlu hekayələrin mövcud olması keçmişdə belə bir etiqad və fikrin geniş yayılmasının aşkar sübutudur. Hal-hazırda da bəzi cəmiyyətlərdə bu kimi inanclar istər rəsmi, istərsə də qeyri-rəsmi şəkildə animizm təzi-təfəkkürünün təsirləri kimi müşahidə olunmaqdadır.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Fetişizm, animizm və totemizm ayinləri ibtidai insanların, eləcə də ibtidai insanlar kimi həyat sürən şəxslərin əsas etiqadlarından sayılır.

Fetişizm ayinində (onların əqidəsinə görə) ruha malik olan əşyalardan bəziləri müqəddəs sanılır və onlara sitayiş edilir.

Animizm etiqadına görə, dünyada mövcud olan bütün varlıqların ruhu və ruhi xüsusiyyətləri vardır; onlar insanların həyatında müsbət və ya mənfi təsirlər göstərə bilirlər.

SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLAR

1. Fetişin mənası nədir?
2. Fetişin neçə növü vardır?
3. Animizmi izah edin.
4. Animistlərin ruh barəsindəki etiqadı necədir?
5. Animizm ayinində etiqad bəslənən tənəsüx məsələsini şərh edin.
6. Animizm ilə fetişizmin fərqləri nədən ibarətdir?
7. Animiz ilə fetişizmin müştərək cəhətləri hansılardır?
8. Qurani-Kərimin Ənam-101, Cin-7, Əraf-194, Zuxruf-15 və 19, Səba-40 və Yasin surəsinin 61-ci ayələrindən istifadə etməklə animizm ayininin müxtəlif formalarını ayırd edin, onları qruplaşdırın və Quranın bu ayinlər barəsindəki nəzərini bəyan edin.

BEŞİNCİ DƏRS

İBTİDAİ DİNLƏR (2)

3. TOTEMİZM

Totempərəstlik də qədim bir etiqadi cərəyandır; bu dinin ardıcılılarına hələ də Amerika, Avstraliya və Afrikanın yarımvəhşi qəbilələri arasında rast gəlmək olur. Totem sözü “otetman” sözündən olub şimali Amerika hindi tayfasından olan ocibvelərin dilində “onun tayfası” deməkdir. Cəmiyyətsünaslar totemizm sözünü etiqadi baxımdan şimali Amerikanın yerli əhalisi ilə oxşar olan dünyanın sair nöqtələrindəki yerli əhalinin əqidəsini bəyan edərkən işlədirlər.

Totem dedikdə hər hansı bir qəbilə tərəfindən pərəstiş olunub müqəddəs sayılan bitki, heyvan və ya digər bir şey nəzərdə tutulur. İbtidai insanlar müəyyən bir heyvan, bitki və ya predmeti özləri üçün totem kimi seçir və ona pərəstiş edirdilər. Onlar inanırdılar ki, o quş, yaxud heyvan onların ilk əcdadının ruhunun qovuşduğu bir varlıqdır; bu ruh ölümdən sonra həmin quş, yaxud heyvan surətində qəbilənin ətrafında gəzməyə başlamış və onları himayə etməkdən əlavə, həmin qəbilənin sağlamlıq və xeyir-bərəkətinə də səbəb olmuşdur. Yerli əhali totem kimi qəbul etdikləri həmin varlığı həqiqətdə özlərinin ilk kökü və soyu hesab edirlər. Qəbilənin hər bir üzvü öz nəslinin davam gətirib həyat sürməsində totemin istisnasız rolu olduğunu zənn edir, onun ətinin yeyilməsini özlərinə və başqalarına qadağan edirdilər.

Həmin heyvanın, yaxud quşun nəslini davam etdiyindən, onlar belə güman edirdilər ki, qəbilənin ilk əcdadı əbədi olaraq totemin simasında diri qalacaqdır. Deməli, totemizm həqiqətdə

qəbilənin ulu əcədadına pərəstiş etmək, başqa sözlə desək, o cəmiyyətin müştərək ruhu formasına düşmüş bir varlığa sitayiş etmək deməkdir.

Qəbilə üzvləri xüsusi ibadət mərasimləri təşkil edərək totemin hərəkət, səs və rəftarını təqlid etməyə çalışır, bununla da qəbilənin ulu əcədadına itaət və məhəbbətlərini izhar etmək istəyirlər.

TOTEMİZMİN ƏSAS PRİNSİPLƏRİ

Totemizmin əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

Totem; mana; tab.

a) Totem:

Məlum olduğu kimi, totem müqəddəs bir varlıqdır ki, heyvan, bitki və hər hansı predmetlərdən biri ola bilər; ayrı-ayrı qəbilələr və xalqlar bu kimi varlıqları özlərinin ulu babası hesab edərək onu müqəddəs sanmış və onlara pərəstiş etmişlər.

Totem qəbilə üzvlərinin milli simvolu, tayfa nişanəsi, bayraq və gerb surətində olmuş, qəbilə üzvlərinin bir-birinə bağlılıq və itaət amili sayılmışdır. Bu simvollar müxtəlif qəbilələri bir-birindən ayırmaqda yeganə məziyyət hesab olunur. Hər bir qəbilə üzvü adətən toteminin heykəlini və ya şəklini evinin qapısına həkk etdirir, öz bədəninin müxtəlif nahiyəsinə dərinin üzərinə döydürür, bəzi vaxtlarda hətta ölənlər şəxslərin cənazəsi üzərində də çəkirdilər. Qəbilə üzvlərindən bəziləri çalışırlar ki, öz zahiri quruluşlarını da totemin şəklinə salsın. Misal üçün qəbilənin totemi quş olarsa, onlar öz başlarına, sinələrinə və bədənələrinə o quşun tüklərini yapışdırırdılar; totemi buynuzlu heyvanlardan biri olan qəbilə üzvləri isə ona tabe olaraq öz başlarına buynuz vururdular.

b) Mana: (Mana)

Mana qeyri-müəyyən və mistik həyat qüvvəsi ilə hər yerdə pərakəndə vəziyyətdə dolaşan, canlı və ya cansız, müqəddəs və

qeyri-müqəddəsliyindən asılı olmayaraq, məxluqat arasında mövcud olan əfsanəvi bir varlıqdır.

Mana kəlməsinin kökü şimali-şərqi Avstraliyanın Məlanzi adalarında yaşayan Arxipileqa tayfasının dilindən götürülmüşdür. Manaya etiqad bəsləmək dünyanın bir çox nöqtələrində yaşayan xalqlar arasında müşahidə olunduğundan, sosioloqlar mana kəlməsini mistik qüvvənin varlığından başa düşülən elmi ifadə kimi işlədirlər. Hər bir nahiyədə mana ilə əlaqədar məxsus qayda-qanunlar və xüsusi əks-əməllər mövcud olmasına baxmayaraq, bu ayinin ardıcılığının hamısı müştərək fikirdədirlər; onların inancına görə hər bir varlıqda naməlum və mistik bir qüdrət vardır ki, qeyri-təbiidir, onun fəaliyyətləri mananın təbii həyat qüvvəsinin fəvqündədir, müəyyən şəxslərin vasitəsilə, yaxud diri və hərəkətdə olan şeylərin varlığında zahir olur. Onun belə bir xüsusiyyəti vardır ki, cansız əşyalardan canlılara, bir şəxsdən başqa bir şəxsə və ya müəyyən şəxslərdən cansız əşyalara keçə bilir.

Yarımvəhşi vəziyyətdə yaşayan bəzi qəbilələr çox qüdrətli nəzərə çarpan hər bir şəxs, yaxud heyvan qarşısında öz bacarıqsızlıqlarını hiss etdikləri üçün onların mana qüvvəsinə malik olduğunu zənn etmişlər. Buna görə də bu qüvvənin qarşısında özlərini qorumaq, gündəlik fəaliyyətlərində ondan kömək istəmək, yaxud öz fiziki qüvvələrini artırmaq üçün ona müqəddəs bir varlıq kimi yanaşmış və onlara sitayiş olunma dərəcəsinə qədər xüsusi diqqət yetirmişlər.

v) Tabo: (Taboo)

Totemizm kimi ilk ayinlərin ardıcılıqları arasında belə bir inanc var idi ki, sirli və gizli qüvvəyə malik olan, təbiətin fəvqündə dayanan bir qüdrətlə yanaşı digər bir qüvvə də vardır ki, ondan uzaq olmaq lazımdır. Hər kəs bu əşyalara yaxınlaşsa böyük bəlalara düşər ola bilər. Buna görə də həmin qəbilələr

qorxularından bu kimi əşyalardan çəkinər və ona əl vurmazdılar. Çünki inanırdılar ki, onlara əl vurmaqla qeybdən gələn cəzalara düçar olacaqlar. Əşyaların daxilində olan bu gizli və sirli qüvvə elmi dildə tabo adlandırılırdı. Tabo Sakit okeanın cənub qərbində yerləşən Pulinzi adaları arxipelaqında yaşayan yerli əhalinin işlətdiyi xüsusi bir kəlmədir. Bu etiqadın oxşarı, yaxud eynilə onun özü dünyanın sair ölkələrində olan qədim ayinlər arasında da müşahidə olunduğundan, cəmiyyətşünaslar tabo ifadəsini buna oxşar olan bütün hallarda istifadə etmişlər.

Yarımvəhşi vəziyyətdə yaşayan qəbilələrin əksəriyyətində tayfa başçısı tabonun bariz nümunələrindən hesab olunurdu. O, qəbilənin rəhbərlik işlərinin öhdəsindən gələn vaxta qədər qəbilə üzvləri onun elə bir qeybi və sirli qüdrətə malik olduğuna inanırdılar ki, hətta onun bədənində, paltarına və yaxud vəsaitlərinə, yaxud onun istifadə etdiyi minik vasitələrinə, üstündə oturduğu xalça-palaza, yaxud ayağının izinə əl vurmağı belə təhlükəli hesab edirdilər; belə güman edirdilər ki, bu günahlara mürtəkib olan şəxslər qeybi təhlükələrə düçar ola bilər.

Bu qəbilələr arasında taboların sayı həddən artıqdır. Cənazə, ovçu, balıqçı, əsgər, uşaq, həddi-bülüğa çatmış qız və ya oğlan, hətta bəzi işlər, o cümlədən müəyyən kəlmələri demək, yaxud bəzi məkanlara daxil olmaq da tabo hesab edilir və onlardan uzaq gəzmək vacib hesab edilirdi.

Tabo kəlməsi totemizm ayininin xüsusi əməl və qaydaları barəsində də yayılmışdır. Bu qaydalar və əməllər iki növ idi:

1. İnkari ədəblər;
2. Müsbət ədəblər.

Əməllərin bu şəkildə bölüşdürülməsi bir növ islam dininin vacib və haramlar bölgüsünə oxşayır. Totemizm ayinində inkari ədəb və əməllərin ən mühümü aşağıdakılardır:

Totem hesab olunan heyvanları öldürmək, ətini yemək, ehtiramsızlıq göstərmək, hətta onlara toxunmaq və baxmaq; bu əməl hətta bəzi vaxtlarda digər qəbilələrin totemi hesab olunan əşyalara qarşı da tətbiq olunurdu. Misal üçün, totemi inək olan bir qəbilə onun ətini yeməkdən çəkinməlidir. Amma xüsusi hallarda buna icazə verilir. Belə ki, qəbilə üzvləri xüsusi ayinləri yerinə yetirməklə öz totemləri ilə ittihad olmaq üçün təntənəli bir mərasimdə onun ətindən yeyirdilər. İnkari ədəblərdən biri də totemdə müştərək olmadıqları bir qəbilənin qızları ilə evlənməkdir. Dini bayramlar sayılan günlərdə işləmək, yaxud bir şey yemək də eyni qayda ilə haram sayılırdı.

İndi isə Avstraliyanın yarımvəhşi vəziyyətdə yaşayan bəzi qəbilələri arasında mövcud olan totemist mərasimlərindən bir neçəsini şərh edirik:

Bu qəbilənin başçısı təzə həddi-büluğa çatmış bir şəxsi üzvlüyə, yaxud hər hansı bir totem ayininə etiqad bəsləyən dəstəyə qəbul etmək istəsə, əvvəlcə onu müəyyən bir müddət aspekt həyat tərzini keçirməyə, qadınlarla və hələlik totemizm ayinini qəbul etməyən şəxslərlə görüşməkdən çəkinməyə vadar edir. Belə hallarda onun meşələrdə özünə sığınacaq seçməsi daha məqsədəuyğun hesab olunur. Bu halda qida maddələrinin əksəriyyəti ona haram sayılır; halal olanlar da ya xüsusi şəxslər vasitəsilə onun ağzına qoyulmalı, yaxud özü acından ölməyin qarşısını alacaq miqdarda yeməlidir.

Təzə həddi-büluğa çatmış oğlan uşağı məşəqqətli ruhi məşğələlərlə yanaşı olan bu ağır dövrü keçirdikdən sonra paklanır, xalis və mənəvi bir halda aspekt həyat tərzindən çıxır və bundan sonra dini mərasimlərdə iştirak etməyə icazə alır.

İntişiyuma digər bir mərasimdir ki, həqiqətdə totemizmin ən mühüm ayini kimi qeyd olunur. Bu ayin bahar fəslinin əvvəllərində və yağışlar yağmağa başlayan zaman təntənəli surətdə böyük bir bayram kimi təşkil edilir. Bu mərasimdə

qəbilənin bütün üzvləri daşlı bir yamaca yığılır, tam çılpaq halda oynayıb rəqs etməyə, var gücləri ilə atılıb-düşməyə başlayırlar; onlar müəyyən mahnılar oxuyur və həmin halda güllərin tozlarını havaya səpirlər. Onların inancına görə bu əməl əkinçilikdə bərəkətin çoxalmasına, onların nəslinin artmasına səbəb olur. Bu mərasimi yerinə yetirdikdən sonra qəbilənin bütün üzvləri totem sandıqları müqəddəs heyvanın ətinə yemək üçün bir yerə yığılır və bununla da, öz ulu babaları ilə birləşməyi mümkün hesab edirlər. Qəbilə üzvləri bu mərasimlə öz ulu babalarına qarşı olan sədaqət, vəfadarlıq və həmrəyliklərini nümayiş etdirirlər.

Qeyd olunan mətləblərdən belə bir nəticə alınır ki, totemizm ayinində qəbilənin ulu babası qəbilə üzvlərinin əslə və soy-kökü hesab olunur. Qəbilənin ulu babasının ruhu öldükdən sonra onların totemi şəklində zühur etdiyinə görə o da müqəddəs hesab olunur və pərəstişə layiq görülür. Amma məşhur sosioloq Emil Durkim inanır ki, totemizm ardıcılığının totemə pərəstiş etmək və onun fəvqəladə qüdrətə malik olmasına inanmaqla yanaşı yeganə yaradan və qahir qüvvəyə də etiqadları vardır. Totemlər bütün bu qüdrətlərdən məhrumdurlar. Dünya səviyyəsində olan bu qüdrətli güc totemlərdə də aşkar olmasına baxmayaraq, dünyanın bütün başqa varlıqlarında mövcuddur. Əlbəttə, varlıqlardan heç biri eynilik təşkil etmir, bu qüvvə əzəli və əbədi olmuş, totemlərin vücuda gəlməsindən əvvəl və onların formalaşmasından sonra da mövcud olmuşdur.

QƏDİM VƏ MÜASİR TOTEMLƏR

Müxtəlif millətlərin tarix və ədəbiyyatında mövcud olan əsərlər aşkar şəkildə göstərir ki, totemizm ayini təqribən bütün dünya ölkələrində və keçmiş tayfa və millətlərin təqribən əksəriyyətinin arasında mövcud olmuşdur.

Dünya xalqlarının şifahi və yazılı ədəbiyyatlarında müasir dövrə gəlib çatmış dastanlar, nağıllar, atalar sözləri göstərir ki, uzaq keçmişdə totemə etiqad mövcud olmuşdur. Bu mənbələrdən biri kimi romalıların əfsanəvi dastanlarını və jopitrin hekayəsini göstərmək olar. Məşhur nəzəriyyəyə görə o özünü qu quşu formasına salmışdır ki, öz sevgilisinin diqqətini cəlb edə bilsin. Bu hadisə göstərir ki, latınların əsil əcdadı sayılan Ariya qəbilələrindən biri qu quşunu özünə totem seçmişdi. Sonralar bu quş ilahiləşdirilmiş və nəticə etibararı ilə jopitir hekayəsi formasına düşmüşdür. Firdosinin şahnamə əsərində də bu etiqadın müxtəlif yönlərini tapmaq olar. Bu əsərdə iranın müxtəlif tayfaları və köçəri xalqların bayraqları haqda deyilir: iran ordusunda xidmət edən hər bir qəbilənin bayrağında müəyyən bir ulduzun, yaxud heyvanın təsviri var idi; bu bayraqlar hər bir tayfanın düşərgə saldığı yerlərdə yüksək bir nöqtədə sancılmışdı. Onların üzərində ayın, ulduzun, canavarın, əjdahanın, filin və s.-nin şəkilləri çəkilmişdi.

Hal-hazırda da müəyyən şəhər və ölkələrin simvolu kimi tanınan bəzi rəsmlər, o cümlədən Almaniya və Amerika ölkələrində qartal, Tailandda fil, Yaponiyada günəş, Şrilankada şir və s. totemlərə etiqad qədim dövrlərdən miras qalmış inanclardır. Dünyanın müxtəlif yerlərində, eləcə də Avstraliyada, Amerikanın şimal və mərkəz bölgələrində, bəzi Afrika ölkələrində yarımvəhşi vəziyyətdə yaşayan bəzi qəbilələr vardır ki, onlar totemizmə inanır və qədim dövrdə mövcud olan etiqadlardan bir çoxu onların mədəniyyətində və

zehlərində qalmıdır. Hindistanda inəyə vəfolunmaz dərəcədə hörmət göstərib müqəddəsləşdirmək şübhəsiz, totemizm qalıqlarının aşkar nümunələrindəndir. Bir çox avam kütlələr və hətta bəzi müsəlmanlar da ağaclardan, daşlardan və s.-dən kömək umur, onların qarşısında ehtiram göstərilər. Dünya xalqlarının mövcud adət-ənənələrini araşdırmaqla, hər bir yerdə müxtəlif şəkildə qorunub saxlanan totemizm təfəkkürünün qalıqlarını müşahidə etmək olar. uyğun olduğunu görmək olar.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Totemizm ayinində hər hansı bir qəbiləyə məxsus olan heyvan, bitki və ya müəyyən predmet totem adlandırılır. Totem qəbilə tərəfindən pərəstiş olunur və onlar adətən bu vasitə ilə bir-birlərindən seçilir.

Totemizm ardıcılıarı inanırdılar ki, totem həqiqətdə onların ulu babasının ruhudur. Bu ruh totem formasında təcəlli etmişdir; məhz buna görə də ona ehtiram göstərib müqəddəs sanmaq qəbilənin ulu babasına ehtiram göstərmək hesab olunacaqdır.

Totemə etiqad bəsləyib pərəstiş etməkdən əlavə, bu ayində digər iki prinsip də vardır:

1. Naməlum qüdrət sanılan manaya etiqad; belə ki, bu qüdrət bütün əşyalarda vardır və yalnız xüsusi şəxslər və yaxud əşyalar vasitəsilə zahir olur.

2. Təbiətin fəvqündə olan və mistik qüdrət hesab edilən taboya etiqad; bu qüdrət də xüsusi əşyalarda vardır və ondan uzaq olmaq lazımdır.

SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLAR

1. Totemin tərifini deyin.
2. Totemizmin əsas etiqad üsullarını deyin.
3. Tabonun neçə növü vardır?
4. Totemizm ayinində haram olan şeylərdən bəzilərini izah edin.
5. Müasir dövrdə totemizmin təzahürlərindən sayılan bir neçə nümunə göstərin.
6. Zümər surəsinin 5-ci ayəsindən istifadə etməklə, totempərəstlərin qəbilənin bütü və totemi barəsindəki nəzərini şərh edin.

ALTINCI DƏRS

İBTİDAİ DİNLƏR (3)

İBTİDAİ DİNLƏRİN MÜŞTƏRƏK ƏQİDƏLƏRİ

İbtidai dinlər müxtəlif fərqlərlə yanaşı bir çox müştərək cəhətlərə də malik olmuşlar. Bu ortaq cəhətlərin məcmusundan belə məlum olur ki, bütün ibtidai dinlər vahid bir ideologiyadan qaynaqlanmışdır. İbtidai icma və qövmlərin pərakəndə şəkildə yaşamasına diqqət yetirməklə, yazı və kitabın mövcud olmadığı bir şəraitdə onların mədəniyyət, etiqad və adət-ənənələrinin yalnız şifahi şəkildə söylənilərək nəsildən-nəsilə ötürülməsi məlum olur. Keçən dərslərdə qeyd olunduğu kimi, səmavi elçilər tərəfindən təkallahlıq ayininin cövhəri - Allah-taalanın əbədi və əzəli olması bəyan olunmaqla bütün dinlərdə oxşar və ortaq bir fikrin formalaşması müşahidə olunur. Deməli, belə nəticə almaq olar ki, ilahiyyatçıların ümumbəşəri dinlərdəki etiqadların hamısının tövhid və təkallahlıq əsasında olması fikri real bir gerçəklikdir. Amma zaman keçdikcə bəşəriyyət içrə biruzə gələn müxtəlif hadisələrin təsiri, nəfsani istəklərin dəxaləti və dini məsələlərin başa düşülməsində və ya təfsir olunmasında şəxsi maraqların hər şeydən üstün tutulması dini əqidələrin təhrif olunmasına, tövhid dininin təhrifə məruz qalmasına və onun ağlasığmaz dərəcədə şirk məsələləri ilə qarışdırılmasına səbəb olmuşdur.

Bu müqəddimə ilə ibtidai dinlərin müştərək xüsusiyyətlərini bəyan edərək onların ortaq cəhətlərini ayrı-ayrılıqda araşdırırıq.

1. MÜQƏDDƏS BİR ƏŞYA

İbtidai icma və qəbilələrlə əlaqədar aparılan ilkin araşdırmalar göstərir ki, onlar xüsusi məkan, yaxud müəyyən bir əşyaya qarşı xüsusi əqidə və mərama malik olmuş, bu kimi münasibətlər tədrici olaraq müqəddəsliyə çevrilmişdir. Qeyd olunan ilkin ehtiram hissi hörmət qoyulması lazım olan hər bir şeydən tamamilə fərqlənirdi. Ehtimal verilir ki, bu cür müqəddəslik və ehtiramın mənşəyi elə bir etiqad idi ki, onun əsasında müqəddəs şeylər təbiətin fəvqündə dayanan qüvvəyə malik olmuşlar; onlar xeyir və yaxşılıqın, yaxud şər və pisliliyin mənşəyi ola bilərdilər.

Bu əşyaların hörmətini saxlamaq iki məqsəddən biri ola bilərdi: Ya onların şərindən, yaxud hədsiz qüdrətindən amanda qalmaq, yaxud da onların xeyir-bərəkət və mərhəmətlərindən bəhrələnmək.

2. MANAYA ETİQAD

Bütün ibtidai qəbilələr müəyyən qaydada qeybi və mənəvi qüvvəyə etiqad bəsləyir və deyirdilər ki, o, bu bütün əşyalarda vardır və hər bir yerdə tapıla bilər; onun fəvqəladə həyatı təsirləri də vardır. İbtidai insanlar bütün işlərində qeyri-adi olan bu qüvvədən kömək istəyirdilər.

3. SEHR VƏ CADU

İbtidai cəmiyyətlərdə yaşayan insanlar baş verən hadisələrlə əlaqədar düzgün və real dərkə, məntiqi təhlilə malik olmadıqlarından, özlərini xatircəm etmək, işlərin cərəyanını xəyali olaraq öz xeyirlərinə yönəltmək üçün bir sıra xurafi işlərə, o cümlədən cadugərlik və sehrkarlığa əl atırdılar.

Əlbəttə unutmaq olmaz ki, sehr və caduya əl atmaq həqiqətdə onların təbiətin fəvqündə dayanan qüvvəyə etiqad

bəsləməsinin inikası idi ki, onlar, öz ətraflarında baş verən hadisələrdə müəyyən təsirlərə malik olduqlarına inanırdılar. Başqa sözlə desək, sehr və cadu müqəddəs ruhlar və mana ilə rabitə yaratmaq üçün bir vasitə idi; bu kimi vasitələrdən əzazil ruhların şərrinin dəf edilməsində, o ruhların onlara hakim kəsilməsinin qarşısını almaqda, bu müqəddəs ruhlardan düşmənlərə qalib gəlib onları məğlub etməkdə, eləcə də müxaliflərinin sehr və cadularının xoşagəlməz təsirlərini dəf etməkdə istifadə edirdilər. Sehr və caduya qarşı dərin inam hissi cadugərlik və sehrbazlığın geniş yayılmasına və bu işlə məşğul olan şəxslərin mühüm ictimai mövqeyə malik olmalarına səbəb olurdu.

icmalar arasında sehrkarlar və cadugərlər iki dəstəyə bölünürdü: Onlardan bir qrupunun fəaliyyəti camaatın xeyrinə və məişət vəziyyətlərini yaxşılaşdırmaq istiqamətində idi. Sehrkar həkimləri bunlara misal göstərmək olar. Onlar xüsusi ictimai məqama malik idilər, öz sehr və caduları ilə xəstələrə şafa verməyə çalışırdılar. Bu cadugərlər xəstəliyi xəbis və şər ruhların törətdiyi bəzi hiyləgərliklərin mənfi təsirləri kimi qələmə verirdilər. Fala baxanlar, gələcəkdən xəbər verənlər, tilsim işləri ilə məşğul olanlar və s. həmin dəstədən hesab olunurdular. Digər bir dəstə isə sehr və cadu ilə camaata zərər yetirən cadugərlər idilər ki, onların işi ölüm, xəstəlik, çətinlik, quraqlıq və s. problemlər yaratmaqdan ibarət idi

4. TABOYA ETİQAD

Keçən dərsdə tabo ilə əlaqədar müfəssəl şəkildə söhbət etdik. Burada əlavə olunmalı məsələ bundan ibarətdir ki, taboya etiqad totemizm ayininə məxsus deyildir; bu etiqad bütün ibtidai dinlərdə müxtəlif adlarla, müxtəlif formalarda və müəyyən mənada oxşar vəziyyətdə mövcud olmuşdur.

Qısa şəkildə izah etmək istəsək, Tabo qəbilə üzvlərinin totemə, ruha və onların nəzərində müqəddəs və möhtərəm sayılan hər bir şeyə hörmət qoyulmasına deyilir.

5. TƏSVİYƏ VƏ PAKLANDIRMA

Taboya qarşı təyin edilmiş qayda-qanunlara riayət etmək vacib iş olduğundan, ibtidai icmaların üzvləri bu qaydalardan çıxaraq onları pozan hər bir şəxsi nəcasətə bulaşmış hesab edirdilər. Doğuş, ölüm, nahaq qan axıtmaq, taboya toxunmaq, qana bulaşmaq və s. İşlər insanın murdarlanmasına səbəb olur. Onların nəzərində bu kimi işlər qəbilə üzvlərinin həyatında və hətta bütün canlılar üçün xoşagəlməz halların yaranması ilə nəticələnə bilər. Buna görə də onlar öz ruhlarını paklaşdırmaq üçün xüsusi mərasimlər keçirirdilər. Onlardan oruc tutmaq, baş qırxdırmaq, dırnaq tutmaq, bədəni yerə çırpmaq, tüstünün qarşısında dayanmaq, odun içində qaçmaq, suyun üstündən tullanmaq, qanla bədəni yumaq, yaxud bədənin hər hansı bir üzvünü yaralamaq və s. əməlləri qeyd etmək olar. Adətən bu əməllər xüsusi dua və zikrlərin deyilməsi ilə yanaşı icra olunurdu.

6. DIRİ OLMASINI TƏSƏVVÜR ETMƏK

Daş dövründə yaşamış ibtidai qəbilələr, eləcə də müasir dövrdə həmin əqidələrlə yaşayan insanlar varlıq aləminin bütün ünsürlərini diri və canlı hesab edirlər. Onların etiqadına görə bütün əşyalar və cansız varlıqlar insanlara təsir göstərə biləcək gizli bir ruha malikdirlər. Bu ruhlarda insanların ruhuna bənzər xüsusiyyətlər, atifə və hisslər olduğu üçün iradə və qüdrətlə bütün aləmi əhatə edə bilirlər; onlar bu kimi hallarda həddindən artıq təhlükəli və zərərli olurlar. İnsanlar onları razı salıb sevindirə bilsələr, həyatda xeyir-bərəkət, firavanlıq və asudəlik

əldə edə bilərlər. Bu ruhların razılığını qazanmaq üçün onların qarşısında sədaqət, məhəbbət, vəfadarlıq və dərin ehtiram hissini izhar etmək lazımdır.

İbtidai icmalar arasında əşyaların və cansız varlıqların ruha malik olma əqidəsi o qədər inkişaf etmişdi ki, hətta onlardan bəziləri dağ, daş, dəniz və s.-nin də erkək və dişi cinsinə mənsub olduğuna inanmış və onların izdivacından başqa dağ, daş və deryaların əmələ gəldiyini güman etmişlər.

7. TƏBİƏTƏ PƏRƏSTİŞ

Yuxarıda qeyd etdik ki, ibtidai icmalar hər bir şeyin ruha malik olduğuna inanırdılar. Hadisələr və varlıqlar arasında həyatda aıçq-aşkar təsir qüvvəsinə, xeyir-bərəkət və faydaları olanlara, hər gün ünsiyyətdə olduğu şeylərə daha artıq diqqət yetirirdilər; bu hadisələrə qarşı münasibətdə adi ehtiram və müqəddəslik mərhələsini aşaraq onlara pərəstiş etməyə başlayırdılar. İbtidai insanların məişət şəraitləri və yaşadıkları mühitin coğrafi mövqeyi barədə aparılan araşdırmalarda isbat olunmuşdur ki, hər bir məntəqədə varlıq təzahürləri, təbii hadisələr camaatın məişət vəziyyətinə və onların ətrafındakı təbii mövqeyə mütənasib olaraq müqəddəslik və ehtirama layiq görülürdü. Belə ki, onlar üçün daha artıq həyati dəyərə malik olan hər bir təzahür daha çox yad edilir və daha çox pərəstiş olunurdu. Məsələn Avropanın şimalındakı meşəlik məntəqələrdə ağaclar müqəddəs sanılır və onlara pərəstiş edilirdi; çünki yerli camaatın məişətinin təmin olunması ağacları kəşib satmaqla ödənirdi. Onlar böyük gövdəli və uzun ömürlü ağacları qırarkən xüsusi duaları zümzümə edir və sanki bununla onlardan bağışlanmaq istəyirdilər. Məşğuliyyətləri əkinçilik olan və məhsuldarlığın yüksəlməsi yalnız yağışla bağlı olan səhra sakinləri daha çox asimana və buluda ehtiram qoyur və bu kimi varlıqlara pərəstiş edirdilər.

Bu ayinlərin ən yaxşı sübutu müxtəlif məntəqələrdə yaşayan insanların asimani ruhların razılığını cəlb etmək və yağış istəmək məqsədi ilə icra etdikləri ibadət mərasimləridir.

Müasir dövrdə də sivilizasiyalı xalqlar və səmavi dinlərin ardıcilları arasında belə əqidə və ideyalar müəyyən qədər müşahidə olunur; neçə əsr bundan qabaq çörək və buğda insanların əsas qida maddəsi hesab olunurdu; o vaxtdan etibarən təkallahlı din ardıcilları arasında da bu ərzaq növü digər nemətlərlə müqayisədə daha çox ehtirama malikdir. Onu murdarlamaq, ayaq altına salmaq, zibillə birlikdə çölə atmaq və s. İşlər günah sayılır. Əgər yolun kənarında bir tikə çörək görünsə, dərhal onu yerdən götürərək öpür və əl dəyməz bir yerə qoyurlar.

Cahiliyyət dövründə ərəblər bütləri bəzən xurmadan düzəldirdilər; çünki bu məhsul ərəblərin ən əsas qida maddəsi hesab olunurdu. Ərəblər xurmaya müqəddəs nəzərlə baxıb, nəhayət onu pərəstiş olunma dərəcəsinə qədər yüksəltmişdilər.

8. QURBANLIQ

Əvvəldə qeyd olunduğu kimi ibtidai insanlar müxtəlif şəkillərdə qeybi qüvvələrə inanırdılar. Onların nəzərinə görə bu qüvvələr firavanlığın, bol nemətlərin mənşəyi və təbiət aləminin müqəddəratına hakimdirlər. Bu əqidənin sahibləri sehr və cadudan istifadə etməklə həmin qüvvələrin rəğbətini qazanmaq, onlardan öz mənafeələrinin təmin olunması üçün istifadə etmək istəyirdilər.

Bəzən onların təbii hadisələr qarşısında aciz qalıb məğlubiyyətə uğramaları varlıq aləmində bir, yaxud çoxlu sayda böyük qüdrətlərin varlığına inanmalarına səbəb olmuşdur; onlar bu kimi qüvvələrə təslim olaraq, heç bir vəchlə onlara əl tapa bilməyəcəklərini düşünmüşlər.

ibtidai insanlar bu qüdrət, yaxud qüdrətlərin razılığını cəlb etmək, öz məqsədlərinə çatmaq üçün onların rəğbətini qazanmaq fikrinə düşmüşlər; bu məqsədlə onların qarşısında öz acizliklərini izhar etmiş, təmməna və yalvarışla, hədiyyə və qurbanlıq verməklə təbiətin fəvqündə dayanan bu qüdrətləri razı salmağa çalışırdılar. Müxtəlif şəkillərdə qurbanlıq mərasiminin keçirilməsi hələ də bütün ibtidai dinlərdə, eləcə də böyük ilahi və qeyri-İlahi dinlərin çoxunda xüsusi bir ayin kimi yayılmışdır. Müxtəlif dinlər arasında mövcud olan qurbanlıq mərasiminin əsas fərqlərini üç nəzər əsasında araşdırmaq olar:

1. Bəşəriyyətin fəvqündə dayanan qüdrətlərlə əlaqədar təfəkkür tərzini; əzəli və vahid Allahın varlığı, növlərin rəbbi, qəbilənin ulu babasının ruhu və s. məsələlərdə dinlər arasında çoxlu fərqlər və ixtilaf nələrə çarpır.

2. Qurbanlığın seçilməsi; onun növündən asılı olaraq, heyvanlardan tutmuş insana və hətta qəbilənin ən əziz üzvlərinin qurbanlıq edilməsi baxımından fərqlənir.

3. Qurbanlıq etməkdə məqsədin və niyyətin fərqləri.

9. ÖLÜLƏRƏ HÖRMƏT QOYULMASI

ibtidai insanlar ölümlərə, xüsusilə öz ulu babalarına xüsusi hörmət bəsləyirdilər. Bu kimi ehtiram bəzi hallarda pərəstiş və sitayiş həddinə cəlib çatırdı. Onların etiqadına müvafiq olaraq, heç bir insan, yaxud hətta heç bir heyvan öldükdən sonra tamamilə məhv olub aradan getmir, ölümdən sonra onun ruhu əbədi olaraq qalır. Ruhlar ölümdən sonra heyvanların, yaxud müxtəlif əşyaların vücuduna daxil ola bilər. Bu etiqada əsasən ibtidai insanlar ölümlərə hörmət qoyulması və onların ehtiramının qorunub saxlanılmasını özlərinə vacib hesab edir, öz ölümlərinə əzab-əziyyət verilməsinə mane olurdular. Onlar inanırdılar ki, ölümlərin hüquqlarına riayət edilməməsi, onlara

hörmətsizlik göstərilməsi əzab-əziyyət, çətinlik və bəla gəlməsinə səbəb ola bilər.

10. İNSAN, TƏBİƏT VƏ VARLIQ RUHUNUN VƏHDƏTİ

Bütün ibtidai dinlərdə insanla təbiət arasında qarşılıqlı əlaqə və bağlılıq müşahidə olunur. Sanki insanla təbiət arasında müəyyən bir «qohumluq» əlaqələri mövcuddur. İbtidai insan həqiqətdə özünü təbiətin ayrılmaz bir hissəsi hesab edir, hətta onu özünün ata-babası sanır.

Sonrakı mərhələdə ibtidai insan özü ilə təbiət, mistik qüvvə və sirli ruh arasında rabitə yaradırdı; onun etiqadına görə təbiətin fəvqündə olan ruh varlığı aləminin mənşəyidir; varlıqların çoxluğunu, rəngarəngliyini təcrübədən keçirdikdən sonra bütün varlığı aləminin vəhdətinə inanırdı.

11. VARLIQ ALƏMİNİN MƏNŞƏYİNƏ QOVUŞMAQ MEYLİ

ibtidai insanlar varlığı aləminin mənşəyi üçün, öz zehinlərindəki təsəvvür və mərifət əsasında müxtəlif vəsflər və cürbəcür adlardan istifadə edirdilər. Bununla belə onların hamısı müəyyən bir etiqadda müştərək idilər; onların inancına görə varlığı aləminin mənşəyi əzəli, əbədi bir varlıqdır ki, onun qüdrəti bütün sirli və iqtidarlı ruhların fəvqündədir. Bu yenilməz varlığın diqqət və mərhəmətini cəlb etmək üçün göstərdikləri əməl, rəftar və qayda-qanunlar bu həqiqəti çatdırır ki, onlar yalnız əzəli bir varlıqla rabitə yaradıb ona qovuşmaqla həqiqi səadət və xoşbəxtliyə nail ola bilərlər.

12. EŞQ VƏ PƏRƏSTİŞ

İbtidai insanlar varlıq aləminin mənşəyi ilə əlaqə yaradıb ona qovuşmaq və bununla da onun razılığını və diqqətini cəlb etmək üçün öz məbudlarına sitayiş etməyə, yaxud onların təsəvvürünə görə, onun təzahürlərinə pərəstiş etməyə üz tuturdular. Onlar bu mövzunun həyata keçirilməsi istiqamətində özlərinin yeganə məhbubunun razılığına səbəb olan hər bir şeyi yerinə yetirirdilər. Bu işlə özlərinin eşq və məhəbbətlərini isbat edir və bu yolla bir tərəfdən əmin-amanlıq və asudəçilik hissi keçirir, digər tərəfdən isə bunlardan öz həyat və təkamülləri yolunda ehtiyac duyduqları şeyləri tələb edirdilər. Həqiqətdə onların kamilliyə olan meyli məbudda pərəstiş və sitayişə səbəb olurdu.

13. ƏBƏDİYYƏTƏ ETİQAD

İbtidai insanlar cismani ölümdən sonra ruh üçün yeni bir həyatın olduğuna inanırdılar. Onların etiqadına görə ruhlar insanın ölümündən sonra da onların arasında yaşayır, sair insan və varlıqların bədənində daxil olur.

14. İXTİYAR VƏ SEÇKİ

İbtidai insanların nəzərində varlığın həqiqətləri, varlıqların özü, əşyalar, insanların bütün əməl və davranışları iki yerə bölünür:

1. Müqəddəs (səkrəh);
2. Qeyri-müqəddəs (profan).

Onların nəzərində bir nəfər qeyri-müqəddəs – profan əşyaların rəftarını müqəddəs hesab etmək istəsəydi, gərək əsas etibarilə müqəddəs olan varlıqlara pənah aparaydı. Bu varlıqlara qovuşub onlarla vəhdət təşkil etmək, başqa sözlə, qeyri-müqəddəs profanın müqəddəs olan səkrəhə çevrilməsi

mümkündür. Bunun müqabilində bir şəxs müqəddəs varlıqlara hörmətsizlik etmək istəyirsə, onun ruhu murdarlanır və həmin şəxs bu bəhsin beşinci bölməsində göstərilmiş paklaşma və saflaşdırılma yollarının biri ilə özünü paklamalıdır. Bu etiqların məcmusundan belə nəticə alınır ki, ibtidai insanlar həm özləri, həm də başqaları üçün seçki və ixtiyar üçün yer qoymuşlar; onlar öz taleləri və müqəddəratlarını labüd və əvvəlcədən təyin olunmuş bir təqdir hesab etməmişlər.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

İbtidai dinlər malik olduqları ixtilaf və təfəvütlərlə yanaşı bir çox əsaslı prinsiplərdə bir-biri ilə müştərəkdirlər. O cümlədən bəzi əşyaların müqəddəsliyinə etiqad, əşyalarda qeybi ruhun varlığına inanmaq, sehr və cadudan geniş səviyyədə istifadə olunması, bəzi əşyalardan çəkinməyin vacib olmasına etiqad; həmin əqidələrə görə, qadağan olunmuş əşyalara əl bulaşdıran bir şəxs murdarlanır və müxtəlif yollarla paklanmalıdır; təbiətin fəvqündə dayanan qüdrətlər qarşısında qurbanlığa etiqad, ölümlərə ehtiram, eşq və pərəstiş, insanın əbədililiyinə, iradəli və ixtiyarlı olmasına etiqad da bu qəbildəndir.

SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLAR

1. İbtidai dinlər arasında mövcud olan müştərək xüsusiyyətlərə diqqət yetirməklə, onların vahid prinsipə malik olmasını necə isbat etmək olar?

2. İbtidai dinlərdə sehr və cadu hansı məqama malik idi?

3. İbtidai cəmiyyətlərdə sehrkarlar nə kimi rol ifa edirdilər?

4. İbtidai insanlar hansı əsasla görə təbiətə pərəstiş edirdilər?

5. İbtidai insanlar hansı məqsədlə qurbanlıq kəsirdilər?

6. İbtidai insanlar öz çirkin ruhlarını necə paklaşdırırdılar?

7. İbtidai dinlərdə ruhun əbədililiyinə və məada inam izləri görünürmü?

8. Keçən iki dərsdən (dörd və beşinci dərslərdən) istifadə etməklə, ibtidai dinlərdə mövcud olan müştərək xüsusiyyətlərin bəzilərini izah edin.

9. İbtidai dinlərin müştərək prinsiplərini islamın etiqad üsulları ilə müqayisə edərək onlardan hansının uyğun gəldiyini aydınlaşdırın.

MÜTALİƏ ÜÇÜN

İBTİDAİ BİR CƏMIYYƏTİN ARAŞDIRILMASI

İbtidai cəmiyyətlərlə yaxından tanış olmaq üçün müasir dövrdə dünyanın bəzi nöqtələrində yarımvəhşi vəziyyətdə yaşayan qəbilələrdən birinin həyat və davranışlarını araşdırırıq.

Nümunə üçün Avstraliyanın cənub-şərqində yaşayan «diri», yaxud «mürdüz» qəbiləsini seçmişik. Hal-hazırda da Avstraliyanın qədim yerli əhalisi mədəniyyət və həyat səviyyəsi baxımından yeni daş dövründə, yəni təqribən eramızdan səkkiz min il öncə yaşayan bir cəmiyyətə oxşayır.

Ağ irqdən olanlar tərəfindən qara irqli adlandırılan Avstraliyanın yerli əhalisi şokolata bənzər qəhvəyi rəngə malikdirlər; böyük burunları, içəri batmış gözləri, geri çəkilmiş alınları, çox qalın sümükləri və saf tükləri vardır; kişilərinin saqqalı həddən artıq sıxdır. Onlar ilin əksər vaxtlarında çıpaq gəzir, soyuq havalarda isə əyinlərinə kenquri, yaxud səhra siçanının dərisindən hazırlanmış paltarlar geyinirlər; yalnız kişilər silah asmaq üçün bellərinə bir kəmər bağlayırlar.

«Diri» qəbilələri məntəqədə dağınıq halda yaşamalarına baxmayaraq, müştərək dilə malikdirlər; bir-birləri ilə əlaqə yaradaraq ehtiyac duyulan əmtələri mübadilə edirlər. Bəzi vaxtlar onların arasında qarşılıqlı və müharibə də müşahidə olunur.

“Diri”lər öz məişətlərini yalnız ovçuluqla təmin edirlər. Onların ov alətləri uzun bir ağacdən hazırlanmış möhkəm nizədir ki, ucluğu iti uclu daşlardan və ya bitki liflərindən düzəldilmişdir. Bu silahı kamana qoymadan, əllə ova tərəf atırlar. Digər ovçuluq vasitələri kimi bıçaq və baltadan istifadə edirlər; onları daşdan yonub hazırlayırlar və itiləyirlər. Bu qəbilənin yaşayış yerləri daxmalar, buynuz və ağac

yarpaqlarından yarım kürə şəklində hazırlanan çox sadə alaçaqlardır.

“Diri” qəbilələrinin kökü matri və karuru adlı iki qəbiləyə qayıdır ki, onlar da müxtəlif tayfalara bölünürlər. Bu qəbiləni sair qəbilələrdən ayıran ən mühüm xüsusiyyət onların totemidir. Totemə etiqad bəsləmək təqribən “diri” tayfalarının hamısında müşahidə olunur və hər bir qəbilənin özünün ayrıca bir totemi vardır. Matri tayfaları qaz, ipək qurdu, dəvə quşu, şahin, it, karuru tayfaları isə ilan, qarğa, səhra siçanı, qurbağa və gecə quşunu totem kimi qəbul edərək onlara sitayiş edirlər.

Hər bir ailədə totem ananın əlində olur və onun tərəfindən qorunub saxlanılır. Ailənin qalan üzvləri də ona sitayiş edirlər. Nəslin silsiləsi də ana tərəfindən qorunur. Hər bir tayfanın idarə olunması kişilər arasında ən yaşlı şəxsin öhdəsinədir ki, onlar pınaro adlandırılır. Pınarolar matri və karuru tayfalarında qrup şəklində qəbilə rəisliyinə təyin olunur və onlardan biri həmişə başqalarından üstün hesab edilir; ayinlər və müxtəlif mərasimlər keçirilən zaman ən ümdə rolu da həmin şəxs ifa edir.

İbtidai dinlərin əsas inanclarından olan sehr və cadu “diri” qəbilələri arasında da müşahidə olunur. Xalq arasında “konki” adlandırılan qəbilə sehrkarı və təbibləri xüsusi məqama malikdirlər. Bu barədə deyilir ki, konki kuçi adlandırılan qeyri-təbii varlıqlarla birbaşa rabitə yaradır və bu qəbilənin əqidəsinə görə, Avstraliya qəbilələrinin əcdadı sayılan və mura-mura adlandırılan qədim pəhləvanların ruhları ilə də bilavasitə əlaqədədir.

Özünün sirli və qeybi qüvvəsini mura-muradan alan konki, kuçilərlə yaratdığı gizli rabitə sayəsində xəstəlikləri sağalda bilər, yuxuları yozmağı bacarar, napak ruhları və əziyyət verən şeytanları da qəbilə üzvlərinin başından dəf edər. O həm də gözəgörünməz və sirli tərzdə dağdakı büllur daşı, yaxud

sümüyü qəbilənin düşmənlərinin bədənində sancaraq onları öldürə bilər. O, guya istədiyi şəxsin bədənindən piyləri çıxarır və ondan sehirli bir maddə hazırlaya bilər.

“Diri”lər inanırlar ki, insanların bədənindən piyi oğurlamaq onların ölümünün ən əsas amilidir. Buna görə də hər hansı bir şəxs öldükdə onun qohum-əqrəbaları konkinin yanına gedərək ondan bu ölümün səbəbkarını tapmasını istəyirlər; onların əqidəsinə görə, konki öz qeyri-adi qüvvəsindən istifadə etməklə onun bədənindən yağların kim tərəfindən oğurlanmasını və bununla da onun ölümünə səbəb olduğunu aşkar edə bilər.

Bu tayfanın nəzərində ölüm labüd və təbii bir iş deyildir; hər hansı bir şəxsin həyatının sona çatması ya sehr və cadunun təsiri ilə və ya qeybdə olan ruhların törətdiyi hiyləgərliklər və yaxud da kuçinin vasitəsilə baş verir. Onlar inanırlar ki, xəstəliklər xəbis və murdar ruhların (kuçilərin) əməli sayəsində olur; o, əzəzil ruhların mənfi təsirlərini xəstənin bədənindən çıxarmağa və onun sağlamlığının yenidən qayıtmasına qadir olan yeganə şəxsdir.

“Diri”lərin əqidəsinə görə ölümün digər bir amili də vardır; bu da düşmənlər tərəfindən nəzərdə tutulan şəxsə qarşı sümüklə işarə etməkdən ibarətdir. Belə ki, hər hansı bir şəxsin düşməni başqası ilə əlbir olaraq məxsus sehirli ənənə və əməlləri yerinə yetirir, gizli şəkildə insanın bədənindəki bud sümüyünü götürür və nəzərdə tutduğu şəxsə tərəf tuşlayır. Sonra sehramiz zikrləri deməklə sirli əməlləri yerinə yetirir, onu xəstələndirir və ölümünə səbəb olur.

Buna əsasən, yerli əhali arasında xəstələnenlər ilk növbədə konkidən kimin onlara tərəf tuşladığını aşkar etməsini istəyirlər; ittiham olunan şəxs tanındıqdan sonra xəstənin yaxın adamlarından bir dəstəsi intiqam almaq üçün bir yerə toplaşır və qəbilə rəisinin rəhbərliyi ilə onu qətlə yetirməyi qərara

alırlar. Yerli əhali arasında bu intiqamçı əməl “pilya” adlandırılır.

Bu tayfalar quraqlıq və qəhətlik hallarını aradan qaldırmaq üçün də konkiyə müraciət edirlər. Avstraliyanın cənub-şərq nahiyələri quraqlıq və susuz yerlərdir, bəzən bu yerlərdə uzun illər boyu yağış yağmır. Bu kimi hallarda yerli əhali konkiyə müraciət edir; çünki inanırlar ki, yalnız ondan kömək istəməklə şəraiti və coğrafi iqlimi dəyişdirmək, yağış yağdırmaq olar. Onlar həm də deyirlər ki, buludlar qablar kimidir, asimanın yüksək səhralarında məskən salan mura-muralar yağış suyunu onların daxilində ehtiyat saxlaya bilər. Buna görə də su azalan zaman xüsusi mərasimlər keçirir, yağış istəyir, dərinliyi təqribən 35 santimetr, uzunluğu 1.5 metr və eni təqribən 1 metr olan çala qazır və onun üzərinə buynuz və ağac yarpağından hazırlanmış alaçıq qoyurlar. Daha sonra isə qəbilənin ağsaqqallarından bir qrupu onun içərisinə daxil olur və konki orada onların bilək damarını iti bir daşla kəsir; bu zaman qan fəvvarə vurur və ətrafdakıların bədəninə sıçrayır. Onlar öz ayaqqablarını qanla doldurur və inanırlar ki, qan yağışın rəmzidir və bu qanları səmaya səpirlər. Bu mərasimin davamı olaraq, qəbilənin bütün üzvləri alınları ilə alaçığa hücum edir və onu dağıdırlar. Alaçığı dağıdıb onu deşmək buludların deşilməsinin rəmzidir, qanın axması isə yağışın yağmasını göstərir. Onlar daha sonra uzun-uzadı ah-nalə və yalvarışla mura-muralardan yağış nazil etməsini istəyir və bununla da quraqlıq və qəhətlik təhlükəsindən xilas olmağa ümid bəsləyirlər. Bu mərasimdən sonra yağış yağmasa, mura-muraların onların əlindən qəzəbləndiyini zənn edirlər. Uzun müddət davam edən quraqlığı düşmənlərin hiyləsi hesab edir və belə düşünülər ki, onların sehrkarları asimandan gələn yağmurun qarşısını alırlar.

“Diri”lərin digər bir mərasimi mura-muraya təsir qoymaq üçün keçirilən “minka” adlı bir ayindir. Onlar belə fikirləşirlər

ki, o qum t p sinin altında dəfn olunmuşdur. Bu ayin, totemləri qara ilan v  k rt nk l  olan tayfalar tərəfindən həyata keçirilir. Onlar inanırlar ki, bu mərasimi yerinə yetirməklə minkanın diqqət-nəzəri cəlb ediləcək və onun bərəkəti sayəsində qara ilanların v  k rt nk l l r n sayı  oxalacaqdır.

Bu mərasim aşağıdakı qaydada yerinə yetirilir:

Qəbilənin kişiləri əvvəldə bir yerə toplasırlar və onların g manına görə, minkanın olduđu yerə dođru hərəkət edirlər. Daha sonra həmin yeri o qədər qazırlar ki, nəhayət rütubətli torpađa çatırlar; onların nəzərinə görə torpađın bu qatı mura-muranın dəfn olunduđu yerdir. Bundan sonra qazıntı işini çox diqqətlə davam etdirirlər ki, öz g manlarına görə, minkanın dirs yin   atsınlar. Sonra iki kişi onun üstündə dayanır və başqaları onların bil kl rindəki damarları kəsirlər ki, qanları minkanın  st n  tökülsün. Bu zaman minkanın həyat yoldaşını  ađırır v  silah götürüb həyəcanlı halda bir-birlərinə hücum edirlər. Bu işi  z q bil l r nin qərargahına çatana qədər davam etdirirlər. Bu zaman qəbilədə qalan qadınlr onların qarşısına çıxır və uca səslə fəryad edərək irəli gedirlər. Qəbilənin kişiləri bu işin davamında  z yaralarından topladıqları qanı minkanın fərz olunan ifrazatı ilə qarışdırır v  qum t p l rin  səpirlər. Onların t s vv r n  görə bu əməl xeyir-bərəkətin nazil olmasına, qara ilanların v  k rt nk l l r n çoxalmasına səbəb olacaqdır.

“Diri”lərin digər bir etiqadına görə, günəş gecələr bir bacaya daxil olub yerin altında seyr edir, səhərlər isə şərq tərəfdə yerləşən digər bir bacadan çıxıb yuxarı qalxır. Onlar k hk şanı asimanın çayı hesab edir və s manın  z n  isə Yer kimi ađaclara,  aylara və s. malik olan bir ölkə sanırlar. Onlar fikirləşirlər ki,  l l r n ruhları v  mura-muralar burada yaşıyırlar;  l l r həmin yerlərə gedib çatdıqları zaman onların səfalı bir yerdə olduqlarını görəcəklər.  l l r oradan yerə

enməyə və ətrafda gəzib-dolanmağa qadirdirlər; yuxuda da insanlarla görüşə bilirlər. “Diri”lərin vəzifəsi budur ki, görüşə gələn ölü üçün yemək hazırlayıb onun qəbri üstə aparsınlar və onun üçün bir od yandırsınlar. Çünki, əks halda ölümlər əsəbləşib dirilərin əzab-əziyyəyə düşməsinə səbəb olurlar.

Bu qəbilələrdən bəziləri təbiətin fəvqündə yaşayan varlıqlara inanır və deyirlər ki, onlar asimanda həyat sürürlər. O nə mürəmuraldır, nə də əcdadların ruhları; o səmavi bir qocadır, əzəlidir, əbədidir, sonradan xəlq olunmayıbdır; xilqətdən əvvəl mövcud olmuşdur, onun üçün heç bir oxşar tapmaq olmaz.

“Diri” qəbilələri bu qocanı səma ölkəsinin başçısı hesab edərək inanırlar ki, o çox qədim zamanlarda onların adət-ənənələrinin hamısının əsasını qoyan ilk şəxsdir. Bu qoca mürənder, biyanban, mucid və buvəncid, muşkangha, nurili və s. kimi adlarla çağırılır. Amma əksər hallarda onun adını dilə gətirmirlər və bu adların yerinə bizim atamız deyirlər.

Bu qəbilələrdən bəziləri səmavi atanın insanların işinə diqqət yetirməsini inkar edirlər. Digər bir qrup isə inanır ki, o həmişə insanların əməl və rəftarlarına nəzarət edir. Bu qəbilələrin etiqadları barəsində aparılan digər tədqiqatlar göstərir ki, Avstraliyanın bütün yerli tayfaları hər bir halda müxtəlif formalarda böyük, əzəli və əbədi bir varlığa etiqad bəsləmişlər.

Bu qəbilələrin etiqadlarından biri də can verən şəxslərin başı üzərində keçirdikləri mərasimdir. Belə ki, can verən şəxsin yaxın qohum-əqrəbaları iki dəstəyə bölünürlər. Onun yaxın adamlarından bir qrupu, o cümlədən atası, bibisi, əmisi, övladları və həyat yoldaşı can verənin ətrafına toplaşır, dünyadan getdiyi zaman özlərini cənazənin üstünə atırlar. Digər bir dəstə isə, yəni ana, xalalar, dayılar, bacıları isə ondan uzaq gəzir və çalışırlar ki, ona nəzər salmasınlar. Bu qrupun kişiləri meyit üçün bir qəbir hazırladıqdan sonra hər iki dəstə əzadarlığa başlayırlar. Onların əzadarlıq və yemək mərasimləri

də belədir: Birinci dəstə öz bədənini hüzn əlaməti olaraq ağ rəngə, ikinci dəstə isə qırmızı rəngə boyayır. Onlar meyidi qəbirə qoymazdan əvvəl soruşurlar ki, kim sənin ölümünə səbəb olmuşdur? Bu zaman cənazəni çiyinə götürən iki kişi gözlənilmədən qəbilə istiqamətində fırlanaraq onun ölümünə səbəb olan şəxsi göstərirlər. Bundan sonra ölünü qəbirə qoyur, yalnız Avstraliyanın yerli əhalisinə məxsus olan qəribə adətlərlə onu dəfn edirlər. Bunlar inanırlar ki, ölmüş şəxsin bədənindəki yağ və piylərin sehirlə xüsusiyyətləri vardır. Vəfat edən şəxslə qohumluğu olan qəbilənin yaşlı şəxslərindən birini qəbrin içinə göndərirlər. O, ölünün üzündən, budlarından, biləklərindən və qarnından bacardığı qədər piy çıxarır və qəbrin ətrafında dayanan şəxslərə paylayır. Bir-birinin piyini yemələri qadağan olunan ata və övladlardan başqa, meyidin yaxın adamlarının hamısı ölünün piyindən müəyyən qədər yeyirlər. “Diri”lər inanırlar ki, bu piyi yemək ölümlərin xüsusiyyətlərinin, qüvvələrinin və istedadlarının onların öz bədənələrinə və cismlərinə nəql olunmasına səbəb olur. Bu mərasimin davamı olaraq, qəbri torpaqla doldurduqları zaman onun üstünə böyük buddaqlar düzürlər. Ölünün bütün yaxın adamları oradan dağılır, ruhunu narahat etməmək üçün heç kəs onun barəsində danışmır, yaxud ona işarə etmirlər. Meyid qəbilənin nüfuzlu şəxslərindən biri olduqda, onun qəbrinin üstündə bir neçə gün müxtəlif yeməklər qoyurlar; qış fəslində olarsa, qəbrin üzərində od yandırirlər.

“Diri” qəbilələrindən bəziləri inanırlar ki, ölü dünyaya qayıda bilər. Buna görə də bu işin qarşısını almaq üçün vəfat edən şəxsin ayaqlarının baş barmaqlarını iplə bir-birinə möhkəm bağlayır, əl barmaqlarını da arxa tərəfdən bir-birinə birləşdirirlər. Bir qrup gecə ikən qəbrin ətrafını süpürür və sübh onun dəfn olunduğu yerə baş vururlar ki, torpağın üzərində onun izlərinin qalıb-qalmadığını görsünlər. Ayaq izləri

müşahidə edildikdə, ölünün öz qəbrindən razı olmadığını və buna görə də qəbirdən çıxdığını güman edirlər. Buna görə də ölünü yenidən başqa bir yerdə dəfn edirlər.

“Diri”lərin digər bir ayini qəbilə yeniyetmələrinin həddi-bülüğa çatdıqları vaxt təşkil etdikləri mərasimdir. Onlar inanırlar ki, belə bir mərasimin həyata keçirilməsi ilə qocaların gözəl xüsusiyyətlərini, istedad və etiqadlarını gənclərə ötürməyə nail ola bilirlər. Bu mərasimin qaydası belədir ki, oğlan və ya qız həddi-bülüğa çatdığı zaman kamil qadına, yaxud kamil kişiyyə çevrilmələri üçün onların ölüb yenidən dirilməsini zənn etmək lazımdır. Bu məqsədlə, xüsusilə oğlanların üzərində qəbilə rəisinin nəzarəti ilə bir neçə ay davam edən bir mərasim həyata keçirilir. Bu mərasimin (zahirən ölmək) təşkil olunması üçün oğlanları bir yerdə oturdur, iti uclu bir çubuqla onların qabaq dişlərini çıxardır və onu on səkkiz qarış dərinliyində bir yerdə basdırırlar. Bu dişlər bir il həmin yerdə qalmalıdır. Doqquz, ya on yaşına çatdıqda oğlanlar üçün sünnət toyu da yerinə yetirilir. Bu zaman ata oğulun üzərinə əyilir və ona bir ad qoyur. Sonra isə yerli camaatın dilində “kulpi” adlanan bir mərasim həyata keçirilir. Belə ki, nəzərdə tutulan şəxslə uzaqdan-uzağa əminəvəsi hesab olunan qoca kişilər həmin cavanı özündən xəbərsiz olaraq səhraya aparırlar. Sonrakı gün səhər çağı onun ətrafına toplaşaraq gözlərini bağlamasını təklif edirlər. Sonra qocalardan biri digərinin qolunu iplə möhkəm bağlayır və dirsək tərəfdən damarını kəsir ki, onun qanı cavanın bədəninə axsın. Əgər qoca kişi qanaxma nəticəsində zəifləsə, digər bir qoca öz damarını kəsir ki, onun da qanı o cavanın bədəninə axsın. Bu əməl oğlanın bütün bədənini qana bulaşana qədər təkrarlanır. Yerli “diri”lər inanırlar ki, bu kimi zahiri ölümlə şücaət və mərdanəlik qocalardan cavanlara keçir və yeniyetmələrin qəlbi o qədər güclü və qüvvətli olur ki, artıq onlar qan görməkdən qorxmur, müharibə və

döyüşə hazır olurlar. Belə mərasimlərin keçirilməsinin digər bir səbəbi də budur ki, qocaların ruhu və məlumatları gənclərdə təsir qoysun, onların hamısını vahid qan və sifətə malik etsin.

Onlar bu mərasimlərin davamında qana bulaşmış cavanı bir yerdə oturdur və çox iti daşlarla onun boynuna və kürəyinə zərbələr vururlar ki, sağaldıqdan sonra bu yaraların əsərləri əbədi olaraq onun bədənində qalsın. Sonra üzəri insan tükü ilə hörülmüş, uzunluğu bir metr yarım çatan ağac parçasını cavanın əlinə verirlər ki, onu havada fırlatsın. O, da əvvəlcədən təlim keçdiyinə görə ağacı elə fırladır ki, ondan tükürpəşdirici səs çıxır. Onların inancına görə bu səslər mura-muranın razılıq əlamətidir. Sonra həmin ağacı cavanın əlindən alıb bir yerdə gizlədir və onu heç vaxt qadınlara göstərməməyi tapşırırlar. Daha sonra onu tək-tənha meşə və səhralara göndərərək, yaraları tamamilə sağalmamış və qanın əsər-əlaməti bədənindən getməmiş qəbiləyə qayıtmağı qadağan edirlər. Beləcə başlanan yalnız həyat və ayrılıq bəzən bir neçə ay davam edir. Bu müddət ərzində heç bir qadının o yeniyetməyə yaxınlaşmağa haqqı yoxdur. Həmin gənc yaraları sağaldıqdan sonra qəbiləyə qayıdır və bu qayıdış qohum-əqrəbasının həddindən artıq sevinc və şadlığına səbəb olur. Beləliklə, həmin yeniyetmə artıq həddi-büluğa çatmış hesab olur və qadın asılılığından qurtarır. Bu ayinin son mərhələsində bayram və şənlik məclisi təşkil olunur. Qəbilə üzvlərinin hamısı bir yerə toplaşır, rəqs edir, şadyanalıq keçirirlər. Bu mərhələlərin hamısında qəbilənin qoca kişiləri gənclərə yolgöstərmə işini öhdələrinə alır,

qəbilə əfsanələrini, maraqlı əhvalatları nəql etməklə, bu ayinin hər bir hissəsinin məna və sirrini aydınlaşdırır, yeniyetmələrə tövsiyələr edir və onları gələcək vəzifə və məsuliyyətləri ilə tanış edirlər.

Qeyd olunan mətləblər hal-hazırda öz həyatını davam etdirən və ibtidai dinə malik olan bir cəmiyyətin ümumi təsviri idi.

YEDDİNCİ DƏRS

VEDA DİNİ (1)

Veda ayini Hindistanın ən köklü və dərin keçmişə malik olan qədim dinlərindən biri hesab olunur. Hətta Hindistanın ən məşhur dinləri, o cümlədən brahmanizm, hinduizm, caynizm, budiizm və sekizm də bu ayindən əmələ gəlmişdir və həqiqətdə onlar veda dininin dəyişdirilmiş və islah olunmuş növü hesab olunurlar. Qeyd olunan dinlərin araşdırılması veda ayini ilə tanışlıq əsasında. Buna görə də hal-hazırda Hindistan əhalisinin əksəriyyətinin itaət etdiyi hinduizm və budiizm kimi dinləri araşdırmazdan əvvəl, onların klassik veda ayinindən fərqli olan xüsusiyyətlərini diqqətlə araşdıracağıq.

VEDA AYİNİNİN TARİXİ

Hindistan şimal tərəfdən Himalay dağları ilə əhatə olunduğuna görə monqol-tatar istilaçılarının hücumlarına məruz qalmamışdır. Amma şimal-qərb tərəfdən körfəz yolu ilə, yaxud iran vasitəsilə hücum üçün çox əlverişli imkanlar var idi və bu istiqamətdə istilaçılar üçün yol açıq idi. Buna görə də eramızdan 1500 il qabaq ariyayi xalqların irandan Hindistana doğru başlanan mühacirətindən və onların, hal-hazırda “dəravidi” adlandırılan qara dərilili xalqlar arasında məskən salmasından qabaq bu ərazilərdə ardıcıl müharibələr baş verdi. Nəticədə köçərilər Hindistan yarmadasının şimal hissələrini ələ keçirdilər; əvvəlcə Vendiya dağlarına, daha sonra isə Dəkn məntəqəsinə qədər cənuba doğru irəlilədilər. Ariyalılar Hindistanın bu geniş ərazilərində hökmranlığı ələ aldıqdan sonra, tədrici olaraq, öz mədəniyyət, etiqad və təfəkkür üslublarını da yerli əhali arasında yaymağa başladılar. Veda

ayininin bu ərazilərdə formalaşib yayılmasını həmin etiqadların Hindistan yarmadasına nüfuz etməsinin nəticəsi hesab etmək olar. Veda ayini ilk dövrlərdə ailə mühitinə aid olan xüsusi bir din sayılırdı. Onun dini qayda-qanunlarının ən mühümləri aşağıdakılar idi:

Aganihadra – bu mərasim gün ərzində iki dəfə, gün çıxan və gün batan zaman evlərdə keçirilirdi; ailənin başçısı gün çıxmazdan qabaq yuxudan oyanır və su ilə yuyunub özünü paklaşdırırdı. Daha sonra müqəddəs ifadələri təkrarlaya-təkrarlaya xüsusi kömürlə atəş allahı adlanan “Agəni”nin adına od yandırır, üzünü şərq tərəfə tutaraq əllərini yenicə doğmaqda olan günəşə doğru qaldırır və ona xitab edib yalvarmağa başlayırdı. Onlar ailə üzvləri ilə birlikdə bu müqəddəs ayəni oxuyur, həqiqətdə çox xeyirxah rəbb hesab etdikləri və Savityar adlandırdıqları allaha belə müraciət edirdilər:

«Bu ümidlə ki, biz də Savityarın əzəmət və cəlalını yüksəldək. Bu ümidlə ki, o bizim dualarımıza rəvnəq versin. Biz hədsiz şövqlə kamil dərk və düşüncə, öz məişət və rifah yüksəlişimiz üçün olan payımızı Savityardan istəyirik.»

Bu ayin eyni şəkildə uzun əsrlər boyu günəş qürub edən zaman bütün ariyayi ailələrin evində fəqirlərin, varlıların, kahinlərin, cəngavərlərin və şahzadələrin etiqad bəsləyib əməl etdiyi mərasimlərdən idi. Hətta bu mərasim bəzi hind tayfaları arasında sübh və axşamdan əlavə, günorta zamanı da icra edilirdi.

Veda ardıcıllarının əqidəsinə görə, onların müqəddəs kitabdan oxuduqları bu ayə (yuxarıda qeyd olunan ayə) günəş üçün daha artıq həyat, parlaqlıq və nur mənşəyi olmaqla yanaşı, onların özlərinə də qüvvət və firanvanlıq gətirir. Bu ayənin oxşarı vedaya etiqad bəsləyənlərin digər məbudları barəsində də vardır; belə ki, veda adlanan məcmuələrdə dini nəğmələr şəklində yazılmış bu dualar da veda ayininin müqəddəs və dini

kitabının tərkib hissəsidir. Gördüyünüz kimi bu ayinin adı da həmin ayə və kitabların adından götürülmüşdür. İndi bu ayinin araşdırılmasında mühüm rol ifa edən iki prinsipi şərh edirik:

1. Bu ayinin Allah və varlıq aləminin mənşəyi barəsindəki nəzərləri;

2. Veda ayininin müqəddəs kitablarının mətni, məzmunu və xüsusiyyətləri.

VEDA MƏBUDLARI

Veda dininin əsasını çoxallahlıq etiqadı təşkil edir. Bu dinin ardıcılıarı təbiətdə olan bütün varlıqlar üçün ayrı-ayrı rəbb və allahların olduğuna inanırlar. Buna görə də onların etiqad bəsləyib sitayiş etdikləri allahların dəqiq sayı məlum deyildir.

Veda ayinində mövcud olan çoxallahlığın xüsusiyyətlərindən biri də budur ki, allahlardan bəziləri digərləri ilə müqayisədə müəyyən imtiyaz və üstünlüklərə malikdirlər. Hətta müxtəlif dövrlərdə allahlardan bəziləri öz etibar və dəyərini əldən vermişlər. Çoxallahlığın digər bir xüsusiyyəti də budur ki, allahlardan bəziləri dəstə halında müəyyən bir təbii varlığın xüsusi rəbbi rolunu ifa edirlər. Bu ayin çoxallahlıq prinsipi əsasında olmasına baxmayaraq, onun ümumi inanclarında bir növ təkallahlıq və tövhid etiqadını da müşahidə etmək olar.

İndi isə vedalılardan Allah və varlıq aləminin mənşəyi barəsində olan təfəkkürlərini aydınlaşdırmaq üçün yuxarıda qeyd olunan üç xüsusiyyətdən hər birini ətraflı şəkildə izah edirik.

1. Çoxallahlıq prinsipi:

Veda ayinində çoxallahlıq məsələsi elə bir səviyyədədir ki, din tarixi ilə məşğul olan mütəxəssis və sosioloqların əksəriyyəti daha ətraflı məlumat əldə etmək üçün onları ayrı-ayrı dəstələrə bölmüşlər. Bu bölgülərin birində veda allahları əvvəlcə iki

dəstəyə - fərdi və ümumi hissəyə, fərdi allahlar da öz növbəsində aşağıdakı üç dəstəyə bölünürlər:

1. Asimani allahlar: Diyavzs, varuna, mitra, suriya və s.
2. Yerdə olan allahlar: Pritivi, agni, soma və s.
3. Asimanla yer arasında mövcud olan allahlar. İndra, rudra və s.

Ümumi şəkildə olan allahlar da aşağıdakı üç dəstəyə bölünürlər:

1. Adityalar;
2. Marutlar;
3. Vasular.

Bu allahlardan bəziləri daha artıq əhəmiyyətə malikdirlər ki, onlar aşağıdakılardan ibarətdir:

A) Əmr verən allahlar-Mitra və Varuna.

Veda ayinində sitayiş olunan məbudlar içərisində ən qədim və ən uzaq keçmişə malik olan allahlardan biri də asimani məbud sayılan "Diyavs"dır ki, öz həyat yoldaşı olan yer allahı "Pritivn" ilə birləşərək asiman-yer cütünü təşkil edirlər. Zaman keçdikcə bu məbud öz əhəmiyyətini itirmiş, yer və asimana hakim olmaq məqamından təkcə səmavi varlıqlara, işıqlıq, gündüz və s. hakim olmaq dərəcəsinə qədər enmişdir. Diyavus öz məqamını əldən verdikdən sonra "Varuna", yaxud Vişvadarışna" adlı digər bir məbud onun yerini tutmuşdur. Bu allah işlərin nəzm-İnzibata, tərtib və qaydaya salınmasının öhdədarıdır. Onların əqidəsinə görə dünyanın bütün qüvvələri hər bir yerdə və hər bir zamanda onun əmrlərinə tabedir, təbiət qanunları onun iradəsindən asılıdır. Veda ardıcılıarı inanırlar ki, Varuna dünyanı və cismani şeyləri fani edib dağdan məbudlardan qoruyub saxlayır; insanları əxlaqi qayda-qanunlara itaət etməyə məcbur edir. O günahkarları ifşa edir, haqq ilə batil arasında mühakimə yürüdür. Onun gizli

nəzarətçiləri hər bir yerdə insanların əməl və rəftarlarına, davranışlarına nəzarət edirlər; günah edən şəxslər Varunanın qarşısında ahu-zar etməli və ondan bağışlanmaq istəməlidirlər.

Onların inancına görə vəfadarlıq, himayədarlıq və əhd-peyman allahı olan Mitra təbiət aləminin idarəçiliyində Varunanın şəriki və həmkarıdır. Varunanın malik olduğu fəvqəladə və mistik qüvvə “maya” (sehr və cadu) adlandırılır. Varuna mayanın köməyi ilə öz asimani taxtında əyləşərək yerin işlərinə nəzarət edir, gündüzü işıqlandırır, günəşə nur verir. Axşam yaxınlaşdıqda günəşin üzünə bir örtük bağlayır. O, hər bir şeydən agah, qüdrətli və hakimdir; heç bir şey ondan gizli və məxfi deyildir.

2. Müharibə, tufan və yağış allahı – Hindra.

Veda ardıcıllarının etiqadına görə Hindra müharibə və döyüş allahıdır. Çünki o, Hindistanın fəthində və bu ölkənin şimal məntəqələrində məskən salmaqda ariyalılara yaxından köməklik göstərmişdir. Bu məbudun ixtiyarında ildırım kimi bir silah vardır. O, eyni zamanda tufan və yağış allahı da hesab olunur. Bundan əlavə o, sərvət bəxş etmək, xüsusi ilə müharibə qənimətləri, güc-qüvvət, eləcə də uzunömürlülük, səadət və xoşbəxtlik ərməğanı gətirməsi ilə də məşhurlaşmışdır.

3. Od-alov allahı – Agni.

Agni bu bölgədə yer allahlarından hesab olunur. Amma o bütün varlıq dərəcələrini qət edən bir allahdır. Asimanda günəşin kənarında, məhsuldarlığın, xeyir-bərəkətin mənşəyi, heyvanların və yerin firavanlıq mənbəyi olduğuna görə sitayiş olunur. Bu allah eləcə də yerlə asiman arasında ildırım və şimşək sürətində müxtəlif buludlardan çoxlu qığılımlar yaradır və bununla da insanlara allahların xəbərdarlıqlarını çatdırır. Agni yerdə də bütün ariyalıların evlərinə gedib-gəlir və onların həyatlarının bütün sahələrinə nəzarət edir.

Agni bundan əlavə şeytanların, əzazil ruhların və cadugərlərin əleyhinə güclü bir qüvvə olub, insanları onlardan qoruyur. O da digər allahlar kimi xeyir-bərəkət göndərir ki, Veda ardıcılıarı adətən bu xeyir-bərəkəti ondan umurlar; ondan da mal-dövlət, sərvət, xoşbəxtlik, uzunömrülülük, çoxlu qəhrəman oğul övladları və s. nemətlər bəxş etməsini diləyirlər.

B)Ümumi məbudlar; Veda ayinində bu allahların özləri də üç hissəyə bölünürlər:

a.) Vasular; (nemət, sağlamlıq və firavanlıq bəxş edən məbudlar). Onların sayı səkkizdir ki, aşağıdakılardan ibarətdir:

Od, torpaq, külək, hava, asiman, ay, günəş və ulduzlar. Vedalıların etiqadına görə üzərində Agni yerləşən yerin tərkibi və həyatın əsası olan külək onun fəzasındadır; günəşin, yəni əqlin əsas iqamətgahı olan asiman və əbədi həyatın mənşəyi olan ulduzlar müştərək olaraq təbii həyatın əsasını təşkil edirlər. Həqiqətdə bu səkkiz ünsür varlıq, nemət və firavanlıq allahları sayılırlar.

b.) Marutlar; Marutların sayı məlum deyildir, amma onlar mütəşəkkil dəstə formasında bir-biri ilə qardaş və yaşıddırlar; birlikdə böyümüşlər və eyni fikrə malikdirlər. Marutların ildırım və şimşəklə bağlılıqları vardır, həmçinin günəşin vasitəsilə nurlanıblar. Onlar ildırım və şimşəklə bağlı olduqlarına və müharibələrdə Hindiraya kömək etdiklərinə görə onun səmimi dostlarından hesab olunurlar. Marut kəlməsinin leksik mənası bir o qədər də aydın deyildir. “Mar” ölmək, “ut” şəkilçisi isə zahirdə əbədilik və ölməzlik mənasını ifadə edir.

v.) Aditiyalar; Bu allahların sayının 6, 8 və bəzən də 12 olduğu göstərilir. Aditiyalar asimandadır, təbii və maddi varlıqlar üzərində hökmranlıq edirlər. Onlar “Aditya” ilahəsinin övladları, yəni məbudlar anasının övladlarıdır; parlaqlıq, paklıq, varlıq aləmini idarə etmək kimi imkanlara malikdirlər.

Qeyd olunanlar elə “Varuna”nın da malik olduğu sifətlərdir. Bu iki xüsusiyyətdə müştərək olmaq Adityaların Varuna ilə əlaqəli olmasına bir şahiddir.

V)Yeganə pərəstlik. Bu inanc Veda nəğmələrinin sonuncusunda yeganə allah kimi təqdim olunur ki, o, sair allahları öz qüdrəti dairəsində qərar vermiş, vahid və müstəqil bir şəkildə cəlvələnməmişdir. Yaradıcılıq kimi xüsusiyyətlər ona mənsub edilir. Bu yeganə məbud Vişvakarma, yaxud Puruşa adlandırılır. Vişva hər bir şey, Karma isə yaradan mənasıdır. Bu iki kəlmənin birlikdə işlənməsi bütün məxluqatı yaratmaq mənasını ifadə edir. Vişvakarma hər bir şeyi görən, yeri-göyü və ayı vücuda gətirən, dünyanı yaradan, bütün canlı varlıqları və insan qövmlərini idarə edəndir.

Bu mətləblər göstərir ki, Veda ayini iki əsasda – çoxallahlıq və təkallahlıq prinsipi əsasında. Diqqət yetirilməlidir ki, ümumiyyətlə Veda ayini tövhid, yeganəpərəstlik, varlığın yeganə yaradıcısına inam əqidəsinə əsaslanır. Unutmaq olmaz ki, bu ayinin ardıcılıqları arasında yeganə xəliq üçün müxtəlif zəminlərdə sadalanan çoxlu məbudlar təzahürü barəsində hədsiz dərəcədə mübaliğəyə yol verilmişdir. İlk baxışda hər hansı bir tədqiqatçıda belə bir fikir yaranır ki, təsəvvürə sığmayan bu xüsusiyyətlər tədrici olaraq veda ardıcılıqlarında bu təzahürlərin hər biri üçün müstəqil təsir qüvvəsinə inanmaq və nəticədə bu allahların qarşısında sitayiş etmək və ehtiyaclarını onlardan istəmək kimi azğın fikirlərin yaranmasına səbəb olmuşdur.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Müasir dövrdə hinduizm, budiizm, caynizm, sekiizm və brahmaniizm dinlərinin əsasını təşkil edən veda ayini ilk dövrlərdə ailə mühitinə hakim olan bir əqidəvi cərəyan idi ki, köçəri ariyalıların vasitəsilə Hindistana gətirilmişdir. Bu ayin od

yandıran zaman dini nəğmələrin oxunması ilə birlikdə icra olunurdu. Həmin nəğmələrə veda deyilir. Bu din tədrici olaraq başqa yerlərdə də yayılmışdır.

Veda ayini həyatın əsas təzhürlərindən hər birinin ayrıca bir allahı olduğuna inanmasına baxmayaraq, bütün məbudların vahid allahın nəzarəti altında olduğunu deyir və onu Vişvakarma, yəni hər bir şeyi yaradan adlandırır.

SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLAR

1. Veda ayini Hindistana ilk dəfə kim tərəfindən gətirilmişdir?
2. Agni-hutra mərasiminin nədən ibarət olduğunu izah edin.
3. Veda ardıcılarının etiqad bəslədiyi ən mühüm allahların adlarını sadalayın.
4. "Maya"nın tərifini deyin.
5. Veda allahlarının hansı biri digərlərindən daha üstün sayılır?
6. Etiqadlar barədə olan bəhslərdən istifadə etməklə və bu dərstdə öyrəndiyiniz tövhid və şirk məsələlərinə diqqət yetirməklə vedalıların müşrik olub-olmamasını araşdırın.

SƏKKİZİNCİ DƏRS

VEDA AYINI (2)

MÜQƏDDƏS KİTABLAR - VEDA

Veda dinində “Veda” adlı dörd müqəddəs kitab vardır ki, bunlar hind-ariyayi xalqların ən qədim sənədləri olub ariyalıların Hindistana köçmələri, orada yaşamaları, onların tarixləri, mədəniyyətləri, yaşayış tərzləri, ticarət və istehsal məşğuliyyətləri, əxlaq, ədəb, ictimai və fərdi həyat tərzləri, eləcə də dini və etiqadi qayda-qanunları sayılır.

Vedaların tarixi eramızdan 1200 il əvvələ aid edilir. O kitablar əvvəllər kahinlərin vasitəsilə ustad-şagird üslubunda və şifahi surətdə bir nəsilən digər nəsilə ötürülürdü. Qədim hindlilərin inancına görə, veda nəğmələri elə bir müqəddəsliyə malikdir ki, onları hərf, söz və kitab şəklinə salmaq olmaz. Çünki bu surətdə o, öz zati bərəkət və fəzilətlərinin yarısını itirəcəkdir. Amma vedalar nəhayət eramızdan qabaq altıncı əsrdə yazılmağa başlanmışdır.

Veda kəlməsi bilmək mənasını daşıyır; bu sözdən məqsəd xüsusi elm və mərifətdir. Vedaya “Apaverşiya”, yəni “insandan yüksəkdə olan” adı da verilmişdir. Hinduların əqidəsinə görə bu nəğmələr heç bir məxluq və şair təfəkkürünün məhsulu deyildir; onlar qeyri-adi bir varlıqdan, vəhydən qaynaqlanırlar. Buna görə də vedaları “nazil olma” mənasında olan “Səruti” yazılarının bir hissəsi hesab edirlər ki, o da ilahi mənbədən qaynaqlanmış, qədim hind şəxsiyyətlərinin qəlbində cərəyan etmiş və onların varlıqlarının ayrılmaz bir hissəsinə çevrilmişdir. Buna görə də hindular veda məcmuəsinin heç bir şəxs tərəfindən qələmə alınmadığına inanırlar və tarixi

sənədlərdə bu müqəddəs kitabların kimlər tərəfindən yazıldığı da göstərilir. Dörd veda kitabı aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Rigveda: Bu kitab vedaların ən məşhur, ən mühüm və ən əhatəli hissəsi sayılır və qədimlik baxımından da sonrakı üç kitabdan irəlidir. Rigvedada məbudların tərif və mədhinə aid olan 1017 nəğmə vardır. Bu nəğmələr allahların qarşısında sitayiş edilib ehtiyacların istənilməsi üçün oxunur. Veda allahları arasında hamısından daha çox indra, sonra Agni və daha sonra isə Valuna bu nəğmələr şəklində çağırılır.

Bu kitabların yazılmasından 3000 il keçməsinə baxmayaraq, hindular hələ də onun nəğmələrini sübh və axşam çağları, toy mərasimlərində xeyir-dua məqsədi ilə oxuyurlar. Onların təfəkkür tərzilə tanış olmaq üçün burada həmin nəğmələrdən bir neçə nümunə gətiririk. İndiraya xitabən deyilən ilk nəğmədə belə deyilir:

«Ey indira, bizim düşmənlərimizin hamısını qov!

Nə qədər çoxlu güclü baxtəri fatehlər və nə qədər xavər qaliblərini!

Ey qəhrəman, şimal və cənub düşmənlərimizi uzaqlaşdır,

Ki, sənə sayəndə şad və xürrəm yaşaya bilək!

Ondan sonra nə baş verəcəkdir?

Elə insanlar ki, onların əkin sahələri arpa ilə doludur.

Yetişmiş taxılları biçirlər və xırmana aparırlar.

Belə isə o insanların yeməklərini cücərt.

Elə bir yerdə cücərt ki, yeri pərəstiş üçün hazırlamayıblar.

indira xilas etməkdə güclü və kömək etməkdə bağışlayandır!

O hər bir şeyin malikidir, nə qədər bağışlayan və mehribandır!

Bəlkə bizim düşmənlərimizi pərakəndə etsin, əmin-amanlığı bizə hədiyyə etsin!

Bəlkə biz güclü sahiblər olaq.

Bəlkə müqəddəs pənahında onun lütfündən bəhrələnək.

Onun bərəkətli mehribançılığından faydalanaq.

Bizi qüdrətli və gözəl saxlayan indira!

Bizə qarşı kin bəsləyənləri bayıra at və bizi saxla!»

İkinci nümunə yaradılış nəğməsi adlanır. Onun məzmunundan tövhid və yeganəpərəstliyə yönəlmə ilə yanaşı, veda dininin xüsusiyyətlərindən olan çoxallahlığa etiqad da məlum olur. Bundan əlavə, xilqət aləmi və yaradılışın necəliyi barəsində şəkk və tərəddüd də müşahidə olunur:

«Nə varlıq var idi, nə də ki, yoxluq.

Nə parlaq asiman görünürdü, nə də geniş asiman tavanı yuxarıda döşənmişdi.

Onların hamısını nə örtürdü? Nə onları gizlədirdi?

Görəsən ucsuz-bucaqsız su dəryası idimi?

Dərinliklərinə çata bilməyən sular idimi?

O zaman ölümün əbədiliyi də yox idi.

Gecə gündüzdən də bir nişanə yox idi.

Yeganə vücut təklikdə nəfəs çəkirdi.

Ondan başqa hələ bir şeyin vücutu yox idi.

Zülmət idi qaranlığı qaranlıq bürümüşdü.

Bunların hamısı su idi və əlamətsiz.

Ki, o yeganə vücut təbiəti yandırıcı istiliyin daxilindən yardı.

Əvvəlcə eşq yarandı, daha sonra əqlin mənşəyi əyan oldu.

Sonra toxumlar səpildi və güclü qüdrətlə qalxdılar.

Təbiət altda, qüdrət və iradə isə yuxarıda.

Bu sirlərə aqah olan kimdir?

Burada aşkar edən kimdir və kimdir ki, haradan olduğunu desin?

Bu rəngarəng yaradılış haradan qaynaqlanır?

Allahlar özləri bir qədər gec varlıq libasını geyindilər.

Kim bilir bu böyük yaradılışın mənşəyi haradandır?

O kəs ki, bu böyük yaradılışın mənşəyidir, ən ali asimanlarda mövcud olan ən ali görəndir.»

Bu nəğməyə uyğun olaraq allahların varlığı və varlıq aləmi təbiətin xilqəti kimi izah edilmişdir. Təbiət haqda onun xaliqinə sual verir və ona hər bir şey barədə ayrıca müraciət edir.

Rigvedanın digər bir nəğməsində belə oxuyuruq:

«O kəs ki, həyat və qüvvə bağışlayır, onun sayəsi əbədidir...

O kəs ki, dağların, deryaların, uzaqda olan çayların varlığı ondandır.

O kəs ki, asiman onun qüdrət nahiyəsidir.

O allah ki, biz öz qurbanlıqlarımızla ona ehtiram edirik, o kimdir?

O kəs ki, yeganə allahdır və bütün allahlardan üstündür.

Əql sahibləri vahid allaha müxtəlif adlar qoyurlar.

Onu Agni, Mitra və Varuna adlandırırlar.

2. Yacurveda: Vedaların ikinci müqəddəs kitabı olan Yacurveda nisbətən az əhəmiyyətə malikdir. Çünki Rigveda nəğmələrinin bir çoxunun məzmunu bu kitabda da əks olunmuşdur. Bu kitab nəsr formasında yazılan və əksər hallarda qurbanlıq mərasimlərində istifadə edilən zikr və virdlərə şamildir.

3. Samaveda: Bu, vedaların üçüncü müqəddəs kitabıdır ki, allahlara ibadət və onlarla razı-niyaz etmək üçün lazım olan dua və nəğmələrə şamildir. Bu nəğmələrin əksəriyyəti Rigvedadan götürüldüyündən, onun müstəqil və yüksək dəyəri yoxdur.

4. Asarvaveda: Bu vedanın dördüncü və sonuncu kitabıdır ki, məzmun baxımından yerdə qalan üç kitabla müqayisədə daha artıq imtiyaz və üsluba malikdir. Çünki bu kitab müxtəlif məqalələr, zikrlər və nəğmələrdən ibarətdir ki, sehr və cadugərlik məsələlərində Əhrimən qüvvələrinə qələbə çalmaq məqsədi ilə yazılmışdır.

Bu dörd vedadan hər biri öz növbəsində iki hissəyə bölünür:

1. Samhita;
2. Brahmana.

“Samhita” dedikdə, müxtəlif mərasimlərdə, xüsusilə qurbanlıq mərasimlərində veda kahinləri tərəfindən icra olunan nəğmələr məcmuəsi nəzərdə tutulur. Qurbanlıq mərasimlərində adətən brahma, yəni mərasimi icra edən kahin əvvəldə Asarvedadan bir hissəni qiraət edir, sonra huteri adlı digər bir kahin Rigvedadan müəyyən nəğmələri oxuyur. Sonra üçüncü kahin, yəni ədqateri Samavedadan müəyyən nəğmələri əzbər şəkildə deyir, sonra isə dördüncü kahin olan adhuvariya camaatın qurbanlıq məqsədi ilə gətirdiyi hədiyyələri pak və əbədi atəşə qurban edərək Yacurvedadan müəyyən nəğmələri oxuyur və beləliklə də bu mərasim sona çatır.

Brahmana veda kahinləri tərəfindən yazılmış müəyyən təfsir və bəhslər məcmuəsidir ki, dua və qurbanlıq mərasiminin keçirilməsi ilə əlaqədar tərtib olunmuşdur.

Dini göstərişlər və hökmlər, mubədlərin təklif və vəzifələrinin bəyan olunması, hökmlərin, duaların, qurbanlıq mərasimində oxunan nəğmələrin mənaları brahman məsələlərini təşkil edir. Bu məsələlər hekayə, simvol və ya əfsanələr şəklində bəyan olunur.

Brahmanın iki ümumi hissəsi vardır:

1. Aranyaka;
2. Opanişad.

Aranyakalar meşə kitabları adı ilə məşhurdur və ucqar meşələrdə aspekt həyat tərzini keçirən tərkidünya şəxslər üçün yazılmışdır.

Bu kimi şəxslər tənha həyat sürdükləri mühitlərdə şəri vəzifələrini yerinə yetirmək üçün kifayət qədər vəsaitə malik olmadıqlarından batini həqiqətlərə diqqət yetirmiş və daha çox ruhi vəziyyətlərini nəzarət altında saxlamağa başlamışlar. Sonralar aspekt həyat tərzini keçirmək və batini aləmə diqqət

yetirmək düşüncələri vedaya inananların dua mərasimində elə böyük rola malik olmuşdur ki, bu məsələ tədrici olaraq qurbanlıq mərasiminin yerini tutmuş və batini qurbanlıq adı ilə məşhurlaşmışdır. Bu hadisənin ardınca əvvəllər müqəddəs atəş olan qurbanlığın məqamı da öz yerini insan cisminə verdi və get-gedə insanın cismi də mehrab və qurbangaha çevrildi.

Opanişadlar vedaların son hissələri hesab olunur. Buna görə də onlara vedanta, yəni vedanın sonu adı da verilir; o, aranyakaların, opanişadların yazılmasının ardınca, maddi aləmdən uzaqlaşib xüsusi mənəvi həyat üslubunu seçərək nəfsini saflaşdıranlar üçün yazılmışdır.

Aranyaka və opanişadın yazılması veda ayini üçün bir başlanğıc idi ki, nəticə etibarı ilə brahman dininin formalaşmasına gətirib çıxardı. Bu dəyişikliyin mühüm xüsusiyyətlərindən biri kimi mubədlərin və kahinlərin mənəviyyəti yüksəltmək və xariqül-adə işlər əldə etməkdəki rolu, allahlarla rabitə və sitayiş, brahmanların nisbi olaraq məbudların yerinə keçməsinə qeyd etmək olar.

Gələn iki dərsdə brahman dinini araşdırıb şərh etməklə yanaşı, veda ayinindəki əsaslı dəyişiklikləri, bu ayinin xüsusiyyətlərini, ibadi və əqidəvi səciyyətlərini və opanişadların məzmununu aydınlaşdıracağıq.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Veda ayininin dörd kitabı vardır ki, onların ən mühümü Rigveda adlanır. Bu kitab allahların mədh və sitayiş olunması ilə əlaqədar dini nəğmələr və şeirlər məcmuəsindən ibarətdir.

Vedanın sair kitabları aşağıdakılardır:

Yacurveda, samaveda, asarvaveda.

Bu dörd kitabdan hər biri iki hissədən – samhita və brahmanadan təşkil olunmuşdur.

SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLAR

1. Veda nə deməkdir?
2. Nə üçün vedalara “sərutı” deyilir?
3. Rigvedanın nəğmələrinə diqqət yetirməklə, veda ayininin təkallahlı olmasını isbat etmək olarmı?
4. Yacurvedanın məzmunu nədir?
5. Samhitanın mövzusu nədən ibarətdir?
6. Aranyaka hansı mövzularla əlaqədardır?
7. Nə üçün opanişadaya vedanta deyilir?
8. Veda ayininin sair ibtidai dinlərlə müştərək və fərqli cəhətlərindən bir neçəsini izah edin.

DOQQUZUNCU DƏRS

BRAHMAN AYINI (1)

VEDA AYININDƏKİ DƏYİŞİKLİKLƏR

Eramızdan əvvəl 8-9-cu əsrlərdə brahmanlar (veda ayininin ruhaniləri) veda ayinində çox dərin dəyişikliklər etdilər. Bu dəyişikliklər əsasən həmin ayinin iki yönündə baş vermişdi:

Birincisi əqidə bölməsində idi ki, bu ayinin ardıcılıarı çoxlu allahlara sitayiş etməkdən və onların hüzurunda qurbanlıq kəsməkdən özlərini xilas etmək üçün bu əqidədən üz çevirdilər və bütün əşyaların vəhdətinə inam yaratmağa başladılar. İkincisi isə dini-İctimai yönə malik idi ki, onlar bu ayin ardıcılıarı arasında sinfi təbəqələr formalaşdırmağa başladılar. Bu quruluşda brahmanlar ən yüksək ictimai mövqeyi kəsb etdilər.

Bu dəyişikliklərin ardınca veda əsrinin qədim məfhumu öz yerini brahman ayininə verdi və bu cərəyan rəsmi olaraq öz intibah dövrünü başladı. Brahman ayinində müqəddəs veda kitabları öz etibar və dəyərini keçmişdə olduğu kimi saxlamasına baxmayaraq, əsas diqqət brahman və opanişad kitablarına yönəlirdi. Buna əsasən brahman ayinini üç əsas mehvərdə araşdırmalıyıq:

1. Etiqadi dəyişikliklər;
2. İctimai dəyişikliklər;
3. Müqəddəs kitablar.

Bu dərstdə veda ayininin etiqadi dəyişiklikləri barədə söhbət açacaq, qalan iki mehvərdəki araşdırmanı gələn dərslə həvalə edəcəyik.

ETİQADI DƏYİŞİKLİKLƏR

Brahmanların veda ayinində yaratdıqları əqidəvi dəyişikliklər onların nicat və qurtuluş məfhumu barəsində verdikləri yeni tərif idi.

Veda ayininin tərifinə uyğun olaraq insanların nicat və qurtuluşu məbudların, xüsusilə atəş allahı olan Agninin razılığını cəlb etməklə müyəssər olur ki, o da qurbanlıq mərasiminin təşkil olunması ilə həyata keçirilir. Halbuki yeni tərifin məzmununa əsasən brahmanların nəzəri budur ki, nicat və qurtuluş aləmin həqiqət və ruhuna qovuşmaqla, brahmanlara mərifət hasil etməklə müyəssər ola bilər. Buna əsasən veda dinində zahiri və əyani olaraq keçirilən qurbanlıq mərasimi öz yerini batini mərasimə verdi.

Brahman ayininin etiqadi prinsipləri aşağıdakılardır:

1. Brahmana etiqad;
2. Atmənə etiqad;
3. Karma;
4. Tənasüx;
5. Mukşa (nicat yolu).

1. Brahmana etiqad:

Brahman, yaxud brahma veda ayini baxımından varlıq aləminin əsli, həqiqəti, zati və sonudur. O, əbədi və həmişəlikdir, hər yerdə vardır, onun vücudunda asiman və yer, maddi və ya qeyri-maddi olmasından asılı olmayaraq aləm varlıqlarının hamısı əhatə olunmuşdur.

Opanişadda brahman belə təqdim olunur:

«Odur fənaya uğramayan əbədi allah! Elimli, hər yerdə hazır olan və aləmin keşikçisi! Odur varlıq aləminin hökm verəni!»

Başqa bir yerdə isə belə deyilir:

«O vahid fərd və sonsuzdur, aləmi yuxudan ayıldı.»

«Həqiqətdə aləmin əvvəlində brahman idi; o yeganə və sonsuz varlıqdır ki, dördlük təşkil edən hərəkətlərin heç birində onun həddi-hüdudu yoxdur; ruh sonsuz bir zətdir ki, doğulmamışdır və əql qüvvəsi ilə idrak oluna bilməz. O, fəzanın və kəhkəşanın ruhu idi və dünya fənaya uğradığı vaxt yalnız o dəyişməz şəkildə qalır. O, aləmi sonsuz fəzada oyatdı və o pərakəndə vəziyyətdə olan xəyal toplusudur; xəyal da odur və nəticədə hər şey ona qovuşub yox olur. Odur parlayan parlaq günəşin kütləsində yanar bir şölə kimi! Tüstüsüz bir od kimidi; nur saçır və məhz onun hərərəti ilə qidalar mədəyə gedir və buna görə onu atəşdə, qəlbə hazır, günəşin daxilində mövcud adlandırırılar.»

Opañşadın digər bir yerində brahmanın xüsusiyyətləri barədə deyilir:

«O həm sakindir, həm də mütəhərrik, həm uzaqdır, həm də yaxın... O şimalda, cənubda hər bir yerdə vardır. Bütün çaylar okeanlardan qaynaqlanıb yenidən ona qayıtdığı kimi, hər bir şey brahmanda baş verir və ona doğru qayıdır.»

2. ATMƏN

Atmən təkcə insanın düşünüb-daşınan ruhu, zehni-düşüncəsi deyil (brahmanın məzhəri), eynilə onun özüdür. Bu əqidə əsasında brahma ilə atmən arasında müştərək bir mahiyyət və kamil vəhdət mövcuddur; bütün nəflər insani nəfs və ya heyvani ruh olmasından asılı olmayaraq, başqa bir şey deyil, məhz brahmanın özündən ibarətdir.

Opañşad bu barədə belə deyir: Brahmanın zühur və təcəllisi, hər bir şeyin ruhu məhz sənin ruhundur. Sonra əlavə edilir: O şey ki, yerlərdə, sulara, atəşdə, havada, nəsimdə, asimanda, günəşdə, fələkin dörd bir tərəfində, ulduzlarda və ayda, zülmətdə və nurda vardır. O şey ki, hər bir şeydə cərəyandır və bununla belə, hər bir şeydən fərqlidir... O kəs ki, daxildən hər

bir şeyin ixtiyarını ələ alıbdir; o sənin ruhundur; əbədi və batini bir nəzarətçi. O kəs ki, tənəffüsdə, söz deməkdə, gözdə, qulaqda, beyində, dəridə və idrakda yeri vardır və bununla belə, özü idrakdan başqadır; o görünməyən göz, eşidilməyən qulaq, əndişənin zatına yol tapmadığı bir əndişə, fəhm qüvvəsinin dərk edə bilmədiyi başa düşəndir. Bütün bunlarla belə, gözə görünmür, eşidilmir və idrak olunmur... O sənin ruhundur: Batini və daimi bir nəzarətçi!»

Bu ifadələrdən belə məlum olur ki, atmən-brahman dini nöqtəyi-nəzərdən bütün varlıqlar arasında müştərək olan bir ruh sayılır. Halbuki ruh kəlməsi dedikdə, məqsədin insan ruhu olduğu başa düşülür. Amma diqqət yetirmək lazımdır ki, su, od, hava, asiman, günəş və s. barəsində də həmin ifadə, yəni “sənin ruhun” kəlməsi işlədilir.

Başqa sözlə, brahman ayinində insanlar üçün xüsusi bir ruh nəzərdə tutulur və ona atmən deyilir. Həmçinin kəhkəşanın ruhu, yaxud dünyanın canı adlı bir şey də bu dində mövcuddur ki, atmənlə kamil vəhdətə malikdir. Opanişadlarda sonuncu mənə sanskrit dilində “tet tom isi” təbiri gətirilmişdir ki, bu da «sən odsan» deməkdir. Atman ilə brahman arasında müəyyən bir vəhdət vardır və onlar heç vaxt bir-birindən ayrılmaz. Onların məfhumuna görə bu iki varlıq müqəddəs nəfs və əbədi həqiqətdən ibarətdir. Brahman-atmən təbiri də bu vəhdəti isbat edə bilər. Opanişadda yuxarıdakı təbirdə belə oxuyuruq:

«Mənim qəlbimin daxilində yerləşən ruh - düyü dənəsindən, yaxud buğda dənəsindən, yaxud xərdəl dənəsindən, yaxud ərzən dənəsindən, yaxud ərzən dənəsinin məğzindən daha kiçik olan şey - mənim öz qəlbimdə olan ruhumdur; o yerdən-göydən böyük, asimandan və bütün dünyadan əzəmətlidir. Bu mənim qəlbimin daxilində olan brahmadır!»

Brahman ayininin yuxarıda qeyd olunan fəlsəfəsi üzərində tədqiqat aparan alimlər brahmanla atmən arasında vəhdəti-

vücudun olmasını bəyan etdikdən sonra, irfan məsələlərinə daxil olaraq bu ayinin ardıcılılarına tövsiyə etmişlər ki, nəfsi kamilləşdirmək üçün nirvana-fəna mərhələsinə varid olsunlar. Yəni, insanın ruhu dünyəvi ruhla vəhdət təşkil edib qovuşma mərhələsinə çatdıqdan sonra və brahma ilə birləşdikdən sonra agahlıq tapır; bu ittihad və agahlığın özü də onun daxilində bir növ cazibə, vəcd və məftunluq icad edir. Ondan sonra insan yəqin mərhələsinə çatdığı üçün elə bir səadət və ləzzətə nail olur ki, heç vaxt vəsf edilə bilməz. Kəlmələr və ifadələr onun həqiqi mənasını şərh etməkdə acizdir, əql onu dərk edə bilmir. Artıq bundan sonra arif şəxs brahmaya birləşmiş hesab olunur və eyni halda onu mütləq sükunət və nəzarət əhatə edir; yəqin gözü ilə özünün ruhani vəhdətini - brahma ilə olan ruhani vəhdətini hiss edir. Belə ki, öz ətrafında mövcud olan və hiss olunan əşyaları vahid bir vücuda malik olan halda görür. Arif insan bu halətdə özünü onun kənarında olan ağacla bir görür. Baxmayaraq ki, onların hər biri vahid və əzəli varlığın ayrı-ayrı təzahürləridir. Brahman dinində varlıqlar brahmanla vəhdətdə olduğu halda brahmandan ayrılır və seçilir. Zahirdə bütün aləm çoxluqlardan təşkil olunmuşdur, gerçəkdə isə belə deyildir. Çoxluqlar varlıq aləminin bəsit və fərdi həqiqətinin ayrı-ayrı təzahürləridir. Buna görə də nöqsana, şərlərin bürüz etməsinə və kamaldan uzaq düşməsinə səbəb olur. Əgər bu müxtəliflik və çoxluq olmasaydı əzab-əziyyətin, çətinlik və kədərin mənası olmazdı. Buna görə də insan fəna mərhələsinə çatdıqda çoxluqdan yaxa qurtarır, qurtuluş, səadət, xoşbəxtlik və kamal hissi keçirir.

Brahmanların etiqadına görə atmən (yəni, varlığın ruhu və məğzi, insani mahiyyət və batin) əzəli və əbədidir. Yaradılış və xilqətin bir dövrünə şamil olan dünya dövrənlərindən hər biri (brahmanlar ona karpa deyirlər) bir gün sona çatacaqdır. O gün varlıqların hamısının ruhu öz cəsədlərindən ayrılacaq, asılı və

sükunətdə olacaqlar. Uzun bir müddəti qət etdikdən sonra “pralaya” adlandırılan sükunət başa çatacaq, xilqət və yaradılış yenidən başlanacaq, yox olmuş aləm yenidən vücuda gələcəkdir. Bu zaman ruhlar donuşluq, sükunət vəziyyətindən çıxacaq və yenidən hərəkətə, canlanmaya gələcəklər. Bütün kainat - bitkilər, canlılar, insanlar, şeytanlar və məbudların hamısı yeni bədənlərdə öz həyatlarına başlayıb inkişaf edəcəklər. İctimai siniflər və təbəqələr yenidən təşəkkül tapacaq və yeni kalka başlanacaqdır. Bu dövr də özünün yekun nöqtəsinə doğru seyr edəcəkdir.

3-4. KARMA VƏ TƏNASÜX

Brahmanların etiqadına uyğun olaraq atmən əzəli və əbədidir, brahmanla vəhdət təşkil edir. Onun zatında azacıq da olsa, nöqsan, şər və əzab-əziyyət yol verilməzdir. Müşahidə olunan bu nöqsan, şər və əzab-əziyyət insanın rəftarındakı əməllərin nəticəsi, yaxud karmadır. Karma insani əməl və rəftarlardır ki, atməni tabeçiliyə doğru çəkmiş və onun ruhunu müəyyən şəklə salmışdır.

Bu etiqada əsasən insan çirkin və pis işlərə əl bulaşdırmasa, onun ruhu öldükdən sonra brahmana qovuşur və xoşbəxtliyə çatır. Amma əgər çirkin və yaramaz əmələ - karmaya mürtəbib olsa, yaxud gələcəkdə mürtəbib olacaqsa, onun ruhu heyvan və ya insanların cisminə, yaxud sair əşyalara qovuşaraq yenidən həyat sürür. Bu yeniləşmə ixtiyari deyil, icbaridir; bu, insanın bir daha əzab-əziyyətlərə, müsibətlərə düçar olmasına, bunları yenidən təcrübədən keçirməsinə səbəb olur. Bu iş istilahda samsara, yaxud tənasüx və ya hülul adlandırılır.

Karma prinsipi əsasında, insan ruhu onun mürtəbib olduğu əməl növünə mütənasib olaraq ölümündən sonra özündən yuxarıda və ya aşağıda olan cəsədə hülul edir, nəticədə öz əməlinin səmərəsini görür. Opanişadlar bu barədə deyirlər:

«Həyatlarında gözəl və bəyənİLən əməllərə malik olanların ruhları ölümdən sonra pak və bəyənİLən bir zöhdanda² bir brahman qadının, yaxud da kəştəriyə³ və yaxud da visiyə⁴ qadının bətnində özünə yer tutur. Amma şər işlər görən şəxslərin ruhları isə çox bəyənilməz bətnlərdə yerləşir.⁵

Samsara prinsipinə uyğun olaraq, qeyd olunan üslubda olan hülul, tənəsüx və nəsil artımı ardıcıl surətdə insan əməlinin növünə münasib şəkildə təkrar olunur. Mümkündür ki, cəmiyyətin aşağı təbəqəsindən olan yaxşı əməlli insanın ruhu ölümdən sonra brahmanın, yaxud cəmiyyətin yüksək təbəqəsindən olan bir şəxsin bədənində hülul etsin; bunun əksi də mümkündür.

5. MUKŞA (NİCAT YOLU)

Brahmanların etiqadına uyğun olaraq, insan dünyada çirkin əməllərlə məşğul olarsa, hökmən öz həyatının yeni dövrünü alçaq bir varlığın bədənində başlamalı, daha ağır əzab-əziyyət və müsibətlərə dözməlidir. Yaxşı əməl sahibləri isə öz həyatlarını daha üstün bir varlığın bədənində davam etdirəcəklər. Qeyd etmək lazımdır ki, çoxluq aləminə yenidən qayıdış hər halda əzab-əziyyətlə yanaşı olacaqdır. Çünki bu, həmin aləmin təbii xüsusiyyətlərindəndir. Buna əsasən nə saleh, nə də çirkin əməl nicat və qurtuluşa səbəb olmur; brahmanların nəzərində nicat və qurtuluş mukşanın vasitəsilədir. Mukşa

² Brahman ayinində ictimai sistemin ən yüksək təbəqəsidir.

³ Brahman ayinində ictimai sistemin ikinci təbəqəsidir.

⁴ Brahman ayinində ictimai sistemin üçüncü təbəqəsidir.

⁵ İtin, qurdun, donuzun qarında, yaxud cəmiyyətin aşağı təbəqəsindən olan bir qadının bətnində.

maddi rəğbətləri və meylləri tərk edib fəna yoluna qədəm qoymaqdan ibarətdir. İnsan dünyəvi istəklərdən, şəhvlərdən və sərvət məhəbbətindən əl çəksə brahmana qovuşar və əbədi asudəliyə çatar. Bu yolda opanişad elmi iki mərtəbəyə - daha ali və daha alçaq dərəcəyə bölündüyündən⁶ belə deyir:

«Daha ali elm – azadlıq elmi atəmdə (yaxud insan varlığının həqiqəti və ruhu) bütün maddi meyllərdən və varlığı tələb edən şəraitlərin hamısından azad olmaqdır. İnsan bu məqama yetişməklə mukşaya, yəni nicat və qurtuluş yoluna çatacaq, atmən-brahmanın bir olmasını dərk edəcəkdir. Bu zaman vəhdət şadlığında, əzəliyyət və əbədiyyət nəşəsində qərq olacaq, həmişəlik olaraq aləmdəki daimi dəyişikliklərdən və köçmələrdən, qeyri-İxtiyari həyat dəyişmələrindən xilas olacaqdır.»

⁶ Alçaq elm dedikdə brahmanın təzahürlərini tanımaq və ona necə ibadət etməkdir.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Brahman ayininin yaranmasının səbəbi veda ayini baxımından nicat və qurtuluşun tərifı ilə əlaqədar yaranan dəyişiklik olmuşdur.

Bu ayinin əsas prinsiplərini dörd şey təşkil edir: Brahmana etiqad, atmənə etiqad, karma və tənəsüxə etiqad, mukşaya etiqad.

SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLAR

1. Veda və brahman ayini baxımından qurtuluşun tərifı necədir?
2. Brahman kimdir və onun üzərinə hansı vəzifələr düşür?
3. Atmənın mənəsi nədir və onun brahmanla nə kimi əlaqəsi vardır?
4. Varlıqların brahmanla olan əlaqəsi necədir?
5. Brahman ayini nöqtəyi-nəzərindən tənəsüxü izah edin.
6. Brahman ayinində qurtuluş yolu nədir?
7. Müəllimin köməyi ilə və etiqadlar dərşində öyrəndiyiniz bürhanları nəzərə almaqla, brahman ayininin etiqadi prinsiplərini araşdırın.

ONUNCU DƏRS

BRAHMAN AYINI (2)

VEDA DİNİNDƏ DƏYİŞİKLİKLƏR

2. İCTİMAİ QURULUŞ

Brahman ayinində veda ayininə nisbətən baş verən ən mühüm dəyişikliklər dörd təbəqəli quruluşun formalaşması idi ki, sanskrit dilində ona “kast” deyilir. Eramızdan əvvəl yeddinci əsrin axırlarından başlayaraq, tədrici olaraq Hindistanda bir-birindən tamamilə ayrı və seçkili olan dörd ictimai təbəqə formalaşdı. Bu təbəqələr bir müddətdən sonra brahman ayininin birbaşa təsiri altında dini və əqidəvi səciyyə daşımağa başladı. Burada onları şərh etməzdən və brahmanın onlar barəsində olan nəzərini araşdırmazdan əvvəl, bu dörd təbəqənin yaranma tarixçəsini nəzərdən keçirək.

Eramızdan əvvəl yeddinci əsrin axırlarında ariyalılar Qong dərəsini tamamilə öz ixtiyarlarına keçirdilər və orada tədricən ictimai təşkilatlar və qurumlar yaratmağa başladılar. Bəzi nahiyələrdə müəyyən dövlətlər də yarandı ki, onlara “racələr” sülaləsi rəhbərlik edirdi. Bəzi yerlərdə qəbilə başçılarından ibarət olan şuraların nəzarəti altında ictimai təşkilatlar yaranırdı ki, həqiqətdə onlar bir növ köçərilər respublikası sayılırdı. Bu hindu təşkilatlarında fateh qövmləri (ariyalılar) ən yüksək məqama malik idilər və məğlub olan qövmlər isə ən alçaq təbəqələrdə yer tutmuşdular. Bu təşkilatlar yarandığı ilk vaxtlarda bir-biri ilə çox da fərqli imtiyazlara malik deyildilər, amma onlar tədrici olaraq bir-birindən tamamilə ayrı olan dörd sinfə bölündülər. Onlar aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Keştryalılar təbəqəsi - əmirilər və şahzadələrə şamil idi;
2. Brahmalar təbəqəsi – ruhanilər və kahinlərdən ibarət idi;
3. Vişiyalar təbəqəsi - əkinçilər və sənətkarlara aid idi;
4. Şudrelər təbəqəsi – qeyri-ariyayi xalqlardan ibarət olan qara dərililər, qullar və başqalarından təşkil olunmuşdu.

Bu sinfi quruluş irqçilik prinsipləri əsasında formalaşmışdı. Buna görə də ilk üç təbəqə ariyayi irqindən olduğuna görə qeyri-ariyayi xalqlardan ibarət olan dördüncü təbəqədən uzaq gəzirdilər. Onların arasında ayrı-seçkilik elə bir həddə idi ki, aşağı təbəqə ilə ailə qurmaq cinayət hesab olunur və xoşagəlməz bir hadisə kimi cəzələndirirdi; hətta onlarla oturub-durmaq, bir süfrə başında çörək yemək belə, mənfi qarşılanırdı.

Əlbəttə, dördlük təşkil edən kastlardan əlavə, Hindistan cəmiyyətində digər bir təbəqə də var idi ki, ümumiyyətlə bütün insani və ictimai hüquqlardan və hətta bəzi heyvanlara məxsus olan imtiyazlardan məhrum idilər. Bu təbəqəyə “paryalar”, yaxud “çəndəlilər” deyirdilər. Paryalar insan hesab olunmadığından, mövcud ictimai və sinfi quruluşda onlara azacıq da olsa, məqam verilmirdi. Digər təbəqələr tərəfindən paryalara qarşı nifrət hissi və onların cəmiyyətdən uzaqlaşdırılması yavaş-yavaş özünə dini rəng aldı; ictimai və ailəvi əlaqələrin bərqərar edilməsini qadağan etmək azmış kimi, hətta ariyalıların müqəddəs kitablarını (vedaları) öyrətmək və qiraət etmək haqqı da onlardan alındı. Bundan əlavə onlara hətta ariyalıların allahlarına sitayiş etmək icazəsi belə verilmirdi. Bu zülm və ayrı-seçkiliklər tədrici olaraq paryaları ibtidai dinlərə tərəf sövq etdi.

Müqəddəs veda kitablarında işarə olunduğu kimi, kast sinfi quruluşları dini və etiqadi baxımdan elə təfsir olunurdu ki, sonralar o, azacıq dəyişikliklə brahman ayininin yayıldığı dövrlərdə hind cəmiyyətinin ictimai quruluşunun əsasını təşkil etdi. Bu dəyişiklik brahmanlar təbəqəsinin keştrya təbəqəsi ilə

dəyişilməsindən ibarət idi. Çünki ölkəni idarə etmək, düşmənlərlə mübarizə aparmaq və müxalifləri məhv etməklə məşğul olan əmirilər və cəngavərlər naçar qalib daim ruhani qüvvələrə (brahmanlara) arxalanırdılar. Bununla da xalqın dini hisslərindən istifadə edərək özlərinin hərbi-siyasi məqsədlərini həyata keçirirdilər. Buna görə də tədrici olaraq əvvəllər dua, qurbanlıq mərasimlərinin keçirilməsini, məbudların dərğahında ehtiyacların istənilməsi işlərini öhdəsinə alan brahmanlar təbəqəsi xüsusi mövqeyə malik oldular. Camaat brahmanların qeyri-adi təsirə malik olduğuna inandıqlarından get-gedə onların şan-şöhrəti və əzəməti artdı, onlar hətta məbudlarla eyni səviyyədə hesab olundular. Bu təbəqənin alqışla qarşılanması və camaatın onlara marağ göstərməsi nəhayətdə brahmanların qalan üç təbəqə ilə yanaşı yüksəlməsinə səbəb oldu və onlar üçün xalq arasında münasib ictimai dayaq yarandı. Əlbəttə keştryalar siyasi və hərbi qüdrətdən bəhrələndiklərinə görə daha böyük ictimai imtiyazlara malik idilər və bütün təbəqələrə hakim kəsilmişdilər. Lakin brahmanların camaat arasındakı nüfuzu elə bir vəziyyət yaratdı ki, tədrici olaraq əmirilər və cəngavərlər bu yeni ictimai təbəqəni rəsmi olaraq tanıdılar.

Müasir dövrdə də Hindistanın ictimai quruluşunu təşkil edən bu sinifləşmə hələ də ayrı-ayrı təbəqələrin bir-birinə qarışmış ünsiyyətdə olmasını qadağan edir.

Hər bir şəxs öz təbəqəsindən olan insanlarla əlaqə yaratmalı və ya ailə qurmalıdır. Hamı bir nəfər kimi öz ata-babalarının işini davam etdirməli, öz təbəqəsindən çıxmamalı və başqa iş seçməməlidir. Əlbəttə, Qandinin istiqlaliyyət hərəkatının qələbəsindən və Hindistandakı milli azadlıq hərəkatları və mübarizələrindən sonra bu sinfi imtiyazların çoxu öz-özünə ləğv edildi. Xüsusilə də paryalar himayə olundular və bu vaxta qədər malik olmadıqları hüquqlar əldə etdilər. Hal-hazırda da onların arasında sinfi ayrı-seçkiliklər müəyyən qədər müşahidə

olunur; xüsusilə brahmanlar özlərinin əvvəlki sinfi və ictimai mövqələrini qoruyub saxlayırlar.

Hindistanın sinfi quruluşunda diqqət yetirilməli məsələlərdən biri də dini və əqidəvi prinsiplərin necə yozulmasıdır. Onun əsasında bu təbəqələr inkar olunmaz bir əsasla brahman ayininin bir prinsipi sayılır. Bu barədə Rigveda kainatın yaradılışını bəyan edərkən deyir:

«Sonra onun ağzı (brahman – kainatın xalığı) brahmana çevrildi. Onun biləkləri keştrya, budları isə vişya oldu və şudra onun ayaqlarından yarandı.»

Brahmanlar Rigvedanın bu ifadəsini belə izah edib deyirlər ki, hər fərdin sinfi mövqeyi karma qanunu və samsara əsasında, yəni tənasüx əsasında təyin olunur. İnsan ruhu özünün yaxşı və ya pis əməlləri əsasında, əvvəlki həyat dövründəki əməllərə uyğun olaraq öldükdən sonra aşağıda, yaxud yuxarıda olan təbəqədən olan bir insana və yaxud da cismə daxil olub yeni həyatını başlayır. Buna əsasən cəmiyyətin alçaq təbəqələrinin öz mövcud vəziyyətlərinə və mövqələrinə qarşı şikayət və etiraz etməyə haqları yoxdur. Çünki belə bir şərait seçki əsasında olmayıb və bu işdə onun özü müqəssir deyildir. Daha üstün məqam və mövqe istəyən şəxslərin çarəsi yalnız bundadır ki, kastın sinfi quruluşu əsasında və onun qanunları müqabilində qeydsiz-şərtsiz təslim olsunlar və ona həvalə edilən vəzifə və məsuliyyəti yerinə yetirməklə özlərində müsbət bir karma yaratsınlar. Bəlkə bununla gələcək həyatlarında yüksək təbəqədən olan bir şəxs formasına düşə bildilər və daha yüksəkdə olan bir təbəqədə yeni həyatlarını başlamağı bacardılar. Bu kimi ölüm, həyat ardıcılığında baş verən tənasüx vasitəsilə bütün təbəqələrdə fərdi ruhun ötüb-keçdiyi və ən yüksək təbəqəyə çatdığı vaxta qədər davam edəcəkdir. Nəhayət həmin fərd asimanlarda əbədi məqama, ataların və məbudların ruhlarının qonşuluğuna, bundan daha yüksəkdə olan brahma

ilə tam qovuşma məqamına çatacaqdır. Ruh o qədər süqut edə bilər ki, hətta karyaların dərəcəsinə çata bilər. Brahmanların inancına görə çirkin əməllər və brahma qanunlarında itaətsizlik etmək insanı öz təbəqəsindən aşağı endirə bilər və yeni həyatda daha alçaq təbəqədən olan bir fərd dərəcəsinə çatdırar. Bu nəzərdən paryaların alçaq bir məqamda qərarlaşmasının səbəbi budur ki, onlar çirkin əməllərə, brahman qanunlarından çıxmağa səy etmişlər ki, bu da onların öz məqam və dərəcələrindən süqut etmələrinə səbəb olmuşdur. Bu mərtəbədə paryalar heç bir insani haqdan, ictimai etibar və heysiyyətdən bəhrələnmirlər və karma qanununa əsasən heç kəsin yerinə yetirməyə razı olmadığı ən alçaq ictimai işləri görməyə məhkum olunmuşlar.

3. MÜQƏDDƏS KİTABLAR

Brahmanların nəzərində kitabların ən müqəddəsi və ən mühümü dörd vedadan ibarətdir. Amma onların arasında yalnız opanişad brahman ayininin əsas mehvəri və vedanın ən mühüm təfsirlərindən biri hesab olunur. Opanişad kəlməsi üç hissədən ibarətdir: Opa (opa) yaxın, «ni» aşağı, «şad» isə oturmaq mənasını daşıyır. Bu kəlmə istilahda bir sıra şifahi elmlərə aid olunur ki, mürşidlər onları öz xüsusi müridlərinə öyrədirlər. Xüsusi diqqət və həssaslıqla təqdim olunan bu təlimlər məxsus yönə malik olduğundan və yalnız ləyaqətli şəxslərə etibar edildiyindən, tədrisi olaraq batini həqiqətlərə və sirli elmlərə çevrildi. Buna görə də bəzi alimlər opanişad kəlməsini sirli elmlər mənasına işlədirlər.

Brahma ayininin ardıcılıqları və ona inananların nəzərinə görə də opanişadlar məcmuəsi bəşər tərəfindən yazılan əsərlərdən deyildir; yalnız vəhy və işraq yolu ilə meşələrdə aspekt həyat tərzini keçirərək öz ruhlarını saflaşdırmaqla məşğul olanlara və haqq hökmlərinin dinləyicilərinə ilham olunur, daha sonra isə

sirli cümlələr və ifadələr şəklinə düşürdü. Opanişadların tarixi eramızdan əvvəl 500-800 il öncəyə qayıdır. Hal-hazırda 200 nüsxəyə qədər opanişad mövcuddur ki, onların bəziləri şer, bəziləri isə nəsr şəklində yazılmışdır. Bu nüsxələrdən bəziləri həqiqətdə müəyyən təfsirlərdir ki, sonralar brahman ayinində təşkil olunan bir çox məktəblərin əsasını təşkil etmişdir. Əvvəldə qeyd olunduğu kimi, brahman ayininin əqidəvi dünyagörüşü və ictimai quruluşu opanişadların təlimləri əsasında. Buna görə də həmin kitablar brahman ayininin ən mühüm və ən əsas kitablarından sayılır.

Brahman ayinində ehtirama layiq görülüb müqəddəs sayılan və bu ayinin əməli əsaslarını təşkil edən digər bir kitab “mano qanunları” adlanır. Bu kitabın keçmişi eramızdan 250 il əvvələ qayıdır və 12 fəsildən ibarətdir. Hər bir fəsildə əxlaqi və əməli tövsiyələr, ardıcılıqların vəzifələri, o cümlədən cəza qanunları, hər bir kastın vəzifələri, təbəqələrlə əlaqədar müəyyən şərtlər bəyan olunmuşdur. Bu kitabda brahmalarla əlaqədar belə oxuyuruq:

«Brahmaların vəzifəsi budur ki, vedaları tədris edib öyrətsinlər. Camaatın qurbanlıqlarını məbudların dərgahına hədiyyə etsinlər ki, onlardan başqasının yolu ilə qəbul olunmaz. Brahmanlar bütün məbudlar tərəfindən ehtirama layiq görülür və buna görə də yüksək məqama malikdirlər. Brahman heç bir günaha aludə olmur, hətta adam öldürsə də cəzalandırılmayacaqdır. Padşahların brahmana vergi qoyması qadağandır, hətta ehtiyacın son həddində olsa belə.»

Mano qanunları, həmçinin keştiriya təbəqəsi barəsində deyilir:

«Yalnız bunların rəhbər, padşah, qazi və ya hakim olmağa səlahiyyətləri vardır. Onların hərbi işlərdən başqa bir xidmətlə, hətta sülh zamanında belə, məşğul olmaları caiz deyildir.»

Yaxud vişiya təbəqəsi barəsində deyilir:

«Onlara vacibdir ki, yalnız öz təbəqələrinə mənsub olan şəxslərlə ailə həyatı qursunlar. Ticarət qanunlarını, əkinçilik və bağbanlıq qaydalarını öyrənmək vəsiyətlərə vacibdir. Onlar müxtəlif dillərə yiyələnməklə münasib bazarlar tapmalı, qiymətləri öyrənməli və s. məlumatlar əldə etməlidirlər.»

Bu kitabda şudrilərin barəsində belə deyilir:

«Onlara brahmalığın əməllərini yerinə yetirmək vacibdir. Yalnız bu halda sonrakı həyatda daha yaxşı məqama çata biləcəklərinə ümidvar ola bilərlər. Onların sərvət toplanmaları caiz deyildir. Çünki bu halda brahmanlar əziyyət çəkə bilərlər. Əgər şudra təbəqəsinə mənsub olan bir şəxs özünü daha yüksəkdə olan fərdlə bərabər bilərsə sürgün edilməli və kürəyinə dağ basılmalıdır. Əgər özündən yuxarıda olan təbəqələrə mənsub olan bir şəxsin üzərinə əl qaldırırsa əli kəsilməlidir; təhqirlə yanaşırsa ayağı kəsilməlidir; həyasızlığı son həddə çatarsa, brahmanın rəyi ilə padşaha vacibdir ki, onun ağzına və qulağına qaynar yağ töksün.»

Göründüyü kimi manō kitabında olan qanunlar ictimai təbəqələr arasındakı ziddiyyətləri daha da dərinləşdirir. Bu kitab təbəqələr arasındakı fasilənin qorunub saxlanılmasını dini-əqidəvi və qaçılmaz bir iş hesab edir ki, hər bir dindar onlara qəti şəkildə tabe olmalıdır. Bu təkliflərdən imtina etmək dindən çıxmaq, mürtəd olmaq, brahman və digər məbudlar qarşısında üsyankarlıq hesab olunur, hazırkı məqamından sonrakı həyatında daha alçaq məqamlara enməsinə səbəb olur.

Bu kitabda düzgün olmayan təlimlər, mənfi cəhətlər və ağılsız hallardan əlavə, müsbət və dəyərli, əxlaqi tövsiyələr də gözə çarpır. Əxlaqi tövsiyələrdən bəzilərini qeyd edirik:

Validəynə və müəllimə qarşı ehtiramla yanaşmaq, onlara itaət etmək, günahı etiraf etmək, sədaqət və düzlük, çətinliklərə dözmək, ruhi məşğələlər və şadlıqla yanaşı olan çətinliklərə dözmək və s.

“Mano qanunları” kitabında əhəmiyyət kəsb edən digər bir məsələ budur ki, bu kitabda ilk dəfə olaraq sair müqəddəs kitablara əlaqədar, onların məbədləri və ruhaniləri barəsində söhbət açılır. Ümumiyyətlə “opanişadları” və “mano qanunları” kitabını brahman ayininin əsas dayaqlarından hesab etmək olar ki, onun özü də veda ayini üzərində bərqərar olmuşdur. Bu kitablarda bu ayinin əqidəvi, ictimai əsasları və dünyagörüşü tərzində şərh olunmuşdur.

Hinduiizm dininin əsas bünövrəsi sayılan brahman ayininin hal-hazırda da Hindistan yarmadasında çoxlu ardıcılıqları vardır. Gələcək dərslərdə bu ayin ətrafında şəkildə araşdırılacaq.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Brahman ayininin ardıcilları dörd təbəqədən ibarət olan ictimai quruluşa inanırlar. Bu təbəqələrin yerinin təyin olunması brahmanın vasitəsilə olduğundan, heç kəsin öz təbəqəsindən xaric olmağa haqqı yoxdur. Amma mümkündür ki, yaxşı əməllər görməklə insanın ruhu sonrakı həyatda daha yüksək təbəqədə olan bir insanın cisminə daxil olsun. Çirkin işlər görməklə ruhun gələcək həyatda aşağı təbəqədə olan bir şəxsin cisminə hülul etməsi də mümkündür.

Brahmanın müqəddəs kitablarının ən mühümü opanişadlar (veda nəğmələrinin təfsir və şərh) və mano qanunlarıdır (hər təbəqənin əməli və əxlaqi göstərişlər məcmuəsi.)

SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLAR

1. Kast nədir?
2. Brahman ayininin dörd ictimai təbəqəsinin adını sayın.
3. Paryalar hansı təbəqələrdir?
4. Brahmanlar öz sinfi quruluşlarını dini baxımdan necə izah edirlər.
5. Opanişad hansı mənanı ifadə edir?
6. Mano qanunları kitabında dörd təbəqə barəsində nə deyilir?
7. İslam dininin insan və insan cəmiyyəti barəsində olan baxışlarına, bu ideologiya baxımından üstünlüyün meyarına diqqət yetirməklə, brahman ayininin siniflər əsasında olan nəzəriyyəsinə araşdırıb tənqid edin.

ON BİRİNCİ DƏRS

CAYNİZM (1)

TARİXÇƏSİ

MÜQƏDDİMƏ

Brahman ayininin ictimai-İdeoloji əsaslarından bəziləri sonrakı dövrlərdə onların ardıcilları tərəfindən inkar edildi, ona qarşı narazılıq göstərildi və şiddətli tənqid atəsinə tutuldu. O cümlədən karma qanunu, ardıcıl tənəsüxlər və kast sinfi quruluşu. Brahmanlar buna əsaslanaraq deyirdilər ki, öz təbəqələrindən olanlar istisna olmaqla, heç kəs kamil ruhani mərhələləri qət edərək nicat və qurtuluş mənzilinə, yəni nirvanaya nail ola bilməz. Bu etiqad brahman ayinindəki sair etiqadlardan daha artıq tənqid və etirazlara məruz qaldı.

Bu əqidənin ardıcilları üçün insanlar arasında yalnız bir təbəqənin nicat əhli olaraq nirvana kimi fəna mərhələsinə çata biləcəkləri, sairələrinin isə on dəfələrlə doğulub-ölməsindən, səy göstərüb əzab-əziyyət çəkməsindən sonra yenidən nicat və qurtuluş mərhələsinə çata biləcəkləri kimi etiqad çox dözülməz idi. Buna görə də Hindistan alimlərindən bir qrupu karma və tənəsüx qanununu başqa bir yolla izah etməyə çalışaraq, onu təfsir etməyə başladılar. Bu təfsirlərin ən mühümü caynizm adlanan əqidəvi cərəyan idi ki, sonradan o, digər ayinlərin yaranıb formalaşmasına səbəb oldu.

CAYNİZM AYİNİNİN BANİSİ

Caynizm ayinini təsis edən və onun bünövrəsini qoyan Natapute Vardmne idi ki, onun ardıcilları onu "mahavira",

yaxud böyük pəhləvan adlandırırırlar. Mahavira eramızdan 599 il qabaq kşatrya təbəqəsindən olan “racilər” ailəsində dünyaya gəlmiş və sinfi vəziyyətinə əsasən, öz inkişaf dövrünü firavanlıqda və asayışda keçirmişdi. Caynizmin müqəddəs kitablarında onun həyatı ilə əlaqədar belə deyilir: «Mahavira beş nəfər dayə tərəfindən nəzarət altında saxlanırdı. Onlardan hər biri onun ayaq yoluna getməsinə, təharət işlərinə, bədəninin paklığına, paltar geyməsinə, yaxud oynayıb-əylənməsinə nəzarət edirdilər. O, bir dayənin qucağından digərinin qucağına ötürülürdü.»

Mahavira öz cavanlıq dövrünü atasının sarayında naz-nemət içərisində başa vurmuş, daha sonra zadəgan təbəqəsindən olan bir qızla evlənmişdir. Buna baxmayaraq, şahlara məxsus olan həyat tərzini onun nəzərində çox iyrənc və dözülməz idi. O, zahidlik və rahiblik həyatına üstünlük verir və belə bir həyat tərzini daha çox sevirdi. Ata-anası həyatda ikən onun rahiblərə yaxınlaşması və onların həyat üslubuna tabe olması ilə kəskin şəkildə müxalifətçilik etdiklərinə görə bu məsləkdən uzaq gəzirdi. Amma 30 yaşında ikən ata-anası öldükdən sonra saray həyat tərzini tərk etdi, ona miras qalan var-dövlətin hamısını yoxsulların arasında bölüşdürdü və şəhərin kənarında olan rahiblərin sövmiəsində yaşamağa başladı. Saray paltarlarını çıxardı, rahiblərin adətinə uyğun olaraq, əyninə sadə bir parça doladı; onların ayinində and içib öz cismini və bədəninə unudacağına, baş verən bütün xoşagəlməz hallara və çətinliklərə səbirli olacağına söz verdi.

Mahavira bir müddət rahiblərlə birgə yaşadı, amma az müddətdən sonra nicat və qurtuluşa nail olmaq, mukşadan nicat tapmaq üçün rahiblərin sövmiəsindən çıxdı. Əbasını çiyindən götürdü, çılpaq şəkildə səhralara üz qoydu, evsiz-eşiksiz didərginlər kimi ağır ruhi məşğələlər dövrünü başladı. Yazırlar ki, o, öz seyr-səyahət və seyri-süluk müddətində bir

gündən artıq bir kənddə və beş gündən artıq bir şəhər və ya qəsəbədə qalmamışdı. Çünki bir yerdə bundan artıq dayanmağı o məkanlara ürək bağlamaq kimi qiymətləndirirdi. Yalnız yağmurlu fəsillərdə bir yerdə qalırdı və mütləq sükunətə dalırdı. Çünki bu fəsildə yerin üzündə bir çox canlılar hərəkətə gəlirdi. Mahavira onları əzməmək və əzab-əziyyət verməmək üçün hərəkət etmirdi. O inanırdı ki, nicat və qurtuluş qanunlarından biri də canlılara əzab-əziyyət verməməkdir. Buna görə də yol getməyə başladığında yumşaq bir süpürgə ilə öz yolunu təmizləyirdi ki, kiçik həşəratları, yaxud qarışqaları yolun üzərindən götürsün və onlara əzab-əziyyət verməsin.

Məhz bu səbəbə görə heç vaxt ət yeməz və heyvanların öldürülməsində iştirak etməzdi. Həmişə başqalarının hazırladığı yeməklərdən yeyər, dilənçilik etməkdən çəkinməzdi. Su içən zaman nazik bir parça ilə suyun üzərini təmizləyirdi ki, onda kiçik canlılar olmasın. Hətta danışan zaman ağızına bir dəsmal tuturdu ki, həşəratlar onun ağızına girib ölməsin. Yatan zaman da öz yatağını diqqətlə axtarırdı ki, hər hansı bir həşərat, yaxud həşəratın sürfələri olarsa, onlara zərər toxunmasın. Yazırlar ki, o, başqa rahiblərin libas geydikləri və öz bədənlərini od qalamaqla qızdırdıqları soyuq fəsillərdə də çılpaq gəzir, ağaclara söykənməkdən çəkinir və heç vaxt mağaraya girmirdi. Soyuq fəsillərdə kölgədə, isti fəsillərdə isə yandırıcı günəşin altında oturmaqla təfəkkürə qərq olurdu.

Mahavira heç vaxt dincəlmək məqsədi ilə yatmırdı; yuxu ona qələbə çaldıqda özünü oyadır və gecə-gündüzdə azacıq yuxu ilə kifayətlənirdi. Heç vaxt dərman qəbul etmirdi, öz bədənini suya salmırdı, başının tüklərini qısaltmırdı; onun nəzərinə görə ağızı və dişləri yumaq lazım deyildi. O bir kəsə məhəbbət bəsləməmək üçün heç kəslə oturub-durmur və danışmırdı. Bəzən camaat onun ətrafına toplaşır və onunla danışmaq istəyirdilər, lakin onlar Mahaviranın uzun sürən sükutundan

bezərək ondan əl çəkirdilər. O nə bir kəsə salam verir, nə də bir kəsin salamını alırdı. Ümumiyyətlə heç bir kəsə diqqət yetirmir, başqalarının ona qarşı rəva gördükləri söyüş və təhqirə dözür və heç vaxt özünü onların qarşısında müdafiə etmək qərarına gəlmirdi. Hətta insanların, yaxud ziyanverici və yırtıcıların verdikləri əzab-əziyyətlər qarşısında səbr edir, heç vaxt etiraz və ya şikayət etmirdi. Onun barəsində hinduların müqəddəs kitablarında oxuyuruq:

«O ifrazatın pis qoxusu, yaxud səndəl ağacının gözəl iyi qarşısında eyni cür reaksiya göstərir və onlara laqeyid yanaşırdı. Onun nəzərində samanla ləl-cəvahirat, zibillə qızıl, xoşluqla əzab-əziyyətin fərqi yox idi. Nə bu dünyaya və nə də bu dünyanın fəvqündəkilərə bağlı idi. Nə həyat arzulayırdı və nə də ölüm.»

Hinduların müqəddəs kitablarında yazılanlara uyğun olaraq, Mahavira nəhayət 10 ildən sonra dözülməz ruhi məşğələlər, nicat və qurtuluşa çatmaq yolunda səbr və müqavimət nəticəsində 13-cü ilin ortalarında bir guşədə oturub təfəkkürə qər q olduğu zaman nirvana və kamalın son mərhələsinə nail oldu ki, istilahda ona “kivala” deyilir. Hindular ona bu vəziyyətdə “caynizmeh”, yəni qalib və fateh ləqəbi verdilər. Çünki o bu mərhələdə kamil fəth və qələbənin son həddinə çata bilmiş, bütün maddi və dünyəvi bağlılıqları özündən uzaqlaşdırabilmişdi. O nəhayət ardıcıl ölüm və doğumların, tənəsüx və möhnətin əzab-əziyyətindən xilas olabilmişdi. Caynizm kəlməsi də bu ayində həmin mənanı xatırladır.

Mahavira uzun sürən ruhi imtahanlar mərhələsini keçirdikdən sonra sükut möhürünü sındırdı; camaata moizə etmək, onlara yol göstərmək, özünün nail olduğu ayin və məslək yolunu davam etdirməyə başladı.

O, ömrünün ikinci otuz illiyində öz ətrafına çoxlu şagirdlər toplaya bildi və öz ayininin qayda-qanunlarını onlara öyrətdi;

hinduların və adi brahmanların arasından da çoxlu ardıcılılar hazırladı. Beləliklə, caynizm ayini Hindistanın qədim brahman cəmiyyəti arasında genişlənilib yayılmağa başladı. Bu ayinin qayda-qanunları və əməlləri tarixi baxımdan enişli-yoxuşlu yollar keçməsinə, müxtəlif çətinliklərlə rastlaşmasına baxmayaraq, indiyə qədər davam etməkdədir. Müasir dövrdə də Hindistan yollarının əksəriyyəti özlərini bu ayinin ardıcılı hesab edirlər. Əlbəttə bu ayin adi camaatın arasında çox da geniş yayılmayıb. Cəmiyyətsünaslar müasir dövrdə caynizm ayininin Hindistandakı ardıcılılarını 12-13 milyon nəfər olduğunu qeyd etmişlər. Amma ardıcılılarının az olmasını nəzərə almasaq belə, caynizm ayininin araşdırılması iki cəhətdən əhəmiyyət kəsb edir:

1. Bu ayinin yeni hinduiizm etiqadına qoyduğu təsirlər;

2. Bu ayinin brahmaniizmlə hinduiizm ayini arasında bir vasitə olması.

Bu dinlər tarixi inkişaf baxımından da araşdırılmalıdır. Başqa sözlə desək, qeyd olunan üç mərhələnin (brahmaniizm, caynizm və hinduiizm) araşdırılması ilə bu ayinlərin ideoloji və əqidəvi prinsiplərindən bir çoxu öz-özünə aydınlaşır; çünki caynizm ayinində baş verən sonrakı dəyişikliklər onun bəzi iradlarını, zəif nöqtələrini və nöqsanlı hallarını aşkar edir. Bu ayinlərin araşdırılması həm də ona görə əhəmiyyətlidir ki, bir çox qərblilər maddi həyatın əbəs olduğunu və məğlubiyyətə uğradıqlarını görüb Hindistanda mövcud olan bu kimi etiqadi cərəyanlara üz tutmuşlar; bu ayinlərin araşdırılması ilə bu iki hadisənin düzgün olub-olmamasını anlamaq olar.

Caynizmin müqəddəs kitablarının araşdırılmasından dəqiq şəkildə məlum olmur ki, Mahavira 12 illik üzücü ruhi məşğələlərdən sonra nirvanaya - kamala və mütləq yetkinliyə (şivala) necə nail olmuşdur və bu vüsalın əlamət və nişanələri onda necə tapılmışdır. Əlbəttə, onun bu mənəvi məqama

qovuşmasının dəqiq zamanı və məkanı bəyan olunmuşdur. Qeyd olunur ki, o, 13-cü ilin yay fəslinin ikinci ayının dördüncü həftəsində, əşyaların kölgəsi gün çıxan tərəfə qayıtdığı zaman rigopalıke çayının şimal sahilindəki Qrimbəhikə-giramə şəhərində, Samaqa adlı bir şəxsin əkin sahəsində bir ağacın yaxınlığındakı köhnə məbədin şimal istiqamətində dizlərini büküb başını dizləri üstə qoyub əyildiyi, fikir və düşüncə dəryasına qərq olduğu zaman nirvanaya qovuşdu.

Gördüyünüz kimi Mahaviranın nirvanaya qovuşmasının məkan və zamanı bütün incəliyi ilə bəyan olunur, amma onun necə vüsala yetişməsi və əlamətlərindən danışılmaz. Bununla belə, Mahavira öz ardıcılığını tərəfindən müqəddəsləşdirilərək sitayiş olunur və ilahi sifətlərə məxsus olan bir şəxs kimi yad edilir. Hinduların müqəddəs kitablarında belə qeyd olunur:

«Hikmətə nail olan Mahavira heç bir günaha mürtəkib olmadı... O, günahlardan və meyllərdən uzaq qalaraq düşüncə və ibadətlə məşğul olurdu.»

Həmçinin belə deyilir:

«O böyük zahid heç bir yaramaz işə, əmələ mürtəkib olmadı. Dünyaya məftun olmağın və günahkarlığın cərəyanlarını bilən o vahid kəramət sahibi həmişə heyvanların öldürülməsi kimi günah hesab olunan işlərdən çəkinirdi... O günaha aludə olan heç bir işə əl vurmadı.»

Bu kitablarda Mahavira bütün günahlardan pak hesab olunduqdan, həqiqi ismət məqamına layiq görüldükdən sonra mütləq həkim və alim ünvanı ilə sitayişə layiq görülür. Bu kitabların bəzi yerində deyilir:

«O, bütün alimlərin fikirlərini bilirdi.», «O, sonsuz və ali bir elmə sahib idi.», «Bu böyük ağıllı və huşlu həkim imana, sonsuz elmə malik idi.»

Nəhayət, caynizmin müqəddəs kitabları Mahaviranı bəşəriyyətin 24-cü və sonuncu xilaskarı hesab edir.

Caynizm ardıcılılarının inancına görə bu 24 xilaskar qeyd olunan 24 caynizm mənasını daşıyır və onlar bir-birinin ardınca bəşəriyyətin xilaskarlığı və nicatı üçün zühur etmişlər. Onların birincisi “rəsabha” adlanır ki, çox uzaq keçmişlərdə yaşayırmış. Onun tarixi məlum deyildir, yalnız caynizm ayininin dini mətnlərində olan əfsanələrin bəzisi ona mənsub edilir. Sonrakı caynizmlər ardıcıl olaraq zühur etmiş və 23-cü caynizmin adı Barsəvanas adlanmışdır. Qeyd olunduğu kimi, onların 24-cüsü Mahaviradır. Barsəvanas eramızdan qabaq 9-cu əsrdə dünyaya gəlmiş və 8-ci əsrdə dünyadan getmişdir. O, bu cərəyanda çox çətin və şiddətli rahiblik sisteminin əsasını qoymuş və öz ardıcılılarını ümumi və xüsusi olaraq iki dəstəyə bölmüşdür. Xüsusi şəxslər rahiblər və mürtazlardan ibarətdir ki, onlar özlərini çətin ruhi məşğələlərə dözməyə vadar edir, dünyadan, ailə-uşaqdan üz çevirir, şəhər və kəndlər arasında sərgərdan qalırdılar. Amma ümumilər adı camaatdan ibarət idi ki, bu ayini təsdiq edir, onun tərəfdarı və müridi olurdular. Ümumi dəstədən olanlar rahiblərin ehtiyaclarının təmin olunması işini öhdələrinə götürür və çirkin işlərdən uzaq olmağı özlərinə adət etdirirdilər. Ondan sonra növbə Mahaviraya çatır ki, əvvəlki caynizmlərin göstərişlərinə əsasən, eləcə də özünün 12 illik riyazət və təfəkkürlərindən əldə etdiyinə görə bu ayinin ondan əvvəl misli görünməmiş bir şəkildə əsasını qoymuşdur. Bu ayinin ardıcılılarının inancına görə Mahaviranın zühur etməsi ilə onların nicat, ya qurtuluş mərhələsi kamilləşmiş, artıq başqa bir xilaskara ehtiyac qalmamışdır.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Mahavira uzun müddətli üzücü vəziyyətlərə dözdükdən, nicat yolunu tapmaq üçün çəkdiyi əzab-əziyyətlərdən sonra iddia etmişdir ki, mütləq qurtuluşa və nirvanaya nail olmuşdur. O, sonra səadət və qurtuluşa nail olmağın yeganə yolunu bütün insani və maddi asılılıqların kəsilməsində görürdü. Camaatdan bir qrupunun Mahaviraya qoşulması ilə caynizm ayininin əsası qoyuldu ki, onlar brahmanın sinfi quruluşundan, tənasüx və ardıcıl doğuşlardan narazı idilər.

SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLAR

1. Mahavira hansı təbəqədən idi və nə üçün rahat həyatı özünə haram etmişdi?
2. Kivala nə deməkdir?
3. Caynizmin mənası nədir?
4. Caynizm ayininin əsasında qurtuluşa nail olmaq yolu necədir?

ON İKİNCİ DƏRS

CAYNİZM AYİNİ (2)

ƏQİDƏ VƏ ƏXLAQ

Əvvəlki dərsdə qeyd olundu ki, caynizm ayini həqiqətdə brahmanizmə qarşı bir növ etiraz hərəkəti xarakteri daşıyırdı. Bu cərəyan “Kast” sinfi quruluşuna, brahmanların hökmranlığına bir növ etiraz olmaqla yanaşı, samsaradan və ya ölüb yenidən başqa bir insanın, hətta başqa bir alçaq varlıqların cismində zahir olmaqdan yaxa qurtarmaq üçün idi. Caynizmin demək olar ki, bütün ideoloji və əxlaqi prinsipləri yuxarıda qeyd olunan iki əsas üzərində qurulmuşdu. İstər brahman ayinindən götürülmüş prinsiplər və istərsə də onların özlərinin yaratdıqları əqidəvi əsaslar məhz bu əhval-ruhiyyədə formalaşmışdı.

MƏBUDA ETİQAD

Kast sinfi quruluşunu və xüsusilə brahmanların üstünlüyünü ləğv etmək üçün brahman məbudlarına etiqad məsələsi caynizm tərəfindən rədd edildi. Bu cərəyan ardıcılığının inancına görə Allaha və məbuda etiqad bəsləmək bir növ brahmanlardan və yaxud kahinlərdən olan yeni təbəqəni rəsmi olaraq qəbul etmək, camaatla məbudlar arasında bir vasitə olduqlarına görə onlara ehtiram qoymaq demək idi. Ümumiyyətlə onlar belə bir üstünlük və hökmranlığın yaranmasının qarşısını almaq üçün məbudlara etiqad prinsipini tamamilə inkar etdilər.

Məbudlara etiqadın rədd olunması bir tərəfdən ibadət, dua və qurbanlığa iltizamlı olmamağa, digər tərəfdən isə

brahmanların imtiyazının aradan qaldırılmasına səbəb olurdu. Çünki onlara qarşı göstərilən yüksək ehtiram əsas etibarlı ilə camaatla məbudlar arasında vasitə olduqlarına görə idi ki, caynizm ardıcılıqları bu etiqadı inkar etməklə həmin vasitəçiliyi də rədd edirdilər. Nəticədə onların nəzərində brahmanların ruhani təbəqəsinin imtiyaz və etibarlı, qədim dövrlərdən hinduların arasında və hinduizm məktəbində mövcud olan qeyri-adi münasibət aradan getdi. Qeyd etmək lazımdır ki, caynizm tarixinə nəzər saldıqda məsələnin anlaşılmasız tərəfləri də aydınlaşır; səthi bir baxışla məlum olur ki, bu etiqadı islahatlar yalnız nəzəriyyə olaraq qalmış, bu ayinin ardıcılıqları əməli olaraq həmin ideyaların əksinə əməl etmişlər. Bu mətləbi daha ətraflı izah etmək üçün bir neçə məqama diqqət yetirmək lazımdır:

1-Caynizm ardıcılıqlarının Mahaviraya qarşı olan inam və məhəbbətləri tədrici olaraq elə bir formaya düşdü ki, onun şəxsiyyəti təriqət başçısı olmaq dərəcəsiindən ilahilik məqamına qədər yüksəldi; belə ki, onlar öz mürsəidlərinin əbədiyyət, mütləqiyyət və sonsuzluq kimi sifət və xüsusiyyətlərə malik olduğuna inandılar və Mahavira get-gedə bir məbud ünvanı ilə öz ardıcılıqları tərəfindən sitayiş olunmağa başlandı. İş o yerə çatdı ki, bəzən bu ayindən ayrılan firqələr arasında ixtilaf yaranırdı ki, görəsən Mahaviranın heykəl və bütllərini çılpaq şəkildə hazırlasınlar (çünki o, ömrü boyu bu vəziyyətdə yaşayırdı) və ya onun bədənini sadə və ağ bir paltara bürünmüş halda təcəssüm etdirləsinlər.

2-Keçən dərəsdən göründüyü kimi 23-cü caynizm, yəni Barsəvanas öz ardıcılıqlarını ümumi və xüsusi olaraq iki yerə bölürdü. Bu kimi bölgü sonralar da davam etməkdə idi. Hətta ümumi dəstədən olanların əsas vəzifəsi xüsusi təbəqədən olanların, yəni rahib və mürtaqların ehtiyaqlarını təmin etməkdən ibarət idi. Ümumi dəstədən olanlar inanırdılar ki, bu

yolla nicat və qurtuluşa nail olacaqlar. Göründüyü kimi caynizmin hakim olduğu cəmiyyət əməli olaraq iki təbəqəyə - ümumi və xüsusi sinifli ictimai quruluşa çevrildi.

3-Caynizm ayininin əməli prinsiplərindən biri də sazişkarlıq, başqalarına qarşı son dərəcə mülayimlik, kobud rəftar edib bir kimsəyə, hətta heyvanlara, kiçik canlılara və həşəratlara əzab-əziyyət verməmək idi. Bu əqidəyə əsasən onlar əvvəla brahman məbudlarını qəbul edərək onlara ehtiram qoymalı idilər ki, bununla da brahman ayininin ardıcılları ilə dinc-yanaşı yaşamalarını isbat edə bilsinlər. Çünki əks halda, brahmanların təəssübkeşlikləri qarşısında kobudluğa və zorakılığa əl atmalı idilər. Bu məsələ tədrici olaraq etiqadi bir şəkil aldı və məbudlar caynizm ardıcılları tərəfindən hörmətə və müqəddəsliyə layiq görüldülər. İkincisi, caynizm ardıcılları kast sinfi cəmiyyətində yaşadıklarına görə o quruluşa rəsmi olaraq tabe olmaq məcburiyyətində idilər. Onlar sinfi cəmiyyətə hakim olan dəyərləri inkar etdiklərinə görə brahman ayininin ardıcılları tərəfindən təzyiqə məruz qalmamaq üçün belə bir təbəqələşməni qəbul etdilər

CİVA VƏ ACİVA

Caynizm ardıcıllarının inancına görə varlıq aləmi iki növ reallıqdan təşkil olunmuşdur:

1. Ruhani vahidlər, yaxud civa adlanan ruh;
2. Maddə və onun aciva adlanan bütün surətləri.

Civa və acivanın hər ikisi əbədi və əzəlidir, məhv və fənaya uğramır. Onlar sonradan vücuda gəlməmişlər və aradan da getməyəcəklər. Dünya acivanın tələsində giriftar olan civalardan təşkil olunmuşdur. Caynizm etiqadına uyğun olaraq, civa və acivadan təşkil olunan təkə insan deyildir; civa bütün varlıqlarda, o cümlədən heyvanlarda və cansız varlıqlarda da mövcuddur. Əsalət və ilkinliyin civaya verilməsinə baxmayaraq

o, həmişə acivanın əlində giriftardır. Civa və aciva arasında hər növ təmas civanın əzab-əziyyətə düşməsinə səbəb olur. Buna əsasən bu dünyadakı vücud mərtəbələrinin hamısı müəyyən tərzdə əzab doğurandır. Bu əzablardan qurtarmağın yeganə yolu insani və varlıq xüsusiyyətlərindən xilas olub kamilləşməkdir. Əks halda, maddi aləmdə zaman-məkan anlamı ilə əhatə olunan vücudu izhar etmək əzab-əziyyətə səbəb olacaqdır. Beləliklə, Mahaviranın öz ardıcıllarına tövsiyə etdiyi çox çətin məşğələlər insani civanın zəncirlərdən xilas olunması və bunun ardınca da qurtuluş və nicat tapması üçün idi.

KARMA VƏ SAMSARA

Brahmanların etiqadında karma insani əməl və rəftarın nəticəsindən ibarətdir. Belə ki, əgər bir şəxs yaxşı əməl sahibi olsa karma yaxşı, pis əməl sahibi olduqda isə əzab və rəzalət cinsindən olan karmadır. Karma həmçinin sonrakı həyatda şəxsin kast ictimai təbəqələrində yüksəlməsinə, yaxud tənəzzülə uğramasına səbəb olur. Amma caynizm etiqadına görə karma, ümumiyyətlə maddi bir həqiqətdir ki, ruhla qarışır və ruh onu əhatə edir. Başqa sözlə desək, insanın əvvəlki həyatdakı əməl və rəftar tərzini onun hazırkı şəklini, yəni acivanı təyin edir və ruhu (civanı) öz əhatəsinə alır. Əgər bir şəxs yaxşı əməl sahibi və düz adam olsa, günahlardan, çirkin və yaramaz işlərdən çəkinsə, onun karması sonrakı həyatında civasının daha yüngül və rahat aciva daxilində hülul etməsinə, aciva tərəfindən daha az əzab-əziyyətə düşməsinə səbəb olur. Əksinə, çirkin işlər görüb günaha batarsa, həmin tənəsübə uyğun olaraq, sonrakı həyatında daha ağır və çətin acivaya giriftar olur. Hətta mümkündür ki, həşərat, bitki yaxud cansız varlıqlar surətində olan heyvani dünya səviyyəsinə süqut etsin; bu halda onun civası daha çox əzab doğuran və daha çətin şərait yaradan olur.

Bu vəziyyət min illərlə davam edə bilər, öz insani həyat səviyyəsinə yenidən qayıdana qədər uzanar.

Caynizm həm karmanın təbir və təfsirində, həm də samsara barəsindəki nəzərlərində brahman ayini ilə əsaslı fərqlərə malikdir. Caynizm ayinində ruhun (civanın) inkişafda olan seyr və təkamül yolunda tənəsüxdən xilas olub qurtuluşa nail olması mümkündür; tənəzzülə doğru olan hərəkətdə də ruh insanlıq dairəsindən xaric olaraq heyvan, bitki hətta cansız səviyyəsinə enə bilər. Halbuki brahman ayinində hər iki tərəfdən məhdudiyət vardır; yəni hər hansı bir şəxs inkişafda olan təkamül seyrində yalnız brahman təbəqəsinin mənəvi məqamına yüksələ bilər; tənəzzülə doğru olan seyrində isə hər hansı bir şəxs ictimai quruluşun dördüncü təbəqəsi səviyyəsinə, yəni şudrelərin və ən çoxu paryaların səviyyəsinə süqut edər.

MUKŞA

Qeyd olunduğu kimi caynizm ayinində mukşa bütün maddi və mənəvi asılılıqların hamısından tamamilə xaric olmağa deyilir. İnsan yalnız belə bir vəziyyətdə tənəsüxün, ardıcıl doğum və ölümlərin əzabından xilas olaraq həmişəlik qələbəyə və qurtuluşa nail ola bilər. Deməli, caynizm ilə brahmanın fərqi qurtuluş və ardıcıl doğumlardan xilas olmaqdan ibarətdir və bu da hədsiz dərəcədə dözülməz olan ruhi məşğələlərlə mümkün ola bilər. Amma brahman ayinində tənəsüxdən qurtulmaq və xilas olmaq ümumiyyətlə mümkün deyildir. Aşağı təbəqələrdəki həyatın çətinliyindən, bu təbəqənin vəzifələrini yerinə yetirməklə və yaxşı işlər görməklə xilas ola bilər; sonrakı doğulmalarda daha yüksəkdə olan təbəqəyə mənsub olan dərəcə və məqamlara nail olar; daha rahat və daha yaxşı həyatın ictimai imtiyaz və imkanlarından faydalana bilər.

Caynizm ardıcılıarı insanın əzab-əziyyət səbəbini civanın aciva zindanında həbs olunması ilə əlaqələndiklərinə görə, nicat

tapmaqdan və mukşaya çatmaqdan ötrü bu hasarın sındırılmasını labüd hesab edirlər; azadlıq və qurtuluşu onun təbii nəticəsi sanırlar. Bu hasarı sındırmağın yeganə yolunu bütün hiss və duyğulardan, istək və ləzzətlərdən üz çevirməkdə görürlər. Bu hədəfə çatmaq istəyən rahib və mürtaz heç bir şeyə ikrah və ya məhəbbət bəsləməməlidir; heç bir şeydən sevinməməli, yaxud qəmgin olmamalıdır; istidən və ya soyuqdan ləzzət və ya narahatlıq hissi keçirməməlidir; aclıq və susuzluq, xeyir və şər, yaxşı və ya pis iş, qorxu və ümid və s. qarşısında təhrik olunmamalıdır.

Həqiqətdə insan bütün duyğular, meyl və istəklər qarşısında donuq bir halətə malik olmalıdır; çünki bu dünyanın hər hansı bir hadisə və varlığı qarşısında biruzə gələn azacıq ruhi dəyişiklik və hisslər civa, yəni fərdi ruhun maddi aləmlə rabitə bərqərar etməsinə səbəb olur; qurtuluşa mane olur və bir daha maddi aləmə qayıtmaqla nəticələnir ki, şübhəsiz o, daha çətin və əzab-əziyyətli həyata düçar olacaqdır.

ƏXLAQ VƏ RƏFTAR PRİNSİPLƏRİ (NORMALARI)

Qeyd olundu ki, caynizm ayini nöqtəyi-nəzərindən nicat və qurtuluş bütün maddi və dünyəvi asılılıqlardan qurtarmaqda xülasələnir və bu da yalnız uzun müddətli ruhi məşğələlərlə mümkündür. Həqiqətdə mürtaz (nigrante) vəzifələrinin əsasını təşkil edən bu riyazətlər arzuların tərki edilməsi, dünya və onda olanlarla əlaqənin kəsilməsindən ibarətdir. Caynizm ayininin sair əxlaq normaları və davranışları bu prinsip əsasında qurulmuşdur.

Caynizm ayinində mürtaz üçün beş prinsip təyin edilmişdir ki, onlara sadıq qalmaq üçün əhdi-peyman və iltizam verilməlidir:

1. Mən bütün canlı varlıqları öldürmək və onlara əzab-əziyyət verməkdən uzaq olacağam; onlara əzab-əziyyət yetirilməsinə mane olacağam, sağ olduğum müddətdə bu əməli böyük bir günah hesab edəcək, cismən və ruhən əməldə və danışıda ondan uzaq gəzəcəyəm;

Bu prinsipə əsasən mürtaz yol gedərkən, yatarkən, yeyib-İçərkən və s. hallarda ehtiyatlı olmalıdır ki, heç bir canlıya əzab-əziyyət verməsin, danışanda ehtiyatlı olmalıdır ki, onun sözləri heç bir kəsin narahatlığına səbəb olmasın.

2. Mən qəzəbə, hərəsliyə, qorxuya, yaxud şadlığa səbəb olan hər hansı bir söz və ya işdən uzaq olacağam, yalan danışmayacağam, başqalarını da yalan danışmaqdan çəkindirəcəyəm;

3. Mənə əta olunan hər bir şeyi öz şəxsi mülkiyyətimə daxil etməkdən çəkinəcəyəm;

4. Mən cinsi ləzzət və şəhvəti özümə haram bilirəm və bu işi başqaları üçün də bəyənmirəm;

5. Mən az və ya çoxluğundan, canlı və ya cansızlığından asılı olmayaraq, hər növ bağlılıqdan çəkinəcəyəm və başqaları üçün də belə bir maddi əlaqə və məhəbbəti rəva görməyəcəyəm.

Sonuncu prinsipə əsasən mürtaz heç bir şey qarşısında müsbət və ya mənfi hiss keçirməməlidir. Buna görə də gözəllik və çirkinlik, yaxşı iş və ya pis iş, qəm və qüssə, soyuq və isti, aclıq və susuzluq və s. bütünlüklə onun nəzərində eyni səviyyədə olmalı, onların heç birinə qarşı xüsusi bir hiss keçirməməlidir. Nə bir şeydən ləzzət almalı və nə də bir şeyə ikrah hissi ilə yanaşmalıdır.

Beşlik təşkil edən bu göstəriş və iltizamlar yalnız mürtazlar üçündür ki, onlar xüsusi təbəqədən hesab olunurlar. Amma bu əməl və prinsiplərə riayət etməyə qadir olmayan ümumi təbəqədən olanlar üçün daha asan və münasib əxlaq və rəftar

normaları müəyyən olunmuşdur ki, aşağıdakı doqquz bənddən ibarətdir:

1-Heç vaxt qəsdən bir canlıyı qətlə yetirməmək; Buna görə də qəssablıq, ovçuluq, kababçılıq və s. kimi işlərdən çəkinməlidir.

2-Heç vaxt yalan deməməli;

3-Oğurluq etməməli;

4-Fitnə və günaha səbəb olan hər növ əməldən, hətta əylənmək məqsədi ilə olan səfərlərdən belə çəkinməli; Ehtiyatlı olmaq lazımdır ki, xəta və şər işlərin əlində giriftar olmayasan.

5-Şəhvətpərəstlikdən uzaq olmaq; Buna görə də ər və arvad bir-birlərinə qarşı vəfalı olmalıdırlar.

6-Dünya malına həris olmamalı və az bir miqdarla qənaətlənməli;

7-Nəfsani istəkləri tərk edib maddi aləmdə zahidliklə məşğul olmaq üçün müəyyən bir zaman təyin etməli;

8-Bütün günlərdə müəyyən bir vaxtı öz batini aləmində təfəkkürə sərf etməli;

9-Hamiya, xüsusilə mürtazlara tam xalislik və sədaqətlə sədaqə verməli.

* * * * *

Mürtazlara məxsus olan beş iltizamın ən çətini beşincisidir ki, onun tələbinə görə o, heç bir şəxsə və heç bir şeyə meyl göstərməməlidir. Bu hədəfin təmin olunması üçün bir kəslə söhbət etməməli, hətta Mahaviranın rəftarında mülahizə olunduğu kimi, başqalarının salamının cavabını da verməməlidir. Digər tərəfdən də bütün dünya işləri ilə əlaqəni kəsməli, mürtazin öz cisminə də şamil olduğundan, aclıq və susuzluq qarşısında əks-əməl göstərməməlidir. Bu məsələdə iş o yerə çatır ki, mürtazin özü aclıq və ya susuzluğun şiddətindən

can verir. Buna görə də ölümlə nəticələnən aclıq və ya susuzluğa dözmək onların arasında adi bir işdir.

Bu təfəkkürdə iki əsaslı irad və müəmma nəzərə çarpır. Birincisi, caynizm ardıcılıarı öz seyr-süluk prinsiplərinin ən mühüm və ən əsaslısını canlılara əzab-əziyyət çətdirməməyə qərar verdikləri halda, hansı əsasa görə özlərinə qarşı əzab-əziyyəti, hətta intiharı belə rəva görürlər. Halbuki insan, varlıqların ən şərəfətli hesab olunur?! Necə ola bilər ki, bu məsələni bir prinsip kimi qəbul etsinlər?! ikincisi, susuzluq və aclıqla əlaqədar etinasızlıq bir prinsip sayılırsa, başqalarının qarşısında kiçilməklə azacıq da olsa belə, yemək almaq necə izah oluna bilər? Çünki hər bir halda bu istək qidalanmağa olan ehtiyacdən doğur və bu tələbatın miqdarı bir qədər artıq olduqda insanı hərisliyə vadar edir.

Bu ayində dünyəvi bağlılıqlardan kəsilmə prinsipinin digər yönəri çılpaqlıq və paltar geyməmək şəklində bürüz etdi. Çünki caynizm ardıcılılarının inancına görə hər növ örtük və paltar geymək dünyaya müəyyən qədər bağlılıq sayılır. Belə ki, maddi və dünyəvi işlərin bir növü olan paltarın özü, eləcə də həya və utancaqlıq insanın ruhən azad olmamasına, müəyyən mənada asılılığına dəlalət edir.

Burada qarşıya belə bir sual çıxır: Görəsən bu məktəb həya, iffət və s. kimi fitri-əxlaqi fəzilətləri, insani dəyərləri inkar etməklə nicat və qurtuluşa nail olmağı necə izah edirlər?! Əlbəttə, qeyd etmək lazımdır ki, çılpaqlıq məsələsinin özü də bu ayinin iki firqəyə ayrılmasına səbəb oldu:

1. Rigembra adı ilə tanınan firqə mütləq şəkildə çılpaq olmağa etiqad bəsləyirdi.

2. Aşutamlar adı ilə tanınan digər bir firqə isə sadə və yüngül paltar geyməyi lazım bilirdi.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Caynizm ayinində kastın sinfi quruluşundan xilas olmaq üçün allaha etiqad kənara qoyulmuş, Mahaviranın özü bir məbud kimi sitayiş olunmağa başlanmışdır.

Bu ayində karma və samsara brahman ayinində olduğu kimidir; fərqi bundan ibarətdir ki, caynizm inancına görə ruhi məşğələlər vasitəsilə və dünyəvi bağlılıqları qırmaqla fəna mərhələsinə çataraq samsaranın zəncirlərindən və ardıcıl doğumlardan qurtarmaq olar.

Caynizm ayinində nicat və qurtuluşa nail olmaq üçün müəyyən əxlaqi göstərişlər nəzərdə tutulmuşdur ki, onların ən mühümlərindən biri canlılara əzab-əziyyət verməməkdir.

SUAL:

Ümumiyyətlə varlıqların mütləq şəkildə məhv olub aradan getməsinə fənasının təsəvvür etmək mümkündürmü?

ON ÜÇÜNCÜ DƏRS

BUDDİZM (1)

BUDDA

On birinci dərsin əvvəlində qeyd olunduğu kimi, hind-brahman cəmiyyətində brahmanların iki etiqadi-İdeoloji prinsipi tənqid olundu. Bunlardan biri karma və samsara, yaxud tənəsüxdən ibarətdir ki, dözülməz əzab-əziyyətlər xalqın kəskin etirazlarına səbəb olmuşdu. Bu əqidəyə görə insanlar ardıcıl doğumlar mərhələsini keçməklə və əzab-əziyyətlərə dözməklə qurtuluşa nail ola bilərdilər. Digəri isə kast sinfi quruluşu və brahmanların daimi hökmranlığı idi. Caynizm və buddizm ayini bu iki prinsiplə qarşılaşmaq və onunla müxalifətçilik etmək nəticəsində formalaşmışdır. Bu iki ayin bir çox cəhətlərdən bir-birinə oxşar və yaxındır; caynizm ayininin əksinə olaraq, buddizm daha artıq ardıcıl toplamaq yolunda müəyyən müvəffəqiyyətlər əldə etmişdir. Bu ayin çox sürətlə Hindistan sərhədlərini aşıb keçmiş, Monqolustan, Çin, Yaponiya, Birma, Tayland, Nepal, Şri Lanka, Tibet və s. ölkələrdə 500 milyona yaxın ardıcıl qazana bilmişdir.

Bu dərslər buddizm ayininin banisi olan Buddanın həyatı və onun necə zühur etməsi ilə əlaqədardır. Gələn dərslərdə isə bu ayinin ideoloji və əxlaqi prinsipləri araşdırılacaqdır.

Buddanın əsl adı Siddhartha, sülaləsinin adı isə Qautama idi. O, təqribən eramızdan 560 il öncə Hindistanın Benars şəhəri yaxınlığında doğulmuşdur. Onun atası keştriya təbəqəsindən idi və sakya qəbiləsinin əmiri sayılırdı. Deyilənlərə görə Siddhartha onun yeganə oğlu idi və buna görə də əmirlik vəzifəsini özündən sonra onun öhdəsinə qoymaq istəyirdi. Bu

məqsədlə onu dünyaya gəldiyi ilk çağlardan dövrünün ən təcrübəli tərbiyəçilərinin nəzarəti altında saxlayırdı ki, tam firavanlıq, asayiş və rifahda böyüyüb boya-başa çatsın. 16 yaşına çatarkən atası onun üçün böyük və misilsiz saraylar tikdirdi; O, hər fəsildə onların birində yaşayırdı. 19 yaşında ikən qonşu əyalətlərin başçılarından birinin qızı ilə ailə qurdu və bir övladı dünyaya gəldi. Bir gün Siddharhta qəsrdən kənarında əylənmək üçün yol gedən zaman dörd gözlənilməz mənzərə onu mütəəssir etdi: Əsasını asta-asta yerə qoyub hərəkət edən əldən düşmüş bir qoca kişi, ağrının şiddətindən qovrulmuş bir xəstə, üfunətli iyi ətrafı bürüyən bir cənazə və bir guşədə tam arxayınlıqla oturan, üzündə heç bir izzət və təşviş hissi görünməyən zahid. Siddharhta həmin zahidlə söhbətə başladı və öyrəndi ki, sükunət və aramlıq yalnız o zaman müyəssər ola bilər ki, insan xəstəlikdən, qocalıqdan və ölümdən xilas ola bilsin.

Həmin dövrə qədər bütün ömrünü firavanlıq, asayiş və sağlamlıqda keçirən, heç bir əzab-əziyyət və məşəqqət görməyən, əzabın dadını belə hiss etməyən şahzadə bu səhnələri görməklə həyatda yeni-yeni həqiqətlərin, varlıq aləmində yeni-yeni təsəvvürlərin mövcud olduğunu başa düşməyə başladı. O, artıq başa düşmüşdü ki, həyat əzab-əziyyətlərlə doludur; cavanlığın, xoş firavanlığın sonu qocalıq və ölümdür; yalnız zahidlik və təfəkkürlə bu qədər əzab-əziyyətlərdən xilas olmaq mümkündür. Bu zaman onun ruhunda dərin dəyişikliklər baş verdi; o, öz əhli-əyalından, səltənət taxt-tacından və imarətdən əl çəkib zahidlik və rahiblik yolunu seçmək qərarına gəldi. Buna görə də başını qırxdırdı, rahiblərə məxsus olan paltar geyindi.

Qədim hind kitablarından birində Buddanın dilindən belə nəql olunur:

«Cavanlıq illərimdə gözəllik və qüdrətin varlığı ilə mənim başımın qara tükləri arasında ağ tük əsla görünmürdü. Mənim ayrılığımın həsrəti ilə gecə-gündüz ağlayan valideynimin və qohum-əqrəbalarımın istəyinə baxmayaraq, saçlarımı qırıxdırdım, sarı bir köynək geyindim, öz evimdən və ailəmdən pərişan və sərgərdan halda ayrıldım.»

Siddharhta öz seyr-sülukunu və həqiqətlərin kəşf olunması dövrünü insani əzab-əziyyətlərdən yaxa qurtarmaq məqsədi ilə başladı. Bu məqsədin həyata keçirilməsində brahmanların qurtuluş üçün təyin etdiyi üslubu seçdi. Yəni, insanların varlıq aləmi ilə əlaqəsi barədə dərin düşüncələrə qərq oldu. Bu məqsədlə bir mağarada yaşayan brahman filosof və mürtazlara qoşuldu. Amma onların təlimləri onun ruhundakı yanğını söndürüb onun suallarına münasib bir cavab tapa bilmədi. Buna görə də cismani riyazətlərlə məşğul olmağa başladı və bu da məhz caynizm ardıcıllarının nicat və qurtuluş üçün tövsiyə etdikləri yol idi. O, altı il ciddi şəkildə zahidlik və riyazətlə məşğul oldu və bu müddət ərzində hər gün bir neçə küncüd, düyü və ya bir meyvə ilə keçinirdi. Bu müddət ərzində o qədər zəifləyib arıqlamışdı ki, bir dəri və bir sümükdən başqa bir şey qalmamışdı. Siddharhta bu dövrdəki fiziki vəziyyətini belə bəyan edir:

«Günümü bir meyvə ilə keçirdiyim dövrdə bədənim son dərəcə zəifləmişdi. Əllərim və ayaqlarım nazik çubuğa, fəqərə sütunlarım bir-birinə dolaşmış iplərə oxşayırdı; qabırğalarım dərimin altında titrəyirdi. Gözlərim dərin bir quyuya düşüb işıldayan iki ulduza bənzəyirdi. Bədənimin və başımın dərisi quru meyvənin qabığı kimi qırıxmıdı...»

O, bu qədər məşəqqət və riyazətlərə dözməsinə baxmayaraq, istədiyi nəticəni ala bilmədi. Siddharhta özü bu barədə deyir:

“İnsan üçün dözülməz olan bu qədər məşəqqətlərə baxmayaraq, həqiqətin dərk olunmasından ibarət olan son

hədəfimə və yüksək məqsədimə çata bilmədim. Nə etməli? Bəlkə məqsədə çatmaq üçün digər bir yol getmək lazımdır.»

Bir gün Siddharhta zəifliyin və aclığın şiddətindən huşdan gedir, brahmanlar onun öldüyünü yəqin edirlər. Lakin bir müddətdən sonra ayılır, sürünə-sürünə özünü bir arxa çatdıraraq bir qurtum su içir və yenidən qüvvətə gəlir. Bu hadisədən sonra özünə xitab edərək deyir:

«Nəhayət bu cür nəfsani riyazət və cismin tərək olunması məni məqsədə çatdırmadı; artıq cismimin ruhumu daşımağa təqəti çatmır, gərək ona azacıq yeməklə qüvvə verim.»

Buna görə də dilənçilik məqsədi ilə əlinə bir kasa alır və yemək axtarmaq üçün yola düşür. Rahiblər bu vəziyyəti gördükdə onun yoldan azdığını, nəfsani istəklərə giriftar olduğunu təsəvvür etdikdən sonra ondan ayrılırlar. Amma Siddharhta bu mərhələdə çoxlu təfəkkürlərdən sonra belə bir nəticəyə gəlir ki, nicat və qurtuluşa çatmaq yolunda ən böyük maneə və insani bədbəxtliklərin hamısının səbəbi onun nəfsani istəkləridir. İnsanı kamal və qurtuluş yolundan məhrumiyyətlərə, məğlubiyyətlərə düşər edən məhz bu meyillər və həvayi-nəfsdir. Buna əsasən nəfsani istəklərdən azad olmaq üçün sırf təslimçilik və riyazətə üz gətirmək lazımdır; belə halda insanın nəzərində yaxşı və xoşagəlməz işlər, əzab-əziyyət və ləzzət, qəm-qüssə və fərəh eyni səviyyədə olmalıdır. O, bu həqiqəti kəşf etdikdən sonra hiss edir ki, artıq öz məqsədinə çatmış və fəna mənzilinə, nirvanaya nail olmuşdur. Bundan sonra onu budda, yəni “elm nuru ilə parlayan” adlandırdılar və bu ad onun, bünövrəsini qoyduğu məktəbə də aid edildi.

Budda öz keçdiyi mərhələləri dörd əqidə əsasında və həqiqət prinsipləri adı ilə aşağıdakı kimi təqdim etmişdir:

Birincisi, hər bir varlıq və vücud dərd və əzab-əziyyətlə yanaşdır. İkincisi, bütün əzab-əziyyətlərin səbəbi nəfsani istəklərə və həvayi-həvəslərə üz gətirməkdir ki, bu tələbat zətan

heç vaxt təmin olunmaz. Üçüncüsü, bu meylləri və nəfsani arzuları məhv etməklə bütün əzab-əziyyətlər aradan qalxacaqdır. Dördüncüsü, meylləri məhv etmək, əzab-əziyyətlərə son qoymaq üçün mötədil bir yol seçmək lazımdır. Bu mövqenin özü də səkkiz ünsür və ya mərhələdən ibarətdir:

Düzgün iman, düzgün təfəkkür, düzgün danışmaq, düzgün əməl, düzgün yaşayış, düzgün səy, düzgün diqqət və düzgün müraqibə.

Budda bu barədə belə deyir:

«Mənim bu dörd müqəddəs və kamil həqiqət barəsində olan elm və görüşüm kamil olduqdan sonra əmin oldum ki, mən nə asimanlarda və nə də yerdə ondan əldə olunmayan üstün bir elmə yiyələnmişəm. İndi azadlıq mənim qəlbimdə möhkəmlənib. Bu mənim son vücudumdur. Mənim üçün yenidən təvəllüd olmayacaqdır.»

Buddanın özü həqiqəti kəşf etdiyini yəqin edirdi; bu da tənasüx (samsara) və ardıcıl doğumlardan fərqli bir əqidədir. Buna görə də o, özünü əzab-əziyyətlərdən, vəhşətlərdən xilas olmuş görür və nirvanaya nail olmuş bilirdi.

Bundan sonra budda öz ayinini təbliğ etmək və camaatı ona doğru dəvət etmək qərarına gəlir. Bu ayində ədalətsizlik və brahmanın sinfi quruluşu rədd olunduğundan, caynizmdə mövcud olan dözülməz riyazətlərə də icazə verilmədiyindən, digər tərəfdən tənasüxdəki çətinliyin həll olunduğu iddia edildiyindən Hindistanın o dövrdəki cəmiyyəti tərəfindən alqışla qarşılandı və sürətlə yayıldı. Budda çox qısa müddət ərzində öz ətrafında çoxlu ardıcıl toplaya bildi. Əvvəllər şagirdləri moizəsinə qulaq asmaq üçün ətrafına toplaşdılar. Bir müddətdən sonra uzaq məntəqələrdə yaşayan camaat da onun tövsiyələrinə qulaq asmaq istədiklərindən o, öz şagirdlərini müxtəlif məntəqələrə göndərməyə başladı. Yavaş-yavaş onun ardıcılları və müridləri artmağa başladı; Budda onlar üçün

“singə” adlanan sovmiyələr tikdirirdi. Bu məbədlərdə nizam-İntizam yaratmaq üçün bir sıra qanunlar müəyyən edildi. Həmin qanunlar aşağıdakılardan ibarət idi:

Sarı paltar geymək, başın və saqqalın tüklərini qırmaq, dilənçilik kasasını ələ almaq, müəyyən bir saatda sükuta qərq olmaq, müraqibə və təfəkkürlə məşğul olmaq, aşağıdakı məzmununda olan bir zikri təkraralamaq: Mən buddaya təvəssül edirəm və haqq şəriət olan dharmaya iman gətirmişəm, haqq şəriətə sığınırım və singəlin pənahında aramlıq axtarıram.»

Bu qaydalardan əlavə aşağıdakı on prinsipə də riayət olunurdu:

1-Canlıları öldürməmək;

2-İnsanın ona əta olunmayan maldan istifadə etməsindən çəkinmək;

3-İffətsizlik və zinakarlıqdan uzaq olmaq;

4-Məkr və hiylədən uzaq olmaq;

5-Məstlikdən və şərəbxorluqdan uzaq olmaq;

6-Çox yeməkdən və qarınqululuqdan uzaq olmaq;

7-Rəqs, avaz və məzhəkədən uzaq olmaq;

8-Bəzək alətlərindən, ətirdən və özünü səliqəyə salmaqdan uzaq olmaq;

9-Yumşaq yataq yerlərində yatmamaq;

10-Pul (qızıl və gümüş) qəbul etməmək.

Bu on prinsip buddizmin əsas etiqadları hesab olunur. Budda dininə inanan hər bir şəxsin vəzifəsi budur ki, onlara kamil şəkildə yəqin etsin və vəfadar qalsın. Əgər bunları pozarsa və bu prinsiplərin əksinə olan bir iş görərsə, öz dinində olanların və rahiblərin hüzurunda ayda iki dəfə təşkil olunan yığıncaqda günahlarını etiraf etməlidir ki, günahdan paklaşsın. Bu üslubun məsihiliklə nə qədər oxşar olduğu göz qabağındadır. Bu ayin zaman baxımından məsihilikdən əvvəl yarandığına görə iddia etmək olmaz ki, buddizm ondan təsirlənmişdir. Bəlkə də demək

olar ki, məsihiliyi bürümüş təhriflərdən biri buddizm dinində mövcud olan “günahların etirafı”dır ki, xristianlığa da daxil olmuşdur.

Bu dərsin əvvəlində qeyd olunduğu kimi, budda ilə caynizm dinləri arasında müəyyən oxşarlıqlar mövcuddur. Belə ki, hər iki dinin hədəfi nicat və qurtuluşa nail olmaq, tənəsüxdən və ardıcıl doğumlardan xilas olmaqdır. Eləcə də brahman ayinindəki zülm əsasında olan kast sinfi quruluşu da bu iki dinin oxşar cəhətidir. Bundan əlavə, hər iki din müəyyən göstərişlərdə, ideoloji prinsiplərdə və əxlaqi normalarda müəyyən oxşarlıqlara malikdir. Amma bu iki dinin arasındakı əsaslı fərqlər rəftar üslubu və bu rəftarların meyar və hüdudlarından ibarətdir. Nümunə olaraq qeyd etmək olar ki, caynizm ayini kamil və şiddətli riyazətlər əsasında bərqərar olmuşdur. Bəzən bu riyazətlər ölüm həddinə qədər davam edir; onlar bütün cinsi ehtiraslardan uzaq olmalıdırlar. Bu ayində şəhvət, nəfsani istək və qərizələr insani dəyərlərə zidd olan qeyri-əxlaqi xüsusiyyət kimi qiymətləndirilir. Buddizmdə isə ən mühüm məsələ dünyəvi ləzzətlərdə və maddi işlərdə ifratçılıqdan uzaq olmaqdır. Bu ayində çox çətin ruhi məşğələlər də tövsiyə olunmamışdır və hər bir işdə mötədillik tövsiyə olunur. Yəni, caynizm ayininin əksinə olaraq, burada cinsi ehtiraslar mütləq şəkildə qadağan olunmur, yalnız fahişəlik və zinakarlıqdan çəkindirilir. Bu dində tövsiyə olunan mötədillik onun sürətlə genişlənilib yayılmasına səbəb oldu. Cəmiyyətin bütün siniflərindən olan insanlar dəstə-dəstə bu dinə gəlir, budda səngərlərinin genişləndirilməsi yolunda yüksək səviyyədə hədiyyə və

nəzr verirdilər. Caynizm ayini buddizmdən bir əsr öncə zahir olmasına baxmayaraq, özünə bu qədər tərəfdar cəlb edə bilməmişdi. Nəhayət Budda 35 il moizə edərək öz ayinini təbliğ etdikdən sonra 80 yaşında öldü. Buddizm mənbələrində qeyd olunur ki, o, ölümündən qabaq öz ardıcılılarına etdiyi axırncı tövsiyəsində deyirdi:

“İndi ey qardaşlar, aqah olun ki, hər bir mürəkkəb varlıq üçün zaval və fənaya uğramaq qəti və şübhəsiz bir işdir; səy etməklə öz qurtuluşunuzu tapın.»

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Budda Mahavira kimi nicat və qurtuluşa nail olmaq məqsədi ilə zadəgan həyatından əl çəkdi, təfəkkür yolunu və riyazət üslubunu təcrübə etdikdən sonra belə bir nəticəyə çatdı ki, bu iki üslub arasında mötədil mövqə xilaskarlıq yoludur. Buddanın nəzərində ümumbəşəri məşəqqətlərin, əzab-əziyyətlərin əsil kökü onun dünyəvi işlərə bağlılıqları ilə əlaqədardır və bunlardan xilas olmağın yeganə yolu onlardan çəkinib asılılıqlara son qoymaqdadır. Amma bu iş üzücü riyazətlər yolu ilə deyil, təfəkkür və müraqibə yolu ilə yanaşı olan ruhi məşğələlərlə mümkündür. Buna görə də buddanın nəzəri təbii nemətlərdən əl üzmək deyil, onlardan mümkün qədər az istifadə etmək əsasında olmuşdur.

SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLAR

1-Budda xilaskarlığa və qurtuluşa nail olmaq üçün hansı yolları qət etdi?

2-Buddanın nəzərində insanların əzab-əziyyətlərinin əsas amili nədir?

3-Budda əzab-əziyyətdən və möhnətdən xilas olmaq üçün hansı yolu təklif edir?

4-Budda və çaynizm ayinləri arasında hansı oxşarlıqlar və nə kimi fərqlər vardır?

ON DÖRDÜNCÜ DƏRS

BUDDİZM (2)

ƏQİDƏLƏRİ

Keçən dərsdə qeyd olundu ki, buddizm əqidələrinin əsas təlimləri həyati çətinliklərə və ondan xilas olma yollarına aiddir. Bu dərsdə bir daha həmin məsələni araşdırırıq.

Budda tənəsüxdən, ardıcıl doğulmalardan xilas olmaq, dünyəvi əzab-əziyyətlərdən qurtarmaq üçün uzun-uzadı və üzücü ruhi məşğələlərə başladı, qurtuluş mərhələsinə nail olduqdan sonra öz ayinini təbliğ edib yaymağa başladı. O, var gücü ilə çalışdı ki, insanın əzab-əziyyətlərinin səbəbini, eləcə də ondan qurtuluş yollarını öz ardıcılalarına şərh etsin. Buna görə də buddizm təlimlərinə hakim olan fəza, kəlami və fəlsəfi olmaqdan daha artıq psixoloji və əxlaqi əsasdadır. Buddanın təlimlərinə yiyələnən ilk qrup əvvəl ondan ayrılan beş rahibdir; lakin nirvanaya qovuşduqdan sonra onlar da buddaya qoşuldular və onun şagirdlərindən, müridlərindən oldular. Budda onlara xitab edərək deyirdi: Qulaqlarınızı açıb eşidin ey rahiblər! Ölümdən qurtarmaq yolu tapılmışdır. Bunu mən sizə öyrədəcəyəm.» Sonra dörd ali həqiqəti onlar üçün şərh etdi. Bu dörd ali həqiqət gerçəkdə buddizmin əsas prinsiplərini təşkil edirdi ki, onları dəfələrlə öz ardıcılalarına öyrədib bəyan etmişdi. O, rahiblərə xitab edərək bu dörd prinsipi belə bəyan edir:

1. «Ey rahiblər! Ümumbəşəri əzab-əziyyətin ali həqiqəti budur: doğulmaq doğrudan da əzabdır, qocalıq əzabdır, xəstəlik əzabdır, ölüm əzabdır, xoşagəlməz şeylərlə birgə olmaq əzabdır, xoşa gələn şeylərdən uzaq olmaq əzabdır, arzulara çatmamaq əzabdır. Bir sözlə dünyaya bağlılıq əzabdır.»

2. «Ey rahiblər! Əzabların mənşəyinin ali həqiqəti budur: Əzabların mənşəyi nəfsani istəkləridir ki, ikinci dəfə doğulmaqla nəticələnir, istəkləri, arzuları və meylləri yaradır; hər bir yerdə arzularına nail olmaq və xoş güzərana çatmaq istəyir. Nəfsin o arzuları bunlardır: istək yangısı, varlıq yangısı və qüdrət yangısı.»

3. «Ey rahiblər! Əzablardan xilas olmağın ali həqiqəti budur: Əzablardan xilas olmaq nəfsani arzulardan xilas olmaq deməkdir. Onu tərək etmək, ondan üz çevirmək, ondan azad olmaq və ondan qırılmaqdır. Ondən elə ayrılmaq lazımdır ki, heç bir əsər-ələmət qalmasın.»

4. «Ey rahiblər! Budur ali həqiqət, budur əzab-əziyyətdən qurtuluşa aparıb çıxaran yol! O yol həqiqətdə səkkiz əqidədən təşkil olunan bir həqiqətdir...» (Səkkiz əqidə barədə keçən dərslərdə qısa şəkildə danışıldı və gələcək dərslə onlar haqda təfəsilatı ilə söhbət ediləcək).

Buddanın əqidəsinə görə, insan həyatında olan əzab-əziyyətlər, qəm-qüssələr onun şadlığında daha çoxdur. O, bu barədə deyirdi:

«Doğulub dünyaya gəlməsəydim daha yaxşı olardı.» O, inanırdı ki, insanların qəm-qüssədən axıtdıqları göz yaşları dəryaların suyundan da artıqdır.

Bir gün şagirdlərdən biri onun bu kimi təlimlərindən təsirlənərək dedi: «Mənə elə gəlir ki, qəm-qüssədən qurtarmaq üçün intihar etmək lazımdır.» Budda bu nəzəri qətiyyətlə rədd edərək dedi: «Özünü öldürmək faydasızdır; çünki ruh bu dünyada paklaşmasa, hökmən sonrakı nəsillərdə və yeni doğulmalarda daha artıq əzab-əziyyətlərə düçar olacaqdır.» Buna görə də o, əzab-əziyyətdən qurtarmağın yeganə yolunu ruhun paklaşmasında görürdü; şadlıq, asayiş və həqiqi rahatlığı mənəvi saflıqla mümkün hesab edirdi.

Buddistlərin müqəddəs kitablarında “damapada” qəm-qüssənin əsas amili kimi göstərilir, asılılıqlardan yaxa qurtarmaq və mütləq şadlığa nail olmaq bağlılıqlardan xilas olmaqla mümkün hesab edilir. Bu barədə deyilir: «Qəm-qüssə də, qorxu da sevinc və şadlıqdan yaranır. Hər kəs şadlıqlardan qurtara bilsə, qəm-qüssənin əsarətində olmasa qorxu haradan yaranar?» Başqa bir yerdə deyilir: «Dünyaya xəyali bir köpük və ilğım kimi bax; ölüm mələyi dünyaya belə bir nəzərlə baxan şəxsi görməz.» Yenə də artırılır: «O kəsi həqiqi brahman hesab edirəm ki, samsaranın və əhrimənin yolunu keçmiş olsun, bu dünyanı, onun bihudə və əbəs işlərini adlayıb sonuna çatsın və onun sahilinə qədəm qoysun. İstək və meyllərin əsarətindən xilas olsun və diqqət məqamına çatsın; şəkk-şübhədən azad olsun, varlıq əsarətindən qurtarsın və ruhi aramlıq əldə etsin.» Bunun ardınca deyilir: «Sırf şadlıqda heç bir düşmənçilik olmadan asayışdəyik; bu dünyada kin-küdurət bəsləyən camaatın arasında və hədsiz düşmənçiliklər içrə heç bir şəxsə qarşı mənfi hissimiz yoxdur. Mütləq şadlıq və asayışdəyik; xəstələr arasında sağlamlıq, xəstəliklər içrə heç bir xəstəliyimiz yoxdur. Sırf şadlıqda və asayışdəyik; əzab-əziyyət çəkənlərin arasında qəm-qüssədən xilas olmuşuq, əzab çəkənlərin arasında heç bir kədərimiz yoxdur. Sırf şadlıqda yalnız o şəxslər yaşaya bilərlər ki, şadlıq və sevincə heç bir bağlılıqları olmasın...»

Budda insanın əsas çətinliklərinin fəlsəfi və nəzəri bəhslərdən deyil, idrak və hisslərdən doğduğunu deyir. O deyir: “insan bütün səy və bacarığını istəklərinə, şəhvət və ehtiraslarına qalib gəlmək, ona hakim kəsilmək üçün işlətməlidir; çünki bu işlər insanı həqiqi mənfəətə, fayda və bəhrəyə çatdırır.” Bu barədə yenə də deyir: «Mən nə haqda danışmışam? Mən bədbəxtlik və ehtiyac barədə danışmışam. Bədbəxtliyin mənşəyini izah etmişəm. Nikbətli aqibət barəsində danışmışam, eləcə də ümumbəşəri bədbəxtlik, nikbət və fəqirliyə son qoyan iman

barədə izah vermişəm. Nə üçün məhz bu məsələləri şərh etmişəm? Çünki həqiqi fayda yalnız bunlardan hasil olur; bunlar dinin əsas bünövrələridir, insanı dərd, əzab və məşəqqətlərdən xilas edir; mütləq ağıl və nirvana barədə dolğun mərifətə çatdırır.» Sonra deyir: «Mən aləmin qədimliyi, cahanın əzəli olması barədə izah verməmişəm, varlığın məhdud və ya qeyri-məhdud olması haqda heç bir təfsir verməmişəm, ruhla cismin vəhdəti, kamal mərhələsinə çatdıqdan sonra onun əbədi qalması barədə heç bir şey deməmişəm. Kamil insanın ölümündən sonrakı aqibəti barədə söhbət açmamışam, çünki bu kimi bəhslər dinin əsası deyildir.»

Bu məsələləri işıqlandırmaqla Budda həqiqətdə öz etiqad və təfəkkürünün əsas prinsiplərini təqdim edir, onun nəzərinə görə dinlə əlaqəsi olmayan əsasları sadalamağa başlayır və onlar barədə heç bir nəzər irəli sürmür.

Budda əzab-əziyyətlərdən qurtarmaq, kamal, nicat və qurtuluş mərhələsinə çatmaq üçün seçdiyi yollarda təklif irəli sürür ki, yuxarıda adı çəkilən mövzu və məsələlər barədə mərifət kəsb etdikdən sonra nəfsin paklaşdırılması üçün hər növ maddi və nəfsani istəklərdən pəhriz etmək lazımdır. Əlbəttə, Budda bunların hamısında ədalətə riayət etməyi əsas şərt hesab edirdi. Onun nəzərində fəlsəfi bəhsləri qabartmaq əbəs və bihudə bir işdir; onlardan mümkün qədər çəkinmək lazımdır. Onun ayini də bu kimi məsələlər barədə bitərəf mövqe tutur. Amma onun hindlilərin diqqət və maraq göstərdikləri bəzi etiqadlara diqqət yetirməyib sükut etməsi, o cümlədən məbudlara etiqad, məbudlar üçün qurbanlıq kəsmək, razi-niyaz edib onların qarşısında ibadət etmək kimi məsələlərə etinasız yanaşması təəssübkeş hinduların Buddanı dinsizlikdə ittiham etməsinə səbəb oldu. Bununla belə, onun doğrudan da allaha və məbudlara etiqadsızlığı, yaxud imanlı bir şəxs olması məlum

deyildir. Onun ayininin də dinsizlik və ya allaha etiqad əsasında olması məlum deyildir.

Qeyd etmək lazımdır ki, dinşünaslardan bəziləri, o cümlədən Radha Krişna inanır ki, ümumiyyətlə Buddha kamil bir dinin əsasını qoymaq fikrində deyildi; onun qəlbini narahat edən məsələ yalnız insanların qarşılaşdıqları çətinliklər, əzab-əziyyətvə möhnətlər idi. O, daim bu işlər haqda düşünmüş, insanları xilas etmək fikrində olmuşdur. Buna görə də zahidlik, dünyəvi bağlılıqlardan pəhriz etmək, nəfslə mübarizə aparmaq və təfəkkür etmək əsasında bir ayin yaratmışdır. Sonralar ardıcılığının çoxalması və fəaliyyət dairəsinin genişlənməsi nəticəsində müasir buddistlərin məbədi sayılan “təfəkkür və müraqibə” məkanları tikildi, bu ayinə bəzi əxlaq normaları və prinsiplər artırıldı və tədricən müəyyən bir din formasına düşdü. Bu baxımdan böyük dinlərdə araşdırılan bir çox məsələlər budda ayinində mövcud deyildir. Buddizmdə allaha etiqadlı olub-olmamaq, ölümdən sonrakı dünyaya inanıb-İnanmamaq, ehtiyacların vahid allahdan, yaxud çoxsaylı məbudlardan istənilməsi, razi-niyaz etmək və s. məsələlər barədə danışılmamışdır. Hətta, Buddanın söylədiyi sözlərdən də onun qeyd olunan məsələlərə iltizamlı olmadığını başa düşmək olar. Misal üçün o, öz çıxışlarının birində Allahı görmədiyi halda onun barəsində danışan şəxsləri məsxərəyə qoyur. Buddha bu kimi insanları öz məşuqunun eşqində qərq olan, amma onun kim olduğunu bilməyən bir aşiqə təşbih edir. Məhz bu kimi ifadələrə görə onunla müasir olan brahmanlar onu dinsizlik və mürtədlikdə ittiham etdilər. Əlbəttə, Buddanın işarə etdiyi təbirləri irfani baxımdan izah etmək olar, çünki müsəlman ariflər də öz kəlamlarında bu kimi ifadələrdən istifadə etmişlər. Amma islam irfanı ilə buddizm arasında olan fərq bundan ibarətdir ki, müsəlmanlar qeyd olunan məsələlər barədə danışdıqda “haqqın görünməsi” və “şühud” kimi sözlər

işlədirlər; allahla razi-niyaz edən, lakin onu şühud etməyən şəxsləri istehza edirlər. Buddizmdə isə bu kimi məsələlər barədə söhbət açılmamış və allah haqda danışmağı lazım bilməmişlər.

Digər tərəfdən, buddizmin allah məfhumu haqda bitərəf qalması nəticəsində əvvəla, Buddanın ardıcılları ondan sonra bu məsələ barədə dərinlən düşünməyə başladılar və allaha qovuşmaq üçün bir yol axtarmaq fikrinə düşdülər. Belə bir prosesdə onlardan bir qrupu Buddanın ümumiyyətlə insan cinsindən olmayıb, bəşəriyyətin fəvqündə dayanan bir varlıq olduğuna, ilahi sifətlərlə cəlvələndiyinə etiqad bəsləməyə və nəhayət ona pərəstiş və sitayiş etməyə başladılar. Bu etiqad əsasında Buddha qədim və əbədi varlıq, mütləq elm, məbudların və bəşəriyyətin xilaskarı kimi təqdim edildi. Müasir buddist məbədlərində də heykəl və bütlər sair şərq dinlərində, o cümlədən hinduizmdə mövcud olan məbudları və bütləri əvəz etdi. Hal-hazırda bu ayinin ardıcılları öz dini əməllərini həmin bütlərin qarşısında yerinə yetirirlər.

KARMA VƏ SAMSARA

Karma və samsara buddizmdə iki etiqadi prinsip hesab olunur. Bu iki prinsip həqiqətdə brahman ayinindən götürülmüş və ona sonradan müəyyən dəyişikliklər və əlavələr edilmişdir. Buddanın etiqadına görə insan hansı təbəqə və hansı sinifdən olmasına baxmayaraq, öz ruhunda və nəfsində elə dəyişikliklər icad edə bilər ki, həyatının keçmiş dövrlərindəki çirkin əməllərin və günahların aqibətindən xilas ola bilsin. Bu prinsipə əsasən insan öz nəfsani istəklərinə və ehtiraslarına tamamilə qələbə çalıb “ərhat” (kamil insan) mərhələsinə çatarsa, karma qanunu onun üçün təsirsiz olacaqdır. Artıq o, bundan sonra ardıcıl doğumlar nəticəsində kastın dörd təbəqəsi arasında süqut və ya yüksəliş talehinə məhkum deyildir. Amma

həyat və əbədiyyətə meyilli olan, öz maddi bağlılıqlarına vəfadar qalan şəxslər öldükdən sonra yenidən dünya həyatına nazil olmalı və öz nəfsini kamilləşdirməkdən ötrü çarpışmalıdır.

Digər bir prinsip olan samsara (tənasüx) isə əsasən ruhun bir cismdən digər bir cismə nəql ola bilməsidir. Əlbəttə, Buddanın nəzərində bu təbir zehni və mənəvi bir məfhuma oxşayır. Buddist kitablarının birində deyilir: “Sultan Milində həkim Nagsinədən soruşur: Birinci cismdən ikinci cismə heç bir şey varid olmadan, yenidən doğulub həyat sürmək mümkündürmü?

Həkim cavab verir: Bəli.

Şah deyir: Misal göstər.

Həkim deyir: Bir şamı başqa bir şamın vasitəsilə yandırdıqda, birinci şamın işığı ikinci şamın cisminə gedirmi?

Şah deyir: Xeyir.

Həkim deyir: Həyatın yeniləşməsi də buna oxşayır.

Həkim başqa bir misal göstərib deyir: Müəllim öz şagirdinə bir şey öyrətdikdə, elm və kəlam onun cismindən şagirdin cisminə varid olurmu?

Şah deyir: Xeyir.

Sonra həkim izah edərək deyir: Yenidən doğulma da eynilə müəllimin dilindən şagirdin hafizəsinə nəql olunan zehni bir məfhum kimidir; bu halda müəllimin ruhu və cisminin maddəsi şagirdə nəql olunmur.

Budda inanırdı ki, insanın ruhu və nəfsi maddi asılılıqlardan qurtarıb fəna mərhələsinə və nirvanaya

çatdıqda, onlardan heç bir şey qalmır ki, ölümdən sonra başqasının cisminə nəql ola bilsin.

Nirvana sanskrit kəlməsi olub, sönmüş mənasını ifadə edir; şamın və çırağın sönməsi kimi. Buddizmdə belə bir etiqad vardır ki, insan öz nəfsani istəklərini və maddi asılılıqlarını söndürməklə dünyanın əzab-əziyyətidən və yeni doğulmalardan yaxa qurtarıb fəna mərhələsinə nail olur. Bu ayində həmin mərhələ son səadət və qurtuluş kimi təbir olunur.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Buddistlərin etiqadına görə, insan təfəkkür, müraqibə və ruhi məşğələlər yolu ilə kamil fəna mərhələsi olan nirvanaya nail ola bilər. Bu halda insan həyatın əzab-əziyyətlərindən, tənəsüx və ardıcıl doğulmalardan xilas ola bilər. Əks təqdirdə təvəllüd və ölüm mərhələlərində dünya həyatının müsibət və əzablarına düçar olacaqdır.

SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLAR

- 1-Buddanın dörd ali həqiqətini ixtisarla bəyan edin.
- 2-Budda əzab-əziyyətdən qurtarmaq üçün intiharı düzgün yol hesab edirdimi? Nə üçün?
- 3-Buddanın nəzərində insan mütləq şadlığa nə zaman nail ola bilər?
- 4-Buddizmin allah barəsində olan nəzərini izah edin?
- 5-Buddanın ardıcılları ölümündən sonra onun barəsində hansı etiqada yiyələndilər?

ON BEŞİNCİ DƏRS

BUDDİZM (3)

ƏXLAQ

Keçən dərslərdə qeyd olundu ki, buddizmin əsas məqsəd və hədəfi insanı qəm-qüssələrdən, əzab-əziyyətlərdən xilas etməkdir. Sonra bəyan edildi ki, Budda bu hədəfə nail olmaq üçün dörd etiqadi prinsipi çıxış yolu kimi təqdim etmişdi. Bu dörd həqiqətin müştərək xüsusiyyəti bundan ibarətdir ki, vücut baxımından insanın varlıq aləminə bağlılığı onun bütün əzab-əziyyətlərinin əsas amilidir. Bu baxımdan buddizmin varlıq aləmi haqdakı nəzəri bir növ bədbinlik və mənfi xarakter daşıyır; çünki bu ayinin əxlaqi tövsiyələrinin əksəriyyəti arzuların tərək edilməsi, istək və meyillərin cilovlanmasına dəlalət edir. Bu ayində mənfi xüsusiyyətlərə malik olan əxlaqi göstərişlərin varlığına baxmayaraq, müsbət yönə malik olan tövsiyələr də gözə çapır; burada müsbət əxlaqi keyfiyyətlərin və dəyərlərin bir qrupu nəzərə alınmış, onların yerinə yetirilməsinə tövsiyələr edilmişdir.

Buddanın ən mühüm əxlaqi göstərişləri eyş-İşrətin tərək olunması, ehtiras və şəhvətlərin məzəmmət edilməsidir. O, bu işləri insanda sonsuz əzab-əziyyətlərin yaranmasının əsas amili hesab edirdi. Buddanın özü bu barədə belə deyirdi: «Həyatda üzləşdiyimiz əzab-əziyyətlər şəhvətpərəstliyin və ləzzət axtarmağın zəruri nəticəsidir. Buna görə də nəfsi bu hisslərdən tamamilə azad etmək və batini aləmi təmizləmək lazımdır. Başqa sözlə, həyacan və narahtılığa səbəb olan hər növ meyl və istəklərin tərək edilməsi vacibdir.»

Qeyd etmək lazımdır ki, ehtirasların tərkl olunması, ləzzət və şəhvətlərdən pəhriz etməklə əlaqədar olan buddist təlimləri ilahi dinlərdə və əxlaqi məktəblərdə də diqqət mərkəzindədir; kamillik və səadətə nail olmaq üçün onların tərkl olunması tövsiyə edilmişdir. Amma buddizmin sair dinlərlə fərqi bundan ibarətdir ki, bu məktəbdə həmin məsələlərə qarşı ifrata varılmışdır. Burada qadın, övlad, sərvət, elm və s. həyatı və zəruri tələbat da bəyənilməz sayılmış və məzəmmət olunmuşdur. Bu işlər insanı özünə cəlb etdiyindən, onları əldən verməklə qəm-qüssəyə qərql olduğundan və eləcə də onun səadət və xoşbəxtliyə çatmasına mane olduğundan və nəticədə sonu görünməyən ardıcıl ölüm və doğulmalara səbəb olduğu üçün Budda onların tərkl olunmasını əmr etmişdir.

Bu barədə bir əhvalat nəql olunur: “Bir gün öz övladını itirdiyinə görə ah-nalə edən, göz yaşları axıdan bir qoca qarı Buddanın yanına gəlir. O, bir anlığa ona baxır və tam soyuqqanlıqla soruşur: Bu şəhərdə neçə nəfər yaşayır? Qadın cavab verir. Budda deyir: Ey ana! Bu şəhərin bütün sakinlərinin sənin övladın olmasını istərdinmi? Qadın cavab verir: Əlbəttə ki, istərdim. Budda cavab verir: Sənin bu qədər övladın olsa, gərək hər gün onlardan bir neçəsini əldən verməklə qəm-qüssəyə batasan. Çünki, hər gün bu şəhər əhalisindən neçə nəfəri ölür. Qarı fikrə gedir, sonra Budda ona deyir: Yüz nəfər yaxın adamı olan şəxs onların ayrılığında da yüz dəfə qəm-qüssəyə düşər olmalıdır. Onların sayı doxsan nəfər olsa, bu iş doxsan dəfə təkrarlanmalıdır. Bircə əzizi olan şəxs yalnız bir dəfə ayrılıq əzabını çəkir. Amma qəlbini bütünlüklə qohum-əqrəbə məhəbbətindən təmizləyən şəxslər ümumiyyətlə əzab-əziyyətdən xilas olacaqdır.

Buddanın nəzərində tərkl edilməsi lazım olan xoşagəlməz işlər həddindən artıqdır. Amma onların məcmusu on məsələdə xülasələnmişdir ki, bunlara onluq təşkil edən zəncirlər deyilir.

Bu zəncirlər insanın səadət və qurtuluşa nail olmasına maneçilik törədir; onları tam qətiyyət və iradə ilə qırıb atmaq lazımdır. Həmin zəncirlər aşağıdakılardır:

- 1-Nəfsi sevmək;
- 2-Şəkk-şübhə;
- 3-Dini ayinlərdə zahirpərəstlik;
- 4-Şəhvət;
- 5-Qəzəb;
- 6-Yenidən doğulub ideal vəziyyətdə həyat sürmək arzusu;
- 7-Yenidən doğulub mücərrədlər aləmində yaşamaq arzusu;
- 8-Təkəbbür və qürur;
- 9-Xudbinlik və özünü bəyənmək;
- 10-Cəhalət və nadanlıq.

Öz nəfsini bu zəncirlərdən xilas edə bilən şəxslər, həqiqətdə arzu, təmənnə, aludəçilik və asılılıq əsarətindən yaxa qurtarıb mütləq aramlığa və asayişə nail ola bilər.

Budda bu mərhələyə çatmaq üçün səkkiz mərhələdən ibarət olan seyr-süluk üslubunu təqdim edir:

1.Düzgün iman; Burada dördlük təşkil edən əsil həqiqətə kamil iman və həyatda onların tətbiq olunmasına iradə və əzm nəzərdə tutulur.

2.Düzgün təfəkkür; Burada cismani şəhvətlərin tərk olunmasına qarşı qətiyyət, başqalarına qarşı həqiqi məhəbbətə malik olmaq, canlılara əzab-əziyyət verməmək, arzuları tərk etmək nəzərdə tutulur.

3-4.Düzgün danışıq və düzgün rəftar; Burada əbəs və bihudə sözlərdən çəkinmək, xoşagəlməz əməlləri tərk etmək nəzərdə tutulur. Buna əsasən insan bütün məxluqatı sevməli, düzgün və sədaqətli rəftarla onlara mərhəmət göstərməlidir.

5.Düzgün yaşayış; Yəni hər bir şəxsin müəyyən bir məşğuliyyəti və sağlam peşəsi olmalıdır, öz enerjisini və vaxtını ona sərf etməlidir. Əlbəttə, bu məşğuliyyətlər buddizmin əsas

prinsipləri ilə ziddiyyət təşkil etməməlidir. Məsələn, qəssablıq sənəti birinci əxlaqi prinsiplə, yəni canlıları öldürməmək əqidəsi ilə uyğun gəlmir və ona görə də tərk edilməlidir.

6.Düzgün səy və işgüzarlıq; Hər bir şəxs öz cism və əql qüvvəsini işlətməklə haqqı batıldən seçə bilməlidir; xoşagəlməz bağlılıqları bəyənilən işlərdən ayırd etməyi bacarmalıdır.

7.Düzgün fikirləşmək; Hər bir şəxs öz təfəkkür və əndişə qüvvəsini müsbət istiqamətdə tənzim etməyi bacarmalı, gecəgündüzdə müəyyən saatları ali-İnsani məqsədlər barəsində təfəkkürə sərf etməlidir.

8.Düzgün müraqibə. Bu son mərhələdir və onun əsnasında bu yolu gedən şəxs düzgün müraqibənin təmərküzləşməsi ilə Buddanın öyrətdiyi həqiqətlər həddinə (dördlük təşkil edən həqiqətlərə) ərhat (kamil insan) məqamına çatır. Bu halətdə salıq və rahib sırf fənaya və kamil paklığa (nirvanaya) nail olur.

Bura qədər bəyan olunanlar buddizmin əxlaq və davranış təlimlərinin mənfi yönünə malik olan prinsiplər idi. On üçüncü dərstdə qeyd olunan on etiqadi əsas isə bu ayinin mənfi yönünə malik olan xüsusiyyətlərdən ibarət idi. Amma bu dində müsbət əxlaq normaları da nəzərə alınmışdır. Bu xüsusiyyətlərdən biri də yaranmışlara mərhəmət və hamıya qarşı xeyirxahlıq hissidir ki, bu da ərhat məqamına nail olmağın əlamətlərindəndir. Bu məqama nail olan şəxs hüsni-niyyət, batini saflıq və pak qəlblə bütün insanlar üçün xeyir və yaxşılıq istəməlidir. Buddha bu barədə belə deyir: «Hamı səhra heyvanları kimi evsiş-eşiksiz olmalı, əhli-əyalsız yaşamaqla ömrünü nəfsini təkmilləşdirmək, kamala yetirmək yolunda sona çatdırmalıdır. Lakin həmin halda şəfqət və mərhəmətli olmağı da özünə adət etdirməli, ömrünü məxluqata xidmət və yaxşılığa sərf etməlidir. Elm öyrənib öyrətmək, gözəl nəsihətlərlə insanları nicat və qurtuluşa doğru hidayət etmək və öz körpəsinə mehriban olan bir ana kimi bütün insanlara qarşı mehriban olmaq lazımdır; ana öz

körpəsinə qayğılı olub onu qorumaq yolunda öz canını belə fəda etməyə hazır olduğu kimi, o da öz batinini insanlara qarşı o qədər məhəbbət və xeyirxahlıqla doldurmalıdır ki, yaranmışların nicatı üçün öz canını əsirgəməməlidir; hər nə vardırırsa, hər yerdə vardırırsa pak və səfalı qəlblə, aludəlikdən, xudbinliklərdən uzaq olmaqla onlara məhəbbət göstərməlidir.»

Buddizmi qəbul edən hər bir şəxs bu məhəbbət və nikbinlik mərtəbəsinə nail olmaq üçün öz qəlbini tamamilə təmizləməli və başqalarına kin-küdurət tozunun onun qəlbinə qonmasına, hakim kəsilməsinə heç bir vəchlə icazə verməməlidir; hətta bir şəxs onu söysə, yaxud ona qarşı hörmətsizlik etsə belə narahat olmamalıdır. Çünki qəlbində «filankəs məni təhqir etdi, məni kötəklədi, mənim malımı oğurladı, yaxud mənə zülm etdi» kimi fikirlər insanın qəlbini qaraldır, ürəkdə kin-küdurət hissini hakim edir. Bu fikirlərin batini aləmdən təmizlənməsi çox çətin, bəzən də qeyri-mümkün olur. Təbiidir ki, intiqam almaq əxlaqi göstərişlərin ziddindədir. Budda öz ardıcıllarına tövsiyə edirdi ki, hətta öz zehinlərində belə, nəinki intiqamçılıq hissini yaxın buraxmamalı, hətta onların rəva gərdükləri pislilər barədə fikirləşməməlidirlər. Budda haqqında deyilir: “Bir gün şagirdlərindən Puna adlı birisi onun yanına gəldi və ondan meşədə yaşayan vəhşiləşmiş bir qövmü təlim-tərbiyə etmək üçün icazə istədi. Budda onun fikrinin nə dərəcədə ciddi olduğunu yoxlamaq üçün dedi: «Ey Puna, o qövm çox kobud, vəhşi və əzazildir, sənün üstünə qəzəblənib yaramaz sözlər deyəcəklər. Bu barədə fikirləşmişənmi?» Puna dedi: «Qorxusu yoxdur, ey mənim ustadım! Mən öz qəlbimdə onları mehriban və yaxşı insanlar hesab edəcəyəm. Çünki söymələrinə, dillə təhqir etmələrinə baxmayaraq, mənə cismani əzab-əziyyət çatdırmamışlar, daşla, çomaqla məni döyməmişlər.» Budda dedi: «Bu vəhşi qəbilə səni daşla, çomaqla döysələr necə?» Puna cavab verdi: «Yenə də öz-özümə deyəcəyəm ki, onlar mehriban

və pak qəlblı insanlardır, çünki mənı xəncər və qılıncı qətlə yetirmək istəmirlər.» Budda dedi: «Əgər belə etsələr nə edəcəksən?» Puna dedi: «Öz-özümə deyəcəyəm ki, onlar mənə qarşı çox mehriban və xeyirxahdırlar. Çünki həqiqətdə mənı bu alçaq təbiətli cismdən xilas edərək azacıq bir əzabla varlığın əzabından qurtaracaqlar.» Budda bu cavabı eşitməklə belə dedi: «Çox yaxşı dedin ey Puna! Malik olduğun bu səbr və dözümlülük neməti ilə get, çalış, özün düz yolda olduğun kimi başqalarını da hidayət et.»

Buddadan söyüş barəsində belə nəql olunub: «Əgər bir şəxs öz axmaqlığı ucbatından mənə qarşı səhv bir addım atmış olsa, bu işin müqabilində onu öz sədaqətli məhəbbətimə layiq görəcəyəm; o, mənə qarşı pisliyini artırdıqca, mən də öz yaxşılıqlarımı artıracağam.» Buddistlərin müqəddəs kitablarından olan Damapadanın nəğmələrindən birində belə oxuyuruq:

«Qoy insan öz qəzəbinə məhəbbətlə üstün gəlsin, qoy o pisliklərə yaxşılıqla qələbə çalsın, qoy o tamahkar insanın müqabilində əli açıq, yalançının müqabilində isə düz danışan olsun.»

Başqa bir yerdə isə belə deyilir:

«Heç vaxt nifrəti nifrətlə aradan qaldırmaq olmaz; nifrət yalnız mehr-məhəbbətlə aradan qaldırılır.»

Yuxarıdakı cümlələrdən belə nəticə alınır ki, Budda ayininin başqalarına qarşı əxlaq və davranış normalarının əsası kamil sülh və qeydsiz-şərtsiz məhəbbət əsasında. Bu ayində kobud hərəkət hər bir şəraitdə qadağandır. Buna görə də bu ayinin xristianlıqla çox oxşarlığı vardır.

Bu ayində şəxsi əxlaqın əsası nəfsin öldürülməsi, bütün nəfsani istəklərin və meyillərin məhv edilməsi, maddi və dünyəvi əlaqələrin kəsilməsidir. Buna görə də onun sufi firqələrinə də oxşarlığı vardır. Buddiizm bütün əxlaq və

davranış prinsiplərində mötədil yol seçdiyini iddia edir. Amma unutmamaq olmaz ki, nəfsin paklaşdırılması və son qurtuluş məqamına nail olmaq üçün uzun illər boyu sovmiələrdə mümkün olan təfəkkür və müraqibə ilə bütün nəfsani və dünyəvi asılılıqları qırmağa təkid etdikləri halda necə demək olar ki, bu ayin öz ardıcıllarına mötədil mövqe seçməyi tövsiyə edir?! Bu mötədillik hansı ifrat və təfrit arasında yerləşir? Buddizm özünü cayn ayinində müşahidə olunan üzücü və çətin riyazətlər, ifrat zahidliklə qeydsiz-şərtsiz təfrit azadlıq arasında yerləşən mötədil mövqedə olduğunu dediyi üçün bu tənqid öz yerində qalır.

İnkar etmək olmaz ki, buddizm ayini o dövrün Hindistan cəmiyyətində mövcud olan brahmanizm və caynizm ayinlərindən müqayisə olunmaz dərəcədə fərqlənir. Bu ayin digərlərində mövcud olan bəzi ifrat və təfritlərdən kənarlaşdığına görə və daha mötədil bir yol kimi təqdim olunduğuna görə həmin zahidanə göstərişlərdən uzaqdır; həmçinin bu ayində brahmanizmin icad etdiyi sinifləşmə tələbkarlıqları gözə görünür. Qeyd olunduğu kimi, brahmanizmdə əvvəla insan təkrar doğulmalar nəticəsində də heç vaxt sinfi quruluşdan xaric ola bilməz. Yalnız fərdlər yaxşı əməl sahibi olduqda daha yüksəkdə olan təbəqələrə keçə bilər. Əks halda daha aşağıda olan təbəqələrə süqut edəcəkdir. Halbuki buddizm yenidən doğulmalardan tamamilə xilas olmaq üçün müəyyən bir yol bəyan etmişdir və bu etiqada əsasən sinfi ziddiyyətlər də rədd edilir. İkincisi, brahmanizmdə əxlaq normaları hər bir təbəqə ilə əlaqədar fərqlidir və hər bir təbəqənin özünəməxsus əxlaq qaydaları vardır. Mümkündür ki, bir təbəqədə çirkin, xoşagəlməz və haram

sayılan bir iş digər bir təbəqə üçün yaxşı və caiz hesab olunsun. Buddizmdə isə nisbətən mötədil və asan bir yol təklif edilir.

Burada digər bir məsələyə də diqqət yetirmək lazımdır: Əgər buddizmi islam məktəbinin əxlaq normaları və davranışları ilə müqayisə etsək, şübhəsiz islam qanunlarının mötədil və məntiqə uyğun olduğunda, buddizmin isə ifratçılığında heç bir şəkk-şübhə qalmayacaqdır. Çünki islam dini insanın maddi-mənəvi ehtiyaclarının hamısını qanuni bilmiş və bütün hallarda mötədil yol seçməyi şərt hesab etmişdir. Misal üçün islamda zahidlik dünyadan əl çəkmək və tərki dünyalıq mənasına deyil, maddi və dünyəvi istəklərin cilovlanması, nəzarət altına alınması mənasındadır. Bu mətləb islam əxlaqında geniş şəkildə bəyan olunmuşdur.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Buddizmdə ən mühüm əxlaq norması dünyada mövcud olan əzab-əziyyətlərdən tamamilə xilas olmaq üçün maddi və dünyəvi bağlılıqlardan qırılmaqdır. Bu hədəfə nail olmaq üçün bütün varlıqlara məhəbbət bəsləmək lazımdır. İnsan öz qəlbində heç bir şəxsə və heç bir şeyə qarşı kin-küdurət bəsləməməlidir.

SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLAR

1-Buddizm nöqtəyi-nəzərindən qurtuluşun maneələrini izah edin.

2-Buddizmdə qurtuluşa nail olmağın səkkiz əsas prinsiplərini izah edin.

3-Budda hamıya qarşı mehr-məhəbbət bəsləmək barədə nə tövsiyə edirdi?

4-İslam əxlaqına diqqət yetirməklə, buddizmin meyarları doğrudan da onun iddia etdiyi kimi mötədil mövqedədirmi?

ON ALTINCI DƏRS

BUDDİZM (4)

AYİNLƏR VƏ MƏRASİMLƏR

Keçən dərslərdə məlum oldu ki, buddizm ayini allah və məbudlarla əlaqədar aydın bir etiqadi mövqe seçməmiş və bu bərdə öz ardıcıllarına xüsusi bir göstəriş verməmişdir. Eləcə də qeyd olundu ki, buddizm brahmanizm sinfi quruluşuna və brahmanların xüsusi mövqeyinə qarşı mənfi mövqe seçməklə onların digər etiqadları ilə müxalifətə başladı; hətta brahman məbudlarına etiqadı, onların qarşısında pərəstiş və sitayışı də tərək etdi.

Buddanın ardıcılları deyirdilər ki, əvvəla hər bir fərd nicat və qurtuluşa nail olmaq üçün yalnız özünə arxalanmalıdır; başqalarının, hətta məbudların heç bir təsiri yoxdur. İkincisi, nicat və qurtuluşa nail olmağın yeganə yolu zahidlik, təfəkkür və müraqibədir. Üçüncüsü, bəzi əməllərin yerinə yetirilməsi, o cümlədən canlıları öldürmək qadağandır. Buna əsasən buddistlər brahmanların qurbanlıq etmək, məbudlardan hacət diləmək və s. ayinlərindən uzaqlaşmışdılar.

Budda ayinində ibadət və pərəstiş ilk növbədə sadə və birbaşa təsdiq əsasında möhkəmlənmişdir ki, ona “üç pənah” deyilir. Hər bir buddist müraqibə və təfəkkür üçün ayırdığı müəyyən vaxtlarda fikrini təmərküzləşdirərkən bu üç cümləni dua edir: «Mən buddaya pənah aparıram! Mən haqq şəriətə pənah aparıram! Mən sangəhə (budda məbədinə) pənah aparıram!» Əlbəttə, Buddanın öz etiqadına görə Buddaya pənah aparmağın mənası bu deyildir ki, o, bu ayinə etiqadı olub bu kəlmələri təkrar edən şəxsə nicat verəcəkdir. Pənah aparmaq

deməkdən məqsəd, Buddanın təlimlərinə tam və kamil diqqət yetirməkdir. Çünki Buddanın son hədəfi bu idi ki, onun şagirdləri və ardıcılıarı səadət və qurtuluşa nail olmaq üçün səy göstərib təfəkkür etsin və müraqibə ilə məşğul olsunlar. Tarixi tədqiqatlar göstərir ki, Budda öz ardıcılıarı arasında xüsusi mövqə, şəxsiyyət və məqama malik idi; mürid və ardıcılıarının rəğbəti o yerə çatmışdı ki, onu ilahiləşdirib sitayiş edirdilər; hətta belə bir etiqad da yaranmışdı ki, brahman məbudları Budda tərəfindən mərhəmətə çatmaq üçün yerə nazil olmuşlar.

Buddanın müqəddəs kitablarından nəql olunan cümlələr və ifadələr onun şəxsiyyətinə verilən qeyri-adi qiyməti gözəl şəkildə açıqlayır: «Alim və kamil nurani şəxs olan Buddada heç bir sapma yox idi.», «O misilsiz bir şəxs, xoşxasiyyət və mehriban bir varlıq idi; qarşısında yüksək məqsədlər, əzəmətli himmətlər var idi.», «Dünya padşahlarının padşahı və qalib bir fəateh idi.», «İndiraya oxşar insanların ən fəzilətli idi», «Asimani varlıqlar brahmanın (brahmanların məbudu) sərkərdəliyi ilə şəhərə gedib ona pərəstiş etməyə başlamışlar ki, bəlkə onun (Buddanın) mərhəmətinə nail olalar», «Həm məbudlar, həm də bəşər fərdləri onu zaman hüduklarından aşan yeganə əzəmətli şəxs kimi sitayiş edirdilər», «Dünyada bütün məbudlarla belə, ona bərabər heç bir şəxs yoxdur».

Buddanın şagirdləri onu ardıcılıara beləcə təqdim edir, camaatın nəzərində o, yavaş-yavaş allah səviyyəsinə yüksəldilirdi. Hal-hazırda bütün məbədlərdə, hətta buddistlərin evlərində qoyulan büt və heykəllər, eləcə də bu ayinə etiqad bəsləyən hər bir şəxsin öz dini mərasimini Buddanın heykəllərinin qarşısında yerinə yetirməsi, həqiqətdə pənah aparıb ondan hacət diləməsi bu etiqadı gözəl şəkildə bəyan edir.

Buddist rahiblər hər gün səhər və axşam çağları "Puca" adlanan dua mərasimini yerinə yetirmək üçün məbədlərdə bir yerə toplaşır və "üç pənah" zikrini təkrarlayırlar. Daha sonra

dini nəğmələr oxunur, məbəd şamla işıqlandırılır, havanı təmizləmək və ətirləmək üçün buxurlardan istifadə edilir. Onlar hər ayda iki dəfə - ayın çıxdığı ilk gündə və ayın ortasında (14-cü gecə) oruc tuturlar; camaat bu iki gündə rahiblərin moizələrinə, dua və zikrlərinə qulaq asmaq üçün üçün məbədlərə gəlirlər. Bu mərasimdə bəzi dini nəğmələr qiraət olunur və rahiblər budda ayini və hökmləri barəsində camaata yol göstərib tövsiyələr edirlər. Mərasim qurtardıqdan sonra kişilər gecəni məbəddə keçirə bilirlər, amma qadınlar öz evlərinə qayıtmalıdır. Mühüm mərasimlərdən biri hesab olunan "Puca" xüsusi münasibətlərlə əlaqədar təşkil olunur. "Vesak" mərasimi ayın 14-cü təşkil olunur; həmin gün Buddanın təvəllüd günü, onun nirvanaya çatmasının və həmçinin vəfatının il dönümüdür ki, bu mərasimdə camaat şadlıq edir, sövmələrin və məbədlərin ətrafı işıqlandırılır, hər yerdə canlanma müşahidə olunur, Buddanın həyatı və onun ayini ilə əlaqədar xüsusi proqramlar icra olunur.

Budda rahibləri arasında mövcud olan digər bir mərasim yağış yağan ərəfələrdir ki, onlar bu günlərdə istirahətlə məşğul olub guşəneşinlik edirlər. Həmin mərasim ilk yağışın yağması ilə başlanır. Bu mərasimdə rahiblərdən hər biri yağış suyundan bir miqdarını başqasının üstünə səpməyə çalışır və bununla da yağışın gəlişini əzizlədiyini bildirir. Həmçinin məbədlərdə mövcud olan heykəllər yuyulur, xüsusi bayram şənlikləri keçirilir, daha sonra isə buddistlərdən böyük bir qrupu küçələrə çıxaraq kütləvi şəkildə müəyyən tədbirlər keçirirlər.

Gündəlik ibadətlər buddist adət ənənələrinin digər bir qismini təşkil edir. Bu mərasim hər gün ümumi xalqın iştirakı ilə məbədlərdə keçirilir. Bu ibadətlər Buddanın heykəlləri qarşısında təzim, gül təqdim etmə və məbədin ətirlənməsindən ibarətdir.

Buddistlərin digər bir ayini də ruhlara pərəstiş etməkdir. Bu məqsədlə “ruhlar adı” ilə məşhur olan kiçik ibadətgahlar tikilmişdir ki, onlarda ruhlara təzim edilir. Onların inancına görə bu ruhlar yerin, təbiətin, yaxud ata-babaların ruhlarıdır. Amma maraqlıdır ki, görəsən budda ayininə görə, ruh nirvanaya nail olmaqla kamil fəna mərhələsinə çatıb məhv olduqdan sonra necə təzim və hətta pərəstişə layiq görülür?!

Buddist adət-ənənələrinin araşdırılmasından belə nəticə alınır ki, bu ayin insandan daha yüksəkdə olan əbədi və əzəli bir həqiqətlə mənəvi rabitə, ibadət və sitayiş boşluğunu doldura bilməmişdir. Buna görə də bu ayinin ardıcılları bu boşluğu doldurmaq üçün digər din və ayinlərdən bəhrələnməyə, öz atifi ehtiyaclarını təmin etməyə çalışmış, nəticədə buddizm hazırkı formaya düşmüşdür. Məbudlara etiqad brahman ayinindən götürüldüyü kimi, ruhlara ehtiram da ehtimal üzrə anomizmdən və bəlkə də brahmanizmdən götürülmüşdür.

Buddizmdə ən həssas və ən mühüm mənəvi əməl təfəkkür və müraqibədir; bu məsələ Buddanın səkkizlik təşkil edən yollarından yeddi və səkkizincisini təşkil edir. Budda məbədləri əsas etibarlı ilə həmin məqsədləri həyata keçirmək üçün tikilir. Bu məbədlərdə nəzərdə tutulan xəlvət və aram məkanlar rahiblər üçün ən etimadlı bir yerdir; onlar burada hər növ məişət çılğınlıqlarından və iztirablardan uzaqda özləri, şəxsi həyatları, həyatın əzab-əziyyətləri, ondan xilas olma yolları barədə təfəkkür edirlər; qurtuluşa nail olmaq üçün ruhi məşğələlər və nəfsi müraqibə ilə məşğul olurlar. Bu məqsədlə tikilən “Sangəh” məbədləri inzibati idarə quruluşuna malikdir, onlarda çox ciddi və ağır qanunlar hakimdir. Bu məbədlərə daxil olub Sangəhə üzv olmaq istəyən hər şəxs aşağıdakı suallara cavab verməlidir:

«Səndə qotur, çiban, xora, vərəm, ürək keçmə və s. xəstəliklər olubdurmu? Azad bir insansanmı? Heç bir borcun yoxdurmu?

Səltənətə xidmət etmirsənmi? Ata və anan bu işə razıdır mı? 20 yaşına çatmısan mı? Sədəqə toplamaq üçün əldə tutduğun kasa və rahiblik üçün əyninə geyindi yin əba münasib vəziyyətdədir mi?...»

Bu məbədlərə qəbul olunan şəxs Sangəhə daxil olduqdan sonra müfəssəl bir məramnaməyə riayət etməlidir ki, onda yol verilən qanun pozuntuları həmin şəxsin tənbiş olunmasına, hətta məbəddən çıxarılmasına səbəb olur. Buraya daxil olan hər hansı bir şəxs «dörd dəlilə görə məğlub edilmiş» hesab olunur və onun rahiblər sistemindən kənarlaşdırılması barədə qəti hökm çıxarılır:

- 1-Cinsi əlaqədə olmaq;
- 2-Oğurluq;
- 3-Qəsdən törədilən qətl;
- 4-Yalandan özünü bir elimli şəxs kimi göstərmək.

Bundan əlavə digər on üç qanun da vardır ki, onlara riayət edilmədikdə xətakar rahibi tənbiş etmək üçün ruhani məqamların rəsmi iclası təşkil olunur. «Otuzluq» təşkil edən qanunlar pozulduqda isə tövbə edilməsi tələb olunur və rahiblik əbası, rahibə verilən dərviş kəması və palaz onun əlindən alınır. Digər bir qanun da 99-lardır. Bu qanunlar pozulduqda tövbə edilməsi tələb olunur. O cümlədən, nalayiq sözlər danışmaq, ayrı-ayrı şəxsləri təfriqəyə, iki tirəliyə təhrək etmək və s. Burada başqa qanunlar da mövcuddur ki, onları pozduqda xətakar şəxs cəmiyyət qarşısında öz səhvini etiraf etməlidir. Rahiblər üçün digər qanunlar da çıxarılmışdır ki, sangəhdən çıxan zaman onlara riayət etməlidirlər. Bu qanunlar pozulduğu təqdirdə rahiblər davamlı əzab-əziyyətə düçar olacaq, qurtuluş məqsədindən uzaqlaşacaqlar. Onlar aşağıdakılardır:

Münasib paltarlar geymək, bədənin müvazinətini saxlamaq, aşağı baxmaq, uca səslə gülməmək, səs-küy salmamaq, əli-ayağı yellətməmək və s.

Sangəhin qayda-qanunlarından bəziləri: Sarı rəngli əba geymək, başın və üzün tüklərini qırmaq, dilənçilik kasasını əldə tutmaq. Rahiblər hər gün axşam çağı günəş qürub edən zaman öz dilənçilik kasalarını əllərinə alıb buddistlərin evlərinə gedir, düyü və s. yeyinti məhsulları alırlar. Qayıtdıqdan sonra bunları bir yerə toplayır və onlardan günorta xörəyi hazırlayırlar. Adətən gün ərzində həmin bir dəfə yeməklə kifayətlənirlər. Buddha rahiblərinin dilənçilik kasası, alt paltar, dərviş əbası, iynə sap və bir də üz qırخان maşından artıq əşyalara malik olmağa haqları yoxdur. Hətta dini kitablar və vərəqələr də onların şəxsi əmlakı sayılmır və sangəhin ümumi malı hesab olunur.

Burada budda rahiblərinin məbəddə və ondan xaricdə riayət etməli olduqları bəzi qayda-qanunlarla tanış olduq. Qeyd etmək lazımdır ki, bütün bu qayda-qanunlara riayət etmək nirvanaya nail olmaqdan ötrüdür. Təbiidir ki, bu qədər ağır və üzücü qayda-qanunlar buddistlərin hamısı üçün nəzərdə tutulmamışdır və bu ayinin adi ardıcılarının daha yüngül vəzifələri vardır. Bu vəzifələrdən bəziləri aşağıdakılardır:

Ruhani təbəqəsinə hədiyyələr vermək – rahiblərin kasasına bir neçə düyü dənəsi tökməkdən başlayaraq, rahibə paltar tikilişi üçün bir parça və ya libasın özünü vermək, məbəd tikmək, təyin olunmuş zamanlarda dua mərasimlərində iştirak etmək və s.

Bu ayinin adi ardıcılları bu kimi vəzifələri yerinə yetirməklərinə baxmayaraq, nicat və qurtuluşa və ya nirvanaya nail olurlar; onlar yalnız özlərini daha layiqli bir məqama, mərhələyə çatdıra bilər və yeni həyatda, yenidən doğulmalarda mənəviyyat və qurtuluşa olan şövq baxımından daha yüksək və ali bir məqama çata bilərlər. Bu halda rahiblər cərgəsinə qoşulmaq və qurtuluş yolunu qət etmək istiqamətində daha artıq hazırlıq əldə edə bilərlər.

MÜQƏDDƏS KİTABLARI

Buddistlərin ən mühüm və ən kamil müqəddəs kitabı Teripitakadır ki, onun mənası üç səbəd deməkdir. Bunlar aşağıdakılardır:

1. Nəzm və inzibat səbədi; Buddizmi təzə qəbul edən şəxslərə, yaxud rahiblərin və yüksək səviyyədə olan buddistlərin qanunlara necə riayət etməsinə nəzarət edir.

2. Buddizmin əvvəldə qeyd olunan təlimləri;

3. Əhvalatlar səbədi.

Bu bölmədə buddizmin nəzəri bəhsləri, mürəkkəb və zərif psixoloji cəhətləri təqdim olunmuşdur. Bu səbəd həqiqətdə təlim səbədinin təfsir və şərhindən ibarətdir ki, hekayə və təmsillərdən istifadə edərək, Buddanın nəzəriyyə və etiqadlarını şərh edir. Buddanın nəzər və etiqadlarından ibarət olan təlim səbədinin özü Buddanın xitabə və çıxışlarının həcm və tutumu əsasında olan beş məcmuəsinə şamildir ki, onlar uzundan qısaya doğru tənzim olunmuşdur və onda ruhi məşğələlər, budda ayini ilə brahmanın əlaqəsi, səbəb nəticələr silsiləsi, Buddanın sinfi quruluşlar barəsində olan nəzərləri və s. araşdırılmışdır.

Bu üç səbətdən başqa bu səbətlər barəsində digər təfsirlər məcmuəsi mövcuddur ki, buddaçılar onlara athakatha deyir və onlara ehtiramlar yanaşırlar.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Buddizmin ən bariz və ən ibtidai qanunları “üç pənah”a şamildir. Buddaya sığınmaq üçün xüsusi zikrlər, dəharimə, yaxud haqq şəriət, sangəh-budda məbədidən ibarətdir. Budda məbədlərində tədrisi olaraq üç pənah zikrinin yanında Buddanın heykəllərinə pərəsiş və ehtiram kimi digər qayda-qanunlar da yayılmışdır. Amma sangəh əslində rahiblərin təfəkkür və müraqibəsi üçün təsis olunması məlumdur.

SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLAR

- 1-Buddizmin ilk ibadi ayini hansı olmuşdur?
- 2-“Sangəh” dedikdə nəyi nəzərdə tuturlar?
- 3-Buddizmin ən mühüm mənəvi əməli hansıdır?
- 4-Ruhlar evi hansı məqsədlə yaradılmışdır?
- 5-Buddizmin müqəddəs kitablarının ən mühümlərini adlarını sadalayın.

ON YEDDİNCİ DƏRS

BUDDİZM (5)

FİRQƏLƏR

Buddizm ayini genişləndikdən sonra onun yayılmağa başladığı birinci yüzillikdə Buddanın şagirdləri arasında fikir ayrılığı yarandı; onun təfəkkür tərzı, çıxışları və təlim prinsiplərinin təfsiri ilə əlaqədar kəskin ixtilaflar meydana gəldi. Bu müxtəliflik Budda ardıcıllarının parçalanmasına və iki əsas firqənin yaranmasına səbəb oldu. Qeyd olunan firqələrin yaranmasının iki mühüm amili var idi:

1-Buddanın bir çox etiqadi məsələlərdə, o cümlədən Allaha və ya məbudlara iman bəsləməkdə, Allaha sitayiş etməyin zəruri olub-olmamasında, ölümdən sonrakı həyatın necəliyində aydın bir mövqe seçməməsi qarşıya çıxan ixtilafların ilkin səbəbi idi. Tədqiqatlar göstərir ki, qədim Hindistan cəmiyyəti Buddadan neçə yüzillər qabaq Allaha, təbiətin fəvqündə olan həqiqətlərə və ölümdən sonrakı həyata etiqad bəsləmişlər. Buna əsasən demək olar ki, həmin dövrdə yaşayan insanlar yaranmaqda olan yeni ayində (buddizmdə) qeyd olunan bu məsələlərin mövcud olmasını labüd hesab edirlərmiş. Buddanın şagirdləri əksər hallarda kast sinfi quruluşunda mövcud olan ədalətsizliklərlə, eləcə də ardıcıl doğulmalarla razılaşmadıqları üçün bu ayinə üz tutmuşdular və sair etiqadi prinsiplər onlar üçün o qədər də şək-k-şübhə və təşviş yaratmırdı. Məhz bu səbəbə görə Buddanın şagirdləri və onun canişinləri brahman ayinində (qədim hinduizmdən) mövcud olan bir çox etiqadi məsələləri olduğu kimi Budda təlimlərinə artırdılar. Bu etiqadları Buddanın yeni təlimləri ilə zidd hesab edən və

özlərini Buddaya vəfadar sanan digər şəxslər isə “əsil ardıcılar” adı ilə (ortodokslar) bu islahata qarşı ciddi müqavimət göstərməyə başladılar.

2-Buddizmin əxlaqi və etiqadi prinsipləri ilə əlaqədar keçən bəhslərə yenidən nəzər salsaq, bunlarda bir çox ziddiyyətlərin və uyğunsuzluqların şahidi olacağıq; ilk baxışda məlum olur ki, onların arasında heç bir uyğunluq yoxdur. Tərkidünyalıq, sükunət, rəbitəsizlik, asılılıqların kəsilməsi kimi bir çox əqidələr «hamıya qarşı ümumi dostluq və məhəbbət» prinsipi ilə ziddiyyət təşkil edir. Bu iki etiqad arasındakı ziddiyyət elə bir səviyyədədir ki, Buddanın şagirdləri və ardıcılları buna görə iki qrupa bölünmüşdülər.

Qeyd olunan iki firqə aşağıdakılardır:

1. Mahayana – bu böyük çarx mənasındadır.

2. Hiyniyana – bu da kiçik çarx deməkdir. Bu firqə bəyan olunan iki prinsipdən birincisinə üstünlük verir və şəxsi qurtuluşa çatmağı son hədəf hesab edir. Mahayana firqəsi ikinci prinsipə üstünlük verir və aləmdə olan bütün varlıqların xilas olmasını istəyir. Hiyniyana firqəsi özünü əsil buddist (ortodoks) cərəyanı hesab edərək, Buddaya sadıq qaldığını, mahayana firqəsinin Buddha təlimlərinə artırıqları etiqadları qəbul etmədiyini bildirir. Bu firqənin nəzərində heç bir sabit cövher, mütləq və həmişəlik həqiqət yoxdur. Əşyalar və varlıqlar fənaya uğrayan ünsürlərin davam etməsindən təşkil olunub və kamil faniliyə doğru hərəkətdədirlər. Bu etiqaddan belə başa düşülür ki, maddi aləmin fəvqündə heç bir həqiqət yoxdur; onun özünü də qeyri-sabit və fani hesab etməliyik. Bu firqə ardıcılları inanırlar ki, Buddanın özü də fəna və nirvana mərhələsinə çatdıqdan sonra mütləq faniliyə nail olmuşdur və artıq ondan heç bir əsər-əlamət yoxdur. O, hal-hazırda mütləq sükunətə qovuşmuşdur və varlıq aləmində baş verən hadisələrdən tamamilə xəbərsizdir. Onların nəzərinə görə Buddha, hətta

əfsanəvi, yaxud ilahi bir varlıq kimi də tanınmır; sadəcə olaraq, bütün insanlar kimi bir varlıqdır; yalnız nirvana yolunu başqalarına öyrətdiyi və özü bu dünyadan tamamilə xilas olduğu üçün sitayişə layiqdir. Ona pərəstiş olunması onun xatirəsini yad etmək üçündür. Bu firqə Buddaya ehtiram göstərməyi, ona dəyər verməyi onun xatirələrini canlı saxlamaq kimi qiymətləndirirlər.

Bu firqənin qarşısında mahayana firqəsi durur ki, onun ardıcilları Buddanın ümumbəşəri təlimlərinə daha çox diqqət yetirirlər. Onlar inanırlar ki, başqaları ilə mehriban olmaq, xeyirxahlıq və məhəbbət dolu əlaqələrin bərqərar edilməsi ilə kamil nicat mərhələsinə çatmaq olar. Onlar bu nəzəriyyəni şəxsən Buddanın barəsində də genişləndirmiş, onu ilahi bir varlıq hesab etmiş və sitayişə layiq görmüşlər. Bu firqə ardıcilları inanırlar ki, Budda ibadət və pərəstişə layiq olan bir varlıqdır. İlahi yönlərə malik olduğundan, öz lütf və mərhəməti sayəsində bəndələrə nicat vermək üçün asimandan yer üzünə nazil olmuşdur ki, insanları düz yola, qurtuluş və nicata doğru hidayət etsin. Onların etiqadına görə Budda ilahi bir varlıqdır, mütləq elm və ismət məqamına malikdir; ardıcıl doğulmalardan, dəfələrlə bədənlərdə zühur etdikdən, ömürləri və həyatları qət etdikdən sonra kamillik yolunda olan seyrini elə bir mərhələyə qədər davam etdirmişdir ki, nəhayət ilahi məqama nail olmuş və asimanlara qovuşmuşdur. Yerə endiyinə görə anasının bətnində yerləşmiş və daha sonra insan surətində doğulmuşdur. Doğulduqdan sonra onun ilahi mahiyyəti bütün həyatı boyu şühud və işraq zamanında zahir olmuşdur. Onun təlimlərinə görə hər bir şey ilahi rəngə malikdir; onun rəftar və əməlləri də həqiqət və ismət prinsipi ilə uyğundur. Hər kəs o yol və üslubla getsə bədbəxtliklərdən xilas olar, mütləq asayişə və sülhə nail olar.

Mahayana firqəsinin ardıcılları nikbinlik və ümumbəşəri əqidə əsasında hamının nicat və qurtuluşa nail olmasına inanmırlar. Onlar deyirlər ki, Buddha ilk və ya axırncı budda deyildir; ondan qabaq da başqa buddalar olmuşdur ki, onların sayı 24-ə çatır; ondan sonra da digər buddalar gələcəkdir.

Mahayana firqəsinin nəzərində gələcək budda "Buddisitvə" adlandırılır və onun mənası "formalaşmaqda olan budda" deməkdir. Bu firqənin inancına görə, formalaşmaqda olan buddalar əfsanəvi varlıqlardır ki, buddaların nurani cismlərindən bəhrələnir və tuşita behiştində gözəl taxtlar üzərində oturmuşlar; qiddislər və övliya qrupları onların ətrafında qərar tutmuşlar, onlar insanları xilas etmək üçün yer üzərinə peyğəmbərlər göndərirlər, insanların müqəddəratı onların əlindədir. İnsanlar da qurtuluş mərhələsinə çatıb nirvanaya nail olmaq istəyirlərsə, Buddisitvə yolunda hərəkət edərək bu yüksək məqamlı varlıqlara ibadət etməlidirlər. Bunlar insanın nirvanaya qovuşması üçün bir vasitə və aşağıdakı altı fəzilətin məzhəridirlər:

- 1-Lütf və mərhəmət;
- 2-Yüksək iradə və mənəvi qüvvə;
- 3-Əxlaqın saflaşdırılması;
- 4-Səbr və müqavimət;
- 5-Təfəkkür və müraqibə;
- 6-Əql və yüksəliş.

Bu firqənin etiqadına görə bu altı fəzilətlərdən kömək almaqla, eləcə də nirvanaya nail olmaq üçün nəzərdə tutulan on buddist məqamları yolu ilə bu mərhələyə nail olmaq olar.

Buddizmin səkkiz etiqadı əvəzinə heymiyana firqəsində təqdim olunan on məqam sətəvə buddalarına aiddir və onlar ixtisarla aşağıdakılardan ibarətdir:

- 1-Şadlıq və sevinc məqamı;
- 2-Paklıq məqamı;

- 3-Səbr və müqavimətin zahir olma məqamı;
- 4-Parlaqlıq məqamı;
- 5-Yenilməzlik məqamı;
- 6-Buddaya üz tutma məqamı;
- 7-Durru məqamı; (Bu məqam ən yüksək mənəvi məqamdır, lakin hələlik ilahiyyət məqamından uzaqdır.)
- 8-Sükunət məqamı;
- 9-Pak fitrətlilər məqamı;
- 10-Əbri məqamı. Bu, buddaya xas olan bir məqamdır və daim ondan yağış, rəhmət və mərhəmət gözlənilir.

Mahayana firqəsinin etiqadlarındakı mühüm məsələ budur ki, buddanın yolu çox geniş və hamının üzünə açıq olan bir yoldur. Hər bir şəxs Sətvəbuddanın təkamülə doğru olan yolunu qət edərək nirvana mərhələsinə çata bilər. Hətta həmin şəxs özü gələcək buddalardan biri ola bilər. Bu firqə ardıcılıarı həmişə digər bir böyük buddanın zühurunu gözləyir və inanırlar ki, nə vaxtsa Sətvəbuddanın təkamül yolunda digər bir böyük budda bəşəriyyəti əzab-əziyyətdən və möhnətdən xilas etmək üçün zahir olacaqdır.

Bu firqənin nəzərində Sətvəbudda məqamına çatmaq hamı üçün mümkün olmasına baxmayaraq, həmin məqama nail olmağın xüsusi şərtləri vardır. Bu barədə həmin firqənin dini risalələrindən birində belə deyilir:

«Hər kəs yolu qət edərək Sətvəbudda mənzilinə nail ola bilər. Amma bu ali məqama çatmağın şərti budur ki, insan öz nəfəsində yaxşı və bəyənilən işlərə şəvq və rəğbəti hiss etsin, qəlbən canlı varlıqlara qarşı rəva bildiyi yaxşılıqlara şad olsun. Bundan sonra buddanın dərğahında dua edib kömək istəməlidir ki, onu işraq və şuhud məqamına çatdırsın, onun ruhunu paklaşdırıb nurlandırsın. Buddadan istəməlidir ki, onun nirvanaya qovuşmasını təxirə salsın (uzun ömürlülük duası etsin) ki, o canlı varlıqlar üçün xeyir-bərəkət və xidmət mənşəyi

ola bilsin. Yuxarıda qeyd olunan on mərhələ və məqamları ötdükdən sonra Sətvəbudda olmaq ləyaqətinə malik olacaqdır.»

Mahayana firqəsinin ardıcilları nicat və qurtuluş yolunun hamının üzünə açıq olduğuna inandıqlarına görə hiniyana firqəsinin ardıcilllarını xudpəsənd adlandırır deyirlər ki, onlar şəxsi və fərdi qurtuluşa çatmaq istəyirlər; onlar, Buddanın dediyinə görə, kərgədan kimi təklidə dünya meşələrində sərgərdandırlar. Amma bilmək lazımdır ki, Buddanın müxtəlif təlimləri vardır ki, onların hər birinin xüsusi dinləyiciləri vardır; hamı istedad və düşüncəsinə mütənasib olaraq ondan bəhrələnir. Məsələn, onun təqdim etdiyi səkkiz yol nəfsləri zəif olanlar üçün yaradılmışdır; daha yüksək və ali nəfslər, idraka malik olan şəxslər üçün isə müəyyən təlimlər mövcuddur ki, onları kamala çatdırıb bilsin, insan növünə eşq və məhəbbət bəsləməklə Sətvəbudda məqamına yüksəlsin.

Yeganəpərəstlik mahayana firqəsinin özünəməxsus etiqad prinsiplərindən biridir. Bu firqə ardıcilları inanırlar ki, bütün buddalar ilkin buddanın təcəllisidir. Bu firqənin nəzərində ilkin budda brahmanizmdəki (qədim hinduizm) brahmaya oxşayır. İlkin budda kimsə tərəfindən yaradılmamış, öz-özünə əmələ gəlmişdir. O, həmişə nirvanada və mütləq nuranilikdədir. Digər buddalar yalnız onun məxluqu və yaratdığıdır. Bu ilkin budda gvahatama da deyildir, çünki gvahatama (buddizm ayininin banisi) anadan doğulmuşdur və seyri-süluk yollarını ötdükdən sonra fəna və nirvana məqamına çata bilmişdir. Halbuki ilkin budda öz-özünə yaranmış və öz vücudu ilə var olmuşdur. İlkin buddanın zühur və təcəllisindən biri də avalukityadır ki, onun üçün də bir çox mənalar qeyd olunmuşdur. O cümlədən:

«O, varlıqlara mərhəmət nəzəri ilə baxan məbuddur.» və ya «Onun hər bir cəhətə və hər bir istiqamətə nəzər salan bir məbuddur.» və s.

Avalukityanın özü Sətvəbuddadır ki, ilahi fəzilət və xüsusiyyətlərə malikdir; o, bəşəriyyəti əzab-əziyyətdən, qəm-qüssədən xilas edəcəkdir. Onun mədhində yazılmış nəğmələrdən birində belə oxuyuruq:

«Bütün fəzilətlərdə kamala çatan, bütün varlıqlara mehribanlıq və mərhəmət nəzəri ilə baxan... Bu dünyada özünü mərhəmətlə bəzəyən və buddanın gələcək səfərində olan... Qəm-qüssəni, əzab-əziyyəti məhv edən bu şəxsə sitayiş edirik.»

Mahayana firqəsi ictimai ruhiyyəni qəbul etdiyinə, hamıda nicat və qurtuluş üçün ümid yaratdığına görə Asiyanın cənubunda və cənub-şərqində rəğbətlə qarşılandı. Hal-hazırda həmin məntəqələrdə yaşayan əhalinin çoxu həmin firqənin ardıcılıdır. Bu firqənin özü də müxtəlif hissələrə ayrılmışdır ki, onlardan aşağıdakıları qeyd etmək olar:

1-Pak torpaq firqələri – bu firqələr çox sadə bir bəyanla ümumbəşəri idrak səviyyəsində camaatı qurtuluşa, müqəddəs torpağa və əbədi behiştə çatdırmaq istəyir. Bu firqəyə görə, qurtuluşa nail olmaq üçün əqli və cismani əməllərin zərurəti yoxdur və yalnız xüsusi zikrləri təkrar etməklə bu məqama qovuşmaq olar.

2-Batiniyyə firqələri – bu firqələr nicat və qurtuluşu, işraq və nuranilik mərtəbəsinə nail olmağı yalnız insanın batini seyri ilə mümkün hesab edirlər və inanırlar ki, mütalibə, müəyyən əməllərin yerinə yetirilməsi, ibadət və s. İşlər də bu məqama nail olmaqda müəyyən təsirə malikdir.

3-Əqli firqələr – bu firqənin inancına görə qurtuluşa nail olmaq üçün ilk növbədə zehni bütün fikirlərdən və qayda-qanunlardan təmizləmək lazımdır. Bundan sonra tədrici olaraq dini kitabların mütalibə edilməsi, filosofcasına təfəkkür və əqli təhlillər sayəsində kamal mərhələsinə nail olmaq üçün hazırlaşmaq olar.

4-Sirli, yaxud haq kəlmə firqələri – bu firqənin ardıcılları kamala nail olmaq üçün bəzi kəlmələrdən və zikrlərdən istifadə edirlər ki, bu da onların inancına görə müqəddəs və cadugərlik təsirlərinə malikdir. Onlar inanırlar ki, əqli təfəkkür və batini işraq əvəzinə bu zikrləri təkrarlamaq və bu işdə davamiyyət göstərməklə istənilən nəticəni almaq olar.

Buddizmin mühüm firqələri kimi, vacrayana, yaxud lama ayinini də qeyd etmək olar; bu firqənin də əsas etibarı ilə Tibetdə çoxlu ardıcılları vardır.

Bu ayın Tibet məntəqəsinə gəldiyi ilk dövrlərdə buddizm etiqadı hinduizm, bəzən də animizm təfəkkürü ilə yanaşı idi və bu da ona digər bir rəvnəq bəxş etdi. Bu etiqadlardan biri də budur ki, budda məbudları beşdir və onların hər birinin bir arvadı vardır. Buna görə də budda məbədlərindəki rahiblər üçün evlənməyə də icazə verilir. Onlar inanırdılar ki, xüsusi zikrlərlə buddanın diqqətini özünə cəlb etmək, yaxud zərəri dəf etmək olar. Şeytani rəqslər, kəllə sümüyündə şərab içmək, ölümlərin bud sümüyü ilə bəzi mahnıları çalıb oxumaq kimi xurafatçı mərasimlər də onların arasında budda məbudlarını razı salmaq üçün təşkil olunur.

14-cü əsrdə Tibet rahiblərindən olan Teskunəg-xata lama ayinində bəzi islahatlar apardı. O xurafatçı mərasimləri ləğv etməkdən əlavə, spirtli içkilər içməyi və rahiblərin evlənmə qanununu da qadağan etdi və bunun müqabilində daha artıq ibadət və namazları qanuniləşdirdi. Belə ki, hal-hazırda buddistlərin arasında ibadət, namaz və duaların əksəriyyəti bu firqəyə aiddir. Dalayılama, lama ayininin böyük və kamil rəhbəri, böyük buddanın məzhəri və təcəllisi hesab olunur. O, vəfat

edərsə, firqənin rəisliyi tənəsüx dövründə Dalayılamanın ruhu onun bədəninə daxil olan şəxsə verilir. Bu şəxsi ayırd etmək çox çətindir. Dalayılama vəfat edərkən bu firqənin ardıcilları Tibet ölkəsinin hər bir yerində onun öldüyü anda dünyaya gələn uşağı axtarırlar. Nəzərdə tutduqları uşağı tapsalar və o, Dalayılamaya aid olan əmlak və əşyalardan hər hansı birinə müəyyən formada bağlılıq və ünsiyyət göstərsə onu sonrakı lama kimi seçirlər və xüsusi şəkildə tərbiyələndirirlər. O həddi-bülüğa çatana qədər budda təlimləri əsasında tərbiyələnir, daha sonra isə rəsmi şəkildə əvvəlki lamanın canişini olur.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Buddizmin əsil firqələri aşağıdakılardır: Hiniyana, mahayana və vacrayana.

Hiniyana şəxsi qurtuluşa üstünlük verir, mahayana ümumi qurtuluşu qəbul edir və budda olmağı hamı üçün mümkün hesab edir.

Vacrayana Tibet məntəqəsində buddizm, hinduiizm və animizmin qarışığından yaranmışdır. Bu firqənin ardıcilları lama adlandırdıqları öz rəhbərlərini böyük buddanın təçəllisi hesab edirlər.

SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLAR

1-Hiniyana və mahayana firqələrinin əsas etiqadlarını izah edin.

2-Mahayana və hiniyana firqələri arasındakı fərqi bəyan edin.

3-Mahayana hansı firqələrə bölünür?

4-Vacrayana hansı firqəyə deyilir və necə yaranmışdır?

ON SƏKKİZİNCİ DƏRS

HİNDUIİZM (1)

MƏQSƏDLƏR VƏ YOLLAR

Keçən dərslərdə qədim hinduiizm (brahmanizm) dininin ictimai, əqidəvi, ideoloji əsasları ilə tanış olduq. Həmin dərslərdə qeyd edilmişdi ki, bu ayinin əsas etiqadi prinsipləri kəskin şəkildə tənqid olunmuş və onunla müxalifətçilik nəticəsində brahmanizm ardıcılardan çoxu cayniizm və buddizmə üz tutmuşdular. Brahmanizm ayini qalan iki ayinin əksinə olaraq, heç vaxt vahid təsisçinin şəriət qanunları, yaxud müəyyən bir şəriət sahibinin təsiri altında olmamış və məhdud çərçivəyə sığmamışdır. Bu ayin heç vaxt digər firqələrlə münaqişədə və müxalifətdə olmamış, əksinə həmişə güzəşt yolunu seçmişlər; eləcə də cayniizm və buddizm ardıcılarını kafir hesab etməmiş, əksinə bəzən bu iki ayinin etiqadi əsaslarını qəbul edib tərəflənmişdir. O cümlədən, cayniizmin əsas etiqad əsaslarından olan canlılara əzab-əziyyət verilməməsi prinsipini qeyd etmək olar ki, hindular da bu qanuna hörmət qoyurlar. Hətta ət yeməyi özlərinə haram edir və bitki, ot ələflə qidalanırlar. Nəfsani istəkləri tərk etmək kimi digər bir prinsipi də qəbul etmiş və onu özlərinə bir üslub seçmişlər. Brahmanizm öz inkişaf yolunda enişli-yoxuşlu yolları qət etdikdən, müxalif və etirazlı ideoloji cərəyanlar və rəylərlə qarşılaşdıqdan sonra bu çətinliklərə və uğursuzluqlara cavab tapmaq üçün öz etiqadi əsaslarını genişləndirdi. Onlar bu işlə müxtəlif siniflərin ehtiyac və istəklərinə cavab vermək və ayrı-ayrı düşüncə, əlaqə və təmənnaların sahiblərini bu ayinə doğru sövq etmək istəyirdilər. Bu kimi güzəştlər elə bir həddə çatıb ki, Hindistan

istiqlaliyyətinin banisi Qandi demişdir: «Mümkündür ki, hansısa bir şəxsin Allaha imanı olmasın, amma o, yenə də hinduiizmdə dindar sayılacaqdır. Bu şərtlə ki, daim həqiqət axtarışında olsun; çünki Allah məhz həmin həqiqətin özüdür.»

Buna əsasən həm Allaha inanıb iman gətirənlər, həm də onu inkar edənlər (aydındır ki, bu iki dəstə bir-birinə zidd olan iki qrupdur) bu ayinə əsasən hinduiizm ardıcılı ola bilirlər.

Bu güzəştə getmə əsasında həyat üçün yalnız bir ali məqsədi qəbul edən və o məqsədin həyata keçməsində də yalnız bir yol göstərən brahmanizm ayini öz dəyişikliklər dövründə insan həyatı üçün dörd icazə verilən məqsəd irəli sürmüşdür. Bu məqsədlərin hamısına icazə verilir və hər birinin də xüsusi qayda-qanunları vardır; hər bir etiqadlı şəxs hansı işlərə maraqlı olmasından asılı olmayaraq, bu dörd məqsəddən birini seçir və öz həyatını onun qanunları ilə uyğunlaşdırır. Təbiidir ki, belə bir şəxs bu ayinin ardıcılı hesab olunur. Məqsədlərdən hər birinə çatmaq üçün bir-biri ilə fərqli olan üç yol da nəzərdə tutulmuşdur. Aydın olur ki, brahmanizm ayininə inananlar üçün həyatda həqiqətə çatmaq yolunda altı məqsəd vardır. Eləcə də bundan öncə sitayiş üçün təqdim olunan çoxsaylı məbudlardan yeni dəyişikliklərdə yalnız üç məbud rəsmi olaraq qəbul edildi və pərəstişə layiq görüldü; qalan məbudlara isə çox az diqqət yetirildi. Bu günlərdə hinduiizm ayini adı ilə Hindistanda müşahidə olunan, çoxlu ardıcılara malik olan bu ayin brahmanizmdə aparılan dəyişikliklərin və islahatların nəticəsidir. Çünki qədim hinduiizmin əsas xüsusiyyəti brahmanların maneəsiz hakimiyyətindən (hindu ruhanilərindən) ibarətdir. Adətən bu dövrü brahmanizm, yeni dövrü isə hinduiizm adlandırırlar.

Burada həyatın dörd icazə verilən məqsədini və üç nicat yolunu araşdıracağıq. Bu ayinin digər ictimai və ideoloji

əsaslarında baş verən dəyişiklikləri isə gələn dörd dərstdə təhlil edəcəyik.

HƏYATIN DÖRD MƏQSƏDİ

Bu dörd məqsəd və hədəfi öz həyatı üçün seçən hinduiizm ardıcılılarından hər biri məzəmmətə düçar olmayacaqdır. Bu dörd məqsəd aşağıdakılardan ibarətdir:

1-Kame: Bu nəfsani ləzzətlər axtarmaq və onlardan bəhrələnmək mənasındadır ki, maddi eşq və məhəbbət şəklində cümlənir. Hindular bu məqsədi o qədər mühüm və həyatı hesab edirlər ki, hətta kamanın ilahi və bəşərin fəvqündə olan bir qüvvəyə malik olduğuna inanırlar. Bunun üçün müəyyən surətlər təsvir edir və pərəstişə layiq görürlər. Kamenin təsviri müxtəlif növ güllər və çiçəklər bəzədilmiş kaman şəklində təqdim olunur və gülün beş şəxəsi insan qəlbini hədəf seçən beş ox kimi onu əhatə edir.

Hinduiizmdə eşq axtaranlar (maddi-mənəvi), eləcə də cismani ləzzətləri sevənlər şer və ya səhnə şəklində müəyyən qaydaları və qanunları, eləcə də “kame-sütrə” yaxud “natiye-şastre” adlanan əsərləri nəzərdə tuturlar ki, onları hidayət etsin.

Buna əsasən öz ömrünü bu kimi maddi ləzzətlərə sərf edən şəxslər məzəmmət olunmayacaqlar; əlbəttə bu şərtlə ki, ictimai qayda-qanunları ayaq altına salmasınlar. Eyni zamanda belə bir etiqad da vardır ki, insan sonrakı həyatında nəfsani ləzzətlərin nicata çatmaq üçün ruh ifa edə bilmədiyi həqiqətə malik olduğunu anlayacaqdır. Buna görə də onun ruhu tam aramlığa çatmaq üçün lazım olan ali məqsədləri axtarmaq ardınca olacaqdır.

2-Ərta: Bu maddi şan-şöhrət və qüdrət axtarmaq, mal-dövlət toplamaq, sərvət yığmaq, rifahda yaşamaq, yüksək ictimai məqam və məqsədlərə çatmaq mənasındadır. Bu məqsədə də icazə verilir və insan onu əldə etmək üçün çalışa bilər. Əlbəttə,

bu məqsədə çatmaq başqaları ilə rəqabət edib onları arxada qoymaq və təbii olaraq rəhimsizlik və daşürəkliklə müyəssər olur. Qədim hindu kitablarında “ərta-şastrə” adlı yazılar, eləcə də “pənçe-təntirə” kitabında ciddi göstərişlər, yaxud zarafatyana olan sözlər mübarizə meydanında qüdrət və həyat kəsb etmək üçün düşmənlərə və rəqiblərə qələbə çalmaq məqsədi ilə hekayələr şəklində yazılmışdır. Buna əsasən hinduiizm ayinində təyin olunmuş qayda-qanunlara və şərtlərə əməl edildiyi təqdirdə şan-şöhrət və məqam axtarmaq icazəli sayılır. Hərçənd onun da sonrakı həyatlarda, yaxud hazırkı həyatında öz səhvini anlayaraq nicat yolunun bundan ibarət olmadığını başa düşməsi mümkündür.

Mülahizə olunduğu kimi, hinduiizm ayinində yuxarıdakı məqsədə icazə verilməsi sonrakı təvəllüdlər və həyatlara etimad etmək əsasında. Bildiyimiz kimi, hinduiizm dinində yenidən doğulmalara etiqad bəsləndiyinə görə insan həyatının dünyadakı hər bir növbəsi sonrakı həyatlar üçün təcrübə toplamaq məkanı hesab edilə bilər. Bu baxımdan hinduiizm ardıcılıqlarında belə bir ümid vardır ki, özlərinin ilkin həyatlarında həyat yolunu səhv getmiş olsalar, öz səhvlərini anlaya bilər və sonrakı həyatlarda həmin işləri təkrarlamazlar. Kame və artahın hər ikisinə etiqad bəslənməsi səhv və azdırıcı bir məqsəd olmasına baxmayaraq, mümkündür ki, bu iki məqsədin ardıcılıqları öz yollarının səhv və xəta olmasını anlasınlar və sonrakı yeni həyatlarında düzgün yolu - qurtuluşu seçə bilsinlər. Bu baxımdan hinduiizm dinində belə səhvlərə düçar olmaq yolları açıq qoyulmuşdur və hətta onlar üçün müəyyən göstəriş və qanunlar yaradılmışdır ki, bu yolu gedənlər daha artıq aramıqla özlərini hinduiizm ayinində cəzələndirsinlər və xəcalət hissi keçirməsinlər.

3-Dərma: Bu məqsəd dini-əxlaqi şəriət deməkdir. Hindular vicdanın bəyəndiyi lətif qayda-qanunlar silsiləsini istəyən şəxs

üçün nəzərə almışlar ki, şəriət tələb edən şəxs ona uyğun olaraq öz vəzifələrini - ailəsi, siniflər və cəmiyyət qarşısındakı vəzifələrinin nə olduğunu bilsin və onlara əməl etsin. “Darmaşastra” adlanan sair şəriət qanun kitabları, mano qanunları kitabı bu qrupa yol göstərmək üçün yazılmışdır. Bu məqsədi seçən şəxslər özlərini nəfsani istəklər, şan-şöhrət və məqam istəklərindən azad edərək elə bir yol seçə bilərlər ki, xeyir və saleh əmələ daha yaxın olsunlar, onlar üçün ruhi şadlıq və fərəh hissini ərməğan gətirsin. Eyni halda bu məqsəd də son hədəf deyildir, əksinə, daha yüksəkdə olan məqsədi seçmək lazımdır ki, kamil xilaskarlığa və qurtuluşa nail olsun.

4-Mukşa: Bu da son məqsəd və hədəf mənasıdır ki, hindu kitablarında ilk əvvəldən insanı səadətə və qurtuluşa çatdıran yeganə məqsəd kimi təqdim edilmişdir. Bu məqsədi seçən bir şəxs öz ruhunu bütün əzab-əziyyətlərdən xilas edir və nirvana məqamı olan mütləq aramlığa nail olur. Bu mərhələdə artıq ardıcıl doğumlar aradan gedir. Bu məqsədə çatmaq üçün bütün dünyəvi istəkləri tərk etmək və bütün maddi istəkləri, nəfsani meylləri məhv etmək lazımdır.

Buna əsasən hinduiizm öz ardıcılılarına dörd icazə verilən hədəf və məqsədi öyrədir ki, onlardan ikisi azdıricı, digər ikisi isə düzgün və nicatvericidir.

NİCAT YOLLARI

Hinduiizm ayini əbədi səadətə və son məqsədə nail olmaq üçün üç yolu nicat yolu kimi təqdim edir ki, onların hər üçün bu ayinin ardıcılları arasında mötəbər və məqbul sayılır. O yollar aşağıdakılardır: Əməllər yolu, elm yolu, ixlas yolu.

1-Əməllər yolu: Bu ən ümumi bir yoldur və xalq kütlələri üçün dərk olunub həyata keçirilə bilər. Bu yolda hindu şəxs nicat mənzilinə çatmaq üçün dini əməlləri, adət-ənənələri öz yolunun şüarı seçir. Bu yolda fəlsəfi və əqli məsələlərə çox az

diqqət yetirilir, mano qanunlarında və hindu şəriət mətnlərində təklif olunan dini əməlləri xilaskarlıq və qurtuluş üçün hazırlayır və ruh bu vasitə ilə müsbət və layiqli karmadan – səadətdən bəhrələnir. Qurbanlıq mərasimini yerinə yetirmək, məbədə, məbudların hüzuruna, yaxud əcdadların ruhlarına hədiyyələr vermək, günəşə ehtiram qoymaq, atəşə pərəstiş etmək üçün agni-hutra mərasimini keçirmək də nicatverici əməllərdəndir. Bir sözlə, bu ayinin ardıcılıarı nəzərdə tutulan saleh əməllərin hamısını ixlas, etiqad və düzgün iman əsasında yerinə yetirərsə, qurtuluşa nail olar və öldükdən sonra ruhu asimanlardan birinə doğru yüksələr; mümkündür ki, bir daha bu ruh müqəddəs brahman surətində (hindu ruhanisi kimi) hülul etsin və onun brahmana (mütləq ilahiyyətə) çatması asanlaşsın.

Hindu şəriətində dini əməllərin bir qismi kişilər üçün nəzərdə tutulmuşdur ki, yuxarıda onlara işarə edildi. Bu təkliflərin bir qismi də qadınlara məxsusdur ki, yalnız onları yerinə yetirdikləri təqdirdə onların üzlərinə qurtuluş pəncərəsi açıla bilər. Bu ayində qadın gərək kişiyyə xidmət etməkdə tam təvazökarlıq və itaətkarlıq göstərsin. Bu xidmətçilikdə göstərilən ifrat hədd haqda mano qanunları kitabında belə deyilir: «Vəfali qadın öz ərinə allah kimi pərəstiş etməli, onun ölümündən sonra artıq başqası ilə ailə qurmamalıdır.»

2-Elm yolu: Bu yolun əsası bundan ibarətdir ki, bəşərdə mövcud olan bütün şərlərin, müsibətlərin və əzab-əziyyətlərin əsas mənşəyi onun cəhalətidir. İnsan cəhalət zülmətlərində qərq olduğundan həqiqətdən uzaqda qalır, həqiqətin təfsir və şərhində zəlalətə, azğınlığa düşür. Bu nəzərin əsasında əxlaqi xətalər bəşəri bədbəxtçiliklərin yeganə mənşəyi hesab olunmur; əksinə, insanı əzab-əziyyətlərə, o cümlədən əxlaqi pozğunçuluqlara və xətalara düçar edən məhz onun əqli və fikrindəki xətalıdır. Belə bir cəhalət bütün şərlərin, əzab-

əziyyətlərin mənşəyidir; həqiqətdə məhz bu məsələyə görə insan öz nəfsinin müstəqil vücuda malik olduğunu güman edir. Amma həqiqət budur ki, yalnız mütləq vəhdət barhman atmənin mütləq ruhu və nəfsinin vücududur. Onun dərğahında ikiliyə və ayrılığa yol yoxdur, insani nəfs də həqiqətdə onun özüdür. Buna əsasən hindu bir şəxs o zaman qurtuluşa nail ola bilər ki, bu həqiqətləri tapsın, elm yolunu qət etsin, cəhalətini bu həqiqətləri kəşf etməklə aradan aparsın. Bu yolun özündə də dörd mərhələ mövcuddur:

1-Tələb və təhsil; Bu mərhələdə hindu şəxs müəllimin yanında lazım olan təlimləri görür.

2-Ailə qurmaq mərhələsi; Bu mərhələdə hindu şəxs öz müəlliminin yanında təhsil aldıqdan sonra ailə qurur ki, onun elminin varisi olan oğlan dünyaya gətirsin.

3-Təcərrüd mərhələsi; Bu mərhələdə təlim görmüş şəxs rahiblik və aspekt tərzindən ibarət olan bir dövrü keçirir.

4-Qüddussiyyət, yaxud arhat (kamil insan). Bu mərhələdə hindu şəxs son məqsədə nail olur.

Göründüyü kimi bu yolda da yalnız elmi və əqli üslublarla kifayətlənmir, rahiblik üslubu da nəzərə alınır.

3-İxlas yolu: Bəqti-marqa adlanan və əvvəlki iki yoldan sonra ixtira olunan bu yolda hindu şəxs özünü xüsusi bir məbud qarşısında sadıq iman və xalis məhəbbətə layiq görülmək üçün hazırlayır. Bu yol tədrici olaraq məbud qarşısında yandırıcı eşq surətinə düşür və hindu şəxs öz varlığını sevimli məbuduna fəda edir. Bu halda o, hər bir yerdə və hər bir halda məbuda pərəstiş və onunla razıniyaz etməyə məşğul olur.

Bu yol tərəfdarlarının nəzərinə görə, əvvəlki iki yolun yolçuları əsas etibarını ilə xətakar hesab olunurlar, çünki

onlar mənfiyyət axtarmaq məqsədi ilə seyri-sülukla məşğul olurlar. Halbuki nicat və qurtuluşa nail olmaq üçün insan öz vücudunu büsbütün xalisləşdirməlidir; o, özünü məbudlardan birinə hədiyyə etməlidir ki, onun mərhəmətinə nail olsun və o Allah da onu şəxsi səadətə, qurtuluşa doğru hidayət edə bilsin.

“Bekti-marge” üslubu ən mühüm, ən böyük və ən məşhur kitab olan Bhaqavad-gita kitabında irəli sürülür. Krişna nəğmələri adı ilə məşhur olan bu kitab hal-hazırda hinduizmin ən mühüm və əsil kitablarından hesab olunur.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Hinduiizmin dörd məqsəd adı ilə icazə verdiyi həyat proqramı aşağıdakılardır:

1-Kame, yaxud maddi və nəfsani ləzzətlər ardınca olmaq;

2-Artah, yaxud cah-cəlal, şan-şöhrət, qüdrət, sərvət və ictimai məqam axtarmaq;

3-Darma, yaxud dini və əxlaqi şəriət;

4-Mukşa, yaxud qurtuluş.

Məqsədə çatmaq üçün bu ayin tərəfindən üç yol da müəyyənləşdirilmişdir:

1-Əməllər yolu;

2-Elm yolu;

3-İxlas yolu.

SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLAR

1-Brahmanizm və hinduiizm ayinləri arasında hansı fərqlər vardır?

2-Hinduiizm ayinində icazə verilən dörd məqsədi bəyan edin.

3-İcazə verilən dörd məqsəddən hansı biri ardıcıl doğrulmalardan qurtarmaq yoludur.

4-Nicat və qurtuluşun üç yolunu qısa şəkildə izah edin.

ON DOQQUZUNCU DƏRS

HİNDUIİZM (2)

ALTI İDEOLOJİ MƏKTƏB

Hinduiizm ayinində həqiqətin kəşf olunması və dərk edilməsi üçün çoxlu əqli və əməli yollar mövcuddur, lakin onların arasında altı ideoloji və fəlsəfi üslub daha yüksək əhəmiyyətə malikdir. Səbəbi də bu məktəblərdə mövcud olan imtiyaz və təfəvütlərdir. Əlbəttə, bu altı məktəbin müştərək cəhətləri də vardır və bu da onların vedalara, brahmanların bu kitab üçün yazdıqları iki şərhə iman və etiqaddan doğur. Hinduiizm ardıcılıarı bütövlükdə iman qanunları və şəriət ünvanı ilə sabit olan əqidələrdə həmfikirdirlər. Bu altı ideoloji məktəbin araşdırılması hinduiizm dünyagörüşü və nəzərlərini əks etdirdiyinə görə yüksək əhəmiyyət daşıyır. Buna görə də bu dərstdə qısa şəkildə bu altı əqidəvi məktəbi araşdırırıq:

1. Nyaye məktəbi: Bu məktəbdə məntiqi bürhanlar və istidlal üslubu Aristotel məntiqi əsasındaadır. Bəziləri inanırlar ki, Aristotel bu üslubu hindulardan götürmüşdür. Əlbəttə, bu iki cərəyanın hansının əvvəl, hansının sonra olmasını dəqiq şəkildə müəyyənləşdirmək olmaz. Nyaye məktəbi məntiqi və istidlali yollarla dünyəvi əzab-əziyyətlərin səbəblərini, ardıcıl doğulmalardan xilas olma yollarını və onun həqiqətini kəşf etmək üçün çalışır.

Bu ayinin irəli sürdüyü etiqada görə, yenidən doğulmaların, sonsuz əzab-əziyyətlərin əsas amili bir sıra səbəblərə bağlıdır ki, onlardan biri digərindən sonra aradan gedərsə, nicat və qurtuluş həyata keçəcəkdir. Nyaye məktəbində bu barədə belə deyilir: «Əzab-əziyyət, doğulmalar, fəaliyyət, bağlılıqlar və

düzgün olmayan ömür azğınlığın və nəticədə ardıcıl təvəllüdlərə düçar olmağın səbəbləri hesab olunur.» Bu əqidə əsasında düzgün olmayan elm bağlılıqlardan vücuda gəlir və onlar insanın fəaliyyətindən, fəaliyyət də doğulmalardan hasil olur; yenidən doğulma və ölümdən sonrakı aqibət mənasına olan təvəllüd də yenidən doğulmaq mənasınadır. Buna görə də dünyəvi əzab-əziyyətlər aradan gedərsə, yenidən doğulma mərhələsi dayanacaq və nəticədə bağlılıqlar və düzgün olmayan elmlər də aradan gedəcəkdir. Əzab-əziyyətləri aradan aparmaq üçün bağlılıqlar nəticəsində yaranan düzgün olmayan elmi aradan aparmaq lazımdır. Bağlılıqlar zehnlərdəki asılılıqlardan, nadanlıq və nifrətdən ibarətdir ki, bunun özü də yeni fəaliyyətləri vücuda gətirir. Buna əsasən zehnlərdəki asılılıq, nadanlıq və nifrətlər aradan gedərsə bağlılıq üçün heç bir əsas qalmır; bağlılıq olmadığı təqdirdə, yeni fəaliyyət – istər xeyir olsun, istərsə də şər, vücuda gəlməyəcəkdir. Çünki hər bir halda bağlılıq səbəbləri aradan qalxmış olur. Belə ki, fəaliyyət də olmasa, heç bir təvəllüd olmayacaqdır və bu halda yenidən doğulmalar və yeni əzab-əziyyətlər də aradan qalxacaqdır.

Nyaye etiqadlarından biri də ruhun müstəqil olmasıdır. Bu etiqada əsasən ölüm sadəcə olaraq ruhun cisimdən və hiss orqanlarından ayrılmasıdır. Amma əvvəlki əməllərin lətif cisimdəki təsirləri təmər küzləşir və ruhla birlikdə yeni bir qalibə varid olur, insanın müqəddəratını və şəxsiyyətini formalaşdırır. Buna əsasən ruhun ardıcıl təvəllüdlər proseslərindən xilas olması üçün onu əməllərin təsirindən azad etmək lazımdır; bu məqsədə çatmaq üçün də fəaliyyət və bağlılıqlar tərک edilməlidir.

2. Vaysesika məktəbi: Bu məktəbin əsas üslubu dünyanın zatında axtarış aparmaq əsasında dövr edir. Bu hədəfə çatmaq və dünyanın zatında tədqiqat aparmaq üçün təhlilçi bir üslub götürülmüşdür ki, onun əsası nyaya məktəbinin prinsipləri

əsasındadır. Bu məktəbdə əyani aləm bariz və aydın bir gerçəklikdir; onun istidləlinin və bürhanlarının əsasını hissi təcrübə təşkil edir. Buna əsasən xarici aləm inkar olunmaz bir mövcudluğa malikdir və aləmi təşkil edən zərrələr əbədi və sonsuzdur. Bu zərrələrdən təşkil olunan cismlərin davamsız, müvazinətsiz və süst bir mahiyyəti vardır və onda sabitlik yoxdur. Bu varlıqların ömrü qısa olur və müəyyən müddətdən sonra fənaya uğrayırlar. Bu varlıqların sabit olmaması onların zərrələrinin və zati tərkiblərinin möhkəm və davamlı olmamasından irəli gəlir.

Vaysesika məktəbi ruhların çoxluğu, maddi aləmdə ikilik, ilkin zərrələr, mənəvi və ruhlar aləmini qəbul etmişdir. Bu etiqad əsasında belə deyirlər: «Ruhların çoxluğu zərrələrin və cismlərin çoxluğu kimi saysız-hesabsızdır və hər bir ruhun batini bir hissi vardır ki, bu da öz-özlüyündə agah olmaq, əql, müştərək hiss, duyğu hissələri, atifələr, bağlılıqlar, xatirələr və s. şamildir. Yenidənyaranma prosesində yenidən doğulmanın səbəbi bir-birinə zidd olan aləmin, yəni maddi və mənəvi aləmin bir-birinə qarışmasıdır. Bu qarışıqlıq ruhların sərgərdan qalmasına, çoxlu əzab-əziyyətlərə və məşəqqətlərə səbəb olur; dünyanın əzab-əziyyətlərindən və maddi zəncirlərdən azad olmaq o zaman müyəssər olur ki, bu iki dünya bir-birindən ayrılınsın və ruh maddənin çirkinliklərindən azad olsun. Ruh azad olduqdan, paklaşdıqdan, lətifləşdikdən və bəsit olduqdan sonra öz fitriliyini yenidən tapır, ruhla yanaşı bir bədəndən digər bədənə seyr edən maddi çirkinliklər, zehni məfhumlar və əməl təsirlərindən təmizlənir; bu zəncirlərdən xilas olmaqla yanaşı, yenidən doğulmalardan da xilas olur. Nəticədə əzab-əziyyətlərə və məşəqqətlərə son qoyulur, bəşər ruhunun dərinliklərində sonsuz sevinc hakim olur.

3. Sankiya məktəbi: Bu məktəb hinduiizm ayinində ən mühüm fəlsəfi üslub və ən geniş yayılmış ideoloji sistem hesab

olunur. Bu məktəbin əsasını ikiliyə pərəstiş təşkil edir və aşkar şəkildə vedanın yeganəpərəstliyindən ayrılmışdır. Bu məktəbdə belə bir etiqad vardır ki, varlıq aləmində iki qədim və əzəli həqiqət mövcuddur: Birincisi maddə, yaxud surət; bu təbiət aləmindən ibarətdir və istilahda “prakriti” adlanır. Digəri isə ruh, yaxud mənə; bu gözəgörünməz və hiss olunmazdır və “puruşa” adlanır. Prakriti bir-birindən ayrı olan 23 ünsürdən tərkib tapmışdır ki, onun ən yüksək dərəcəsi əql və nəfsani qüvvələrdən başlanır və gözdə qurtarır. Bu 23 ünsürün hər birinin üç təbiəti vardır ki, onlara “triqun” deyilir. Birincisi yüngüllük haləti, səadət, rahatlıq, ağılıq və paklıqdır ki, istilahda sitvə adlandırılır. İkinci halət fəal meyl, yaxud “rəcəs”dir ki, hərəkəti icad edir və istilahda ona “rəcəs” deyilir. Üçüncüsü donuşluq halətidir ki, zülmət və qaranlığa səbəb olur və buna “təməs” deyilir. İkinci həqiqət olan “puruşe fərdi ruhların sonsuz ədədlərindən ibarətdir ki, onların hər biri müstəqil və əbədiyyətə malikdirlər. Bu ruhların təbiət aləmində həbs olunması, bədbəxtlik və əzab-əziyyətə dözməsi cəhalət və mərifətsizlikdən irəli gəlir. Cəhalət bütün bədbəxtliklərin mənşəyidir. Cəhalət insanların maddə ilə mənə və ya cism ilə ruh arasında fərq qoymamasına səbəb olur və nəticədə ruh cism zəncirlərinin və təbiət qüvvələrinin əsarətində qalır. Buna görə də çarəsiz qalıb çoxsaylı doğulmalar girdabında seyr edir. Yalnız arif insanlar bunların bir-birindən ayrı olduğunu dərk edərək, onları cism əsarətindən azad edər, sükunət və əbədi aramlıq halətinə çatdırar. Məhz bu mərhələdə ruh nicat və qurtuluşa nail olur və ardıcıl doğulmalardan xaric olur. Buna əsasən əvvəlki dərstdə qeyd olunmuş əvvəlki üç yoldan yalnız elm yolu sankiya məktəbi tərəfindən qəbul olunur; bu məktəbə görə, səadət və qurtuluş da həmin yolla əldə oluna bilər.

4. Yoqa məktəbi: Bu məktəb fəlsəfi və nəzəri məktəb olmaqdan öncə, bir növ irfani ayin və seyri-süluk hesab olunur.

Bu məktəbdə belə bir etiqad vardır ki, nicat və qurtuluşa nail olmaq üçün nəfsani, zehni və əqli mərtəbələrini kənara qoymaq lazımdır. Onlar bu məsələni belə izah edirlər ki, xüsusiyyəti nuranilik olan zəhn cövhəri qaranlıq və hərəkət cövhəri ilə qarışdığı zaman bütün əşyalara əhatə tapır, onlara hakim kəsilir və onlara qarşı bağlılıq hiss edir. Belə olduqda, qaranlıq cövhəri zəhnə qalib gələrsə, insan fəzilətsizlik və mərifətsizlik uçrumuna, eləcə də maddi asılılıqlar zülmətinə yuvarlanır. Hərəkət cövhəri zəhnə qələbə çaldıqda isə insanda fəzilət, mərifət və hürrriyyət əndişəsi formalaşır. Əgər zəhn hərəkət cövhərinin çirkinliyindən də azad olarsa, öz zatında qərar tapır və daha sonra isə ruhla maddə arasında olan fərq və ayrılıqları dərk edir. Demək olar ki, yoqa məktəbinin əsası sankya məktəbi ilə eynidir; çünki onların hər ikisi ruhla maddə arasında olan ayrılıq anlayışına yiyələnməyi nicat və qurtuluşa çatmağın yeganə yolu hesab edirlər. Əlbəttə, hər iki məktəbin tutduğu yol bir-biri ilə fərqlənir. Yoqa məktəbinə görə insanın başı gündəlik işlərə qarışdığından, o cümlədən yemək, içmək və s. məşğuliyyətlər nəticəsində asılılıq yaranır və bu da ruhla maddənin həqiqəti arasında fərq qoya bilməklə nəticələnir. Buna görə də həqiqi mərifət mərhələsinə çatmaqdan ötrü bütün adət və bağlılıqların əksinə hərəkət etmək lazımdır. Bu məqsədlə yoqa məktəbi cəmiyyətdən uzaq olmağı, ləzzətləri tərk etməyi, nəfsi nəzarət altına almağı, hətta uzun bir müddətdə sakit qalmağı və nəhayət adətləri tərk etməyi, nəfsin həyatda xüsusi bir adətə və üsluba vərdiş etməsindən çəkinməyi özünə şüar seçmişdir.

Belə nəzərə çarpır ki, yoqa məktəbi çox çətin ruhi məşğələlər ayinidir. Xüsusi hərəkətlər vasitəsilə nəfsdə hiss və idrak öldürülür, cism ruha müti olur. Tədrisi olaraq hər növ hisslər cilovlanır; yalnız bu halda ruh bütün maddi, xəyali və zehni

aludəliklərdən pak olur, batinin saflaşdırılması ilə yanaşı mütləq fənyaya nail olur

5. Purva-nimansa məktəbi: Bu öz banisinin adı ilə adlandırılan bir məktəbdir və əslində veda nəğmələrinin təfsir və mütaliəsi əsasında qurulmuşdur. Nimansa inanırdı ki, vedalar əbədidir. Bu etiqad da söz və səslərin əbədi olması əsasında yaranmışdır. Hindular inanırdılar ki, səs hər bir yerdə və hər bir zamanda mövcuddur və heç vaxt aradan getmir. Buna görə də danışan zaman söz və səs yaradılmır, əksinə sükunət halında olan sözlər aktivləşir. Sözlə mənə arasında əzəldən sirli bir əlaqə vardır və bu rabitə əbədiyyətə qədər davam edəcəkdir. Sözlərlə mənalar arasında olan rabitə insan tərəfindən təyin olunan qərarlar kimi deyildir; onların arasında həqiqi və vücuti bir rabitə mövcuddur. Bu baxımdan hinduların arasında vəhy ünvanı ilə tanınan vedalar əbədi və həmişəlik bir kəlamdır.

Bu məktəb vaysesiko məktəbi kimi ruhların çoxluğuna və karma qanununa inanırlar. Yuxarıdakı prinsipə diqqət yetirməklə inanırlar ki, hər gah hindu şəxs vedanın ibadət ayinlərinə və vəzifələrinə əməl etsə, onun nəğmələrini oxusa, bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi ilə onda lətif bir qüvvə yaranır ki, onun savaba, mükafata layiq olmasına səbəb olur; mükafat, cəza, yaxşı əməllərin mükafatı da vedanın zatında gizlənmiş qanunlar əsasında formalaşmışdır. Buna əsasən bu məktəbdə nicat və qurtuluşa çatmaq şəri vəzifə və təkliflərin yerinə yetirilməsi ilə şərtlənir. Nimansa bu bərdə belə deyir: «Şəri vəzifə veda göstərişləri əsasında və insanı həqiqi hədəfə doğru hidayət edir.»

6. Vedanta məktəbi: Vedanta məktəbi vedalardan digər bir təfsir əsasında vücuda gəlmişdir. Vedanta adı ilə məşhur olan bu təfsirlər opnişadların fəlsəfi bünövrəsini təşkil edir. Bu məktəbdə belə bir etiqad vardır ki, xarici aləm və hiss olunanlar

qeyri-həqiqi və aldadıcı zahirə malikdirlər; onlar ilğım kimi olub batil bir xəyalıdan ibarətdir. Bu məktəb həm də vəhdət prinsipinə inanır, varlıq aləminin həqiqətində ikilik məsələsini rədd edirlər. Bu etiqadın əsasında dünya və brahma birbirindən ayrı olan iki həqiqət deyildir və vücudun hər bir yeri brahmanın vücududur. Qalan işlər isə xəyali təfəkkür və aldadıcı düşüncələrdən başqa bir şey deyildir. Cismani aləm, fərdi ruh, ardıcıl doğulmalar və tənəsüx aldadıcı və gerçəkliyi olmayan işlərdən hesab olunur. İnsan ruhu yalnız hiss olunanlara və məlumatlara arxalansa yalnız əşyaların zahirini dərk edər, onun batinindən xəbərsiz qalar. Əgər əşyalar və hiss orqanları ilə dərk olunan varlıqlar həqiqət kimi təsəvvür olunsa, bu da cəhalətdən və nadanlıqdan irəli gəlir. Deməli, brahmandan ibarət olan mütləq ruh və nəfs qarşısında nadanlıq və cəhalət səbəbi ilə fərdi ruha inanılır; ona əsaslanaraq əşyalar və hiss olunanlar üçün də müstəqil bir həqiqət nəzərdə tutulur. Bu məsələ də insanın giriftar olmasına, əzab-əziyyəyə düşməsinə səbəb olur, halbuki mütləq ruha (brahmaya) diqqət yetirmək tənəsüx və ardıcıl təvəllüdlər adı ilə öz zehnimizə qəbul etdirdiyimiz xəyali əzab-əziyyətlərdən qurtulmağa zəmin yaradır.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Hinduiizm ayinində həqiqətin kəşf olunması və ona nail olmaq üçün altı ideoloji məktəb mövcuddur. Onlar aşağıdakılardır:

Nyaya, vaysesika, sanika, yoqa, purva-nimansa, vedanta.

Nyaya məktəbi yenidən doğulmalardan nicat tapmaq yolunu əzab-əziyyətlər və azğınlıqlar səbəblərini aradan qaldırmaqda görür.

Vaysesika məktəbi nicat və qurtuluş yolunu ruhun aludəliklərdən pak olmasında bilir.

Yoqa məktəbi ruhun maddədən ayrılması üçün ruhi məşğələləri və nəfsin həbs edilməsini tövsiyə edir.

Purva-nimansa məktəbi bütün veda təklif və vəzifələrinə əməl edilməsini qurtuluş yolu hesab edir.

Vedanta məktəbi inanır ki, yalnız mütləq ruh (brahma) həqiqətə malikdir və sair əşyalar və varlıqlar ilğım və xəyali şeydən başqa bir şey deyildir. Buna görə də nicat və qurtuluşa nail olmaq üçün brahma həqiqətinə sarılmaq lazımdır.

İYİRMİNCİ DƏRS

HİNDUIİZM (3)

TRİNURTI

Yuxarıda brahmanizm ayinini araşdırarkən qeyd olundu ki, bu ayin əvvəlcə həyat təzahürlərindən hər biri üçün xüsusi məbud olduğuna inanırdı. Amma tədrisi olaraq öz dəyişikliyi boyunca çoxlu məbudları kənara qoyaraq, onlardan yalnız üçünə inanmağa başladılar. Üç məbud həqiqətdə çoxlu məbudların təcəlli və məzhəri hesab olunur; onların hamısının sifətinə ümumi şəkildə malikdir. Üçlük təşkil edən bu məbudlar qrupu sanskrit dilində trinurti adlanır. Onların adları aşağıdakılardır:

- 1-Brahma – yəni yaradan məbud;
- 2-Vişno – yəni qoruyan məbud;
- 3-Şiva – yəni məhv edən məbud.

Hinduiizmdən əlavə, başqa məktəblərdə də üç məbuda, yaxud üç həqiqətə etiqad mövcuddur. Qədim Misirdə üç məbudun varlığını misal göstərmək olar ki, onların adları oziris, əniris və huns idi. Flutin fəlsəfəsində qədim və əsildən ibarət olan üç həqiqət, məsihilikdə təslis (ata, oğul və ruhul-qudus) taoi ayinində isə asiman, yer və insan həqiqətlərini üç məbud kimi qeyd etmək olar.

Əlbəttə, müxtəlif məktəblərdə üç həqiqətə, yaxud üç məbuda etiqad bəsləməyin vahid bir mənşədən qaynaqlanması və ya bu məsələnin təsadüfi olması dəqiq şəkildə məlum deyildir. Xüsusilə yuxarıdakı üçlüklərin mahiyyət və məzmunu bir-biri ilə tamamilə fərqlənir və onlardan biri digərinin mənşəyi olmasını dəqiq şəkildə iddia etmək olmaz.

Hinduiizm ardıcılıarı inanırdılar ki, varlıq aləmində üçlük təşkil edən məbudlar şərikli olaraq dünya işlərini idarə etməyi öhdələrinə almışlar. Əlbəttə zamanın keçməsi və hinduiizmdə müxtəlif firqələrin yaranması nəticəsində üç məbudun biri digərindən üstün sayılmışdır. Belə ki, şiva firqəsində şiva sair məbudlardan üstün tutulur. Vişno və brahma surətində də təcəlli etdiyi halda varlıq aləminin mənşəyidir. Vişnoi firqəsinin ardıcılıarı vişno məbuduna daha üstünlük verir, brahma və şivanı onun təcəllisi hesab edirlər. Amma hinduiizm məktəbinin əsas etiqaclarına əsasən bu üç məbud bir-birindən ayrılmaz vahid həqiqətdir ki, üç məzhərin vücudunda təcəlli etmişlər. Hindu məbudlarından qalan heykəl və təsvirlərin arasında trinurti üçbaşı bir bədən surətində müşahidə olunur.

Bu dərstdə hinduiizmin üç məbudla əlaqədar olan nəzərini şərh edirik:

1-Brahma: Bütün varlıqların yaradanı və xilqətin məbudu hesab olunan brahma çox az ibadət və pərəstişə layiq görülüb. Çünki hindular inanırlar ki, onun dünyanı yaratdıqdan sonra artıq yer üzərində allahların allahı adından başqa heç bir məsuliyyəti yoxdur, qalan işlər vişno və şiva məbudlarının öhdəsinədir. Bu baxımdan Hindistanın hər bir yerində yalnız azacıq sayda brahma adlı məbəd vardır. Eyni halda brahma da hindular tərəfindən ehtirama layiq görülür və onun üzü oxumağa məşğul olan dörd başlı bir padşah şəklindədir. Bu şəkillərdə o əksər hallarda ağ bir qaza mindiyi halda əks olunmuşdur ki, bu da onun yüksək məqamını, şan-şöhrətini və məzhərini çatdırır.

2-Vişno: Vişno, yaxud qoruyub saxlayan məbud xilqət nizamının keşikçiliyini öhdəsinə almışdır. O kainatı idarə edir və ilin 360 günlük dövrünü hərəkətə gətirir. Bütün kainat onun vasitəsilə mövcuddur və həyat işlərinin hamısında dəxaləti vardır; bu, eyni zamanda həyatın əsası və onun davam

gətirməsi amili sayılır. Vişno sonsuzluğa qədər genişlənib və heç kəs böyüklükdə və genişlikdə onunla qarşılaşa bilməz. O, kainatın mehvəridir, ulduzlar və səmavi cismlər onun ətrafına fırlanırlar. Şivanın ölüm və məhvetmə, vişnonun isə həyatın yeniləşdirilməsi məbudu olmasına baxmayaraq, bunlar birlikdə və bir-biri ilə yanaşıdırlar. Ölüm olmadan həyat, yoxluq olmadan varlığın mənası yoxdur. Hindular vişnonu xeyir-bərəkətin mənşəyi, mehr-məhəbbət və səmavi mərhəmətlərin kamil məzhəri hesab edirlər. O, asimanların yüksəkliyindən varlıqların əməllərini nəzarət altına alır, əziz bir varlıq həlak olmaq təhlükəsinə düşdükdə ona kömək etməyə tələsir və onu xilas edir. Hinduizm təlimlərinə əsasən, vişno doqquz dəfə müxtəlif surətlərdə təcəlli etmişdir və bəşəriyyətə kömək etməyə gəlmişdir. O ilk dəfə kiçik bir balıq surətində ilahi şəriət və sünətləri gətirən, qanunverici manoya kiçik bir balıq surətində təcəlli etmiş və bundan sonra tədrici olaraq böyümüş, nəhəng bir balığa çevrilmişdir. Bu halda mano onu tanıyır və vişno ona dəhşətli bir tufanın və selin yaranacağını xəbər verir. Sonra ona əmr edir ki, böyük bir gəmi düzəltsin və ona hər bir varlıqdan, bitkilərdən və insanlardan mindirsin ki, qərq olma təhlükəsindən xilas olsunlar. Vişno bir daha tıbağa surətində zahir olur. Bu da aləmin süd okeanı surətində olduğu bir zamandır. Digər məbudlar dəryanın altında tıbağa surətində üzməyə məşğul olan vişnodan istəyirlər ki, okeanı hərəkətə gətirsin və beləliklə də camaatın istifadəsinə lazım olan kərə və yağ əbədi olaraq təmin olunsun.

Üçüncü dəfə vişno balina surətində təcəlli etdi və bu da yerin okeanların dibinə batdığı vaxtda idi. Vişno öz dişləri ilə yeri qaldırır və nur aləmini işıqlığa doğru hidayət edir. Vişno dördüncü dəfə yarısı insan, yarısı yırtıcı şir surətində zahir olur. Bu halda öz övladını vişnoya etiqad bəsləyib ona pərəstiş etdiyinə görə həbs edir; onu öldürmək məqsədində olan

şeytanlardan biri vişnonun güclü caynaqları ilə öldürülür və onun övladı azad edilir. Beşinci dəfə vişno qısa boy bir insan surətində zahir olur və ruhi məşğələlər nəticəsində fəvqəladə qüdrət sahibi olan və nəticədə özünü üç aləmin rəisi hesab edən Bali adlı əhriməni cəhənnəmin dərin təbəqələrinə göndərir və bununla da əhrimənin qüdrətindən şiddətlə qorxan sair məbudlar asudə olurlar. Vişno altıncı dəfə əlində balta olan “ramaya” surətində və brahmanın bir övladı olaraq zahir olur. O zamanda kşatrya təbəqəsinin cəngavərləri brahman təbəqəsi əleyhinə qiyama başlamışdılar. Vişno brahmanların xeyrinə olaraq işə başlayır, 21 dəfə baş verən güclü müharibələrdən sonra kşatryaları məğlub edir və brahmanların səltənətini möhkəmləndirir. Yeddinci dəfə o, yenə rama surətində zahir olur və vəzifə, kamal, şəriət və haqq məzhəri kimi cilvələnir. Səkkizinci dəfə isə krişna surətində zahir olur. Krişna məhəbbət, xoşbəxtçilik məzhəri, qəm-qüssəni məhv edəndir. Nəhayət vişno doqquzuncu dəfə zühur etdikdə “qutama-budda” formasında zahir olur.

Vişnonun doqquzuncu dəfə budda şəklində zahir olmasına etiqad bəlkə də buddistlərin hinduiizmdən ayrılmasının qarşısını almaq və bu iki ayin arasında bir növ qarşılıqlı anlaşma və sülh yaratmaq üçün olmuşdur.

Əvvəlki dərslərdə qeyd olunduğu kimi, Hindistanda buddizm tədrisi olaraq hinduiizmlə qaynayıb-qarışdı. Amma hinduiizmin genişlənmədiyi və ya ümumiyyətlə mövcud olmadığı bəzi ölkələrdə bu ayin müstəqil şəkildə genişlənilib yayıldı.

Hindular inanırdılar ki, vişnonun digər bir zühuru və təcəllisi də vardır və o da onun “kalki” surətindəki təcəllisidir ki, gələcəkdə baş verəcəkdir. O ağ bir ata minəcək, əlində parlaq bir qılınc olacaqdır. Öz zühuru ilə dünyanın pis əməl sahiblərini cəzalandıracaq, yaxşı əməl sahiblərini axirət nemətlərindən

bəhrələndirəcəkdir. O, zühur edən zaman bütün varlıq aləmi dağılacaq, yeni bir bəşəriyyət və yeni bir dünyanın əsası qoyulacaqdır. Gözəl adət-ənənələr vücuda gələcək, qızıl əsr yenidən başlanacaqdır. Bhaqavata-porana kitabında bu barədə belə oxuyuruq:

«Hazırkı əsrin qürubunda, bu diyarın şəhriyarları hamılıqla oğru olan zaman kainatın əmiri brahmandan vücuda gələcək və ona kalki adı qoyacaqdır.»

3. Şiva: Şiva hinduların üçüncü məbudu, ölüm və məhv allahıdır. Bu məbud hinduların nəzərində əhəmiyyət və imtiyaz baxımından digər iki məbuddan daha üstündür. Onu “mahadva”, yəni ən böyük rəbb də adlandırmışlar. Şivanın çox mürəkkəb sifətlərə və müxtəlif təzahürlərə malik olduğuna inanmışlar; onu varlıqları öldürən və fani edən rudra kimi vəsf etmişlər. Rigveda onu «ən qüvvətli və ən vəhşi heyvan kimi qəzəbli» ünvanı ilə yad edir. O, qəzəbləndikdə ona pərəstiş edənləri öldürür, onların uşaqlarını, atalarını və mal-heyvanlarını da məhv edir. Ona pərəstiş edənlər ondan əmin-amanlıq, lütf və mərhəmət istəyirlər. Onun silahı ildirimidir, malik olduğu öldürücü ox və kamanla bir arabaya oturmuşdur. Qəzəbləndiyi zaman bütün varlıqları məhv edir. Bu sifətlərlə yanaşı ona bağışlayan və xəstəlikləri müalicə edən bir alim kimi də pərəstiş edirlər. Çünki o, məbudların qəzəblənməsinin qarşısını alır, asimani nemətləri və feyzi insanlara bəxş edir. O, möcüzəli bir mühakimə xüsusiyyətinə malikdir, həkimlərin həkimi, hər bir xəstəliyi sağaldandır; hinduiizm ayininin sonrakı dövrlərində ona dağıdıcılıq sifəti də aid edilmiş və o, hindu ilahiyyətinin üç əsasından biri hesab olunmuşdur.

Hinduların inancına görə şiva, aləmi məhv etməklə iki iş görür: Birincisi, dünyadakı surətləri yaymaq; onun vasitəsilə cəhalət və nadanlıq pərdələri aradan qaldırılır. Digəri isə həyatı yeniləşdirmək. Aləmi məhv etməyin ardınca yeni yaradılış

başlanır. Şiva həm ölüm və həm də məhv sultanıdır; həm həyatın mənşəyi və həm də onun qüvvələr cərəyanıdır. Şiva aləmi məhv etməklə yeni doğumlar prosesində əsir olanları, nadanlıq və cəhalət girdabında batan varlıqları azad edir. Yeni yaradılış ərəfəsində şiva divanə bir rəqqas kimi dağları və çölləri təpikləyir, təbil və şeypurdan qiyamət sədası çıxarır, bütün varlıqlara şəkil və surət verir, yeni bir aləmin binasını qoyur və nəticədə varlıqlar yenidən həyatlarına başlayır və fəaliyyətlə məşğul olurlar.

Şivanın rəsmi əksər hallarda hiylə və yalan şeytanının cəsədi üzərində rəqs edib onu təpiklədiyi halda çəkirlər; bu halda o, dörd qolunu iki tərəfə açmış və havada əlini yellədiyi vəziyyətdə əks olunur. Onun bir əlində kiçik bir təbil, digər əlində isə şölələnən bir atəş vardır; təzə doğmuş aypara şəkli onun başının ətrafını örtüyü halda Qong çayının suyu onun saçlarından axıb tökülür. Onun başında və ayağında da həyat qüvvəsi, vücud qüdrəti cəmlənir. Hindular inanırlar ki, onun "rəqs edib təpik döydüyü" şəkil dünyada ölüm və həyat ardıcılığının sürət rəmzidir. Həmçinin inanırlar ki, şiva dağlarda məskunlaşmış, dağların zirvəsindən fələkə baş çəkib səhralara və çöllərə həmlə edir, bəla və müsibətləri camaatın üzərindən götürür. Müalicə əhəmiyyətli bitkilər dağların ətəyində bitdiyindən, hindular bunu da şivanın lütf və mərhəmətinin nəticəsi kimi qələmə verirlər. Sanki o bununla xəstəliklərə də hücum etmək istəmişdir. Buna əsasən, şiva həmişə insanları məhv etməklə məşğul olmur, əksinə xəstəlik amillərini həlak etməklə camaatın asayiş, rifah və səadətində zəmanət verir. Hindular şivanı təkcə şər və əziyyət verən bir məbud kimi tanımır, onun yaradıcılıq və quruculuq xüsusiyyətinə malik olduğuna inanırlar. Əlbəttə, şivanın vasitəsilə bu kimi yaranışlar sonrakı mərhələlərə aiddir. Çünki qeyd olunduğu kimi, ilk yaranış brahmaya məxsusdur və

sonrakı xilqətlər şivanın, onun qorunub saxlanması isə vişnonun öhdəsinədir.

MƏBUDLARIN HƏYAT YOLDAŞLARI

Hinduiizm etiqadlarından digər biri də dəyişiklik baş verdikdən sonra məbudların özlərinə həyat yoldaşı seçməsidir. Bu ayində məbudlar üçün üç həyat yoldaşı nəzərə alınır ki, onlar aşağıdakılardır:

Vaç, yaxud sarasvati; bu brahmanın həyat yoldaşdır.

Şrilakşmi, yaxud radha; bu vişnonun həyat yoldaşdır.

Uma, durqa, yaxud kali; bu isə şivanın həyat yoldaşı hesab olunur. Bu etiqadın ardıcılıları bir müddətdən sonra məbudların həyat yoldaşlarına da pərəstiş etməyə başladılar. Bu ayində şivanın özünə nə qədər diqqət yetirilirsə, onun həyat yoldaşları da həmin məqama layiq görülürlər. Bu iki həyat yoldaşına sitayiş tədrici olaraq xüsusi şəkil almış və hətta Hindistanın şimal-şərq nahiyələrində şakniizm adlı bir firqə də yaranmışdır. Ümumiyyətlə, hinduiizm etiqadları arasında məbudların xeyir və yaradılışları ünvanı ilə tanınan şeylər erkək və dişi məbudların izdivacının səmərəsidir. Həqiqətdə varlıqların təvəllüdü bu üç məbudun hər birinin öz həyat yoldaşları ilə izdivac etməsinin təzahürüdür. Başqa sözlə desək, üç məbudun hər biri öz vəzifə və məsuliyyətlərini həyat yoldaşlarının iştirakı ilə yerinə yetirirlər.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Hinduiizm ayinində üç məbud daha artıq məqama malikdirlər. Brahma yaradan, vişno qoruyub saxlayan, şiva isə dağıdıb məhv edən allahdır.

Üç məbudlardan hər biri öz ardıcılları arasında sair məbudlarla müqayisədə xüsusi məqama layiqdirlər və müəyyən səbəblərə görə başqalarından daha üstün sayılırlar. Şivapərəstlik və vişnopərəstlik məzhəbləri də həmin əqidə əsasında yaranmışdır.

İYİRMİ BİRİNCİ DƏRS

HİNDUIİZM (4)

SAİR ƏQİDƏLƏR

Keçən dərs hinduiizm etiqadının ən mühüm əsaslarının, yəni üç məbud etiqadının (brahma, vişno və şiva) araşdırılması barədə idi. Hindu cəmiyyətlərində digər etiqadlar da vardır ki, onların ən mühümləri ilə aşağıda tanış olacağıq:

1. ÇOXALLAHLIQ

Keçən dərsdə qeyd olundu ki, brahmanizm ayinində baş verən və hinduiizmin formalaşmasına gətirib çıxaran dəyişikliklərdən biri də çoxallahlığın üçlük təşkil edən trimurti məbudlarına sitayişlə əvəz edilməsidir. Amma bu dəyişiklik və məhdudiyət təkcə ideoloji əsaslarda və hinduiizmin müqəddəs kitablarının nəzəri məsələləri səviyyəsində təqdim olunur və onların ümumi etiqadlarında hələlik çoxallahlıq etiqadı mövcuddur. Səbəbi də budur ki, bu ayində üçlük təşkil edən məbudlar üçün müxtəlif zühurlar, təcəlli və simvollar nəzərə alınmışdır; bundan əlavə, onların saysız-hesabsız həyat yoldaşları da vardır. Belə ki, həm məbud və həm də onun məzhəri sayılan krişnanın 16000 arvadı vardır ki, bu həyat yoldaşlarından hər biri ilahə (şekti) ünvanı ilə pərəstiş olunur. Nəticədə bu ayinin ümumi ardıcılları öz istəkləri ilə təbii varlıqlardan hər biri üçün, varlıq aləmindəki dəyişikliklərdən hər birinə xüsusi bir məbud nəzərdə tutmuşlar. Onlara belə öyrədilmişdir ki, məbudlar, onların təzahür və təcəllisi üçün heykəl və bütlər düzəldilsin; onlar müqəddəs sanılsın. Belə bir əqidə əsasında onlar bütün məbud təzahürləri üçün heykəl

düzəltməyə başladılar. Bu heykəllər tədrici olaraq ayrıca büt və məbuda çevrilmiş, onların məzhər olması unudulmuşdur. Bu məbudların sayı təxmini olaraq 330 milyona çatır. Belə ki, hər bir hindu şəxs özünün hər bir istək və arzularına nail olmaq üçün bu məbudlardan birinə sığınır. Məsəl üçün, onun işində müəyyən bir çətinlik, yaxud onun irəliləyişində bir nöqsanlı hal, yaxud maneə yaranarsa “ginşa”ya təvəssül etməlidir. Zəifliyə, bacarıqsızlığa mübtəla olarsa “həmumən” məbuduna pənah aparmalıdır. Bu ardıcılıqla çətinlik, övladsızlıq, özünün, ailəsinin, yaxud heyvanların xəstəliyi, təhlükəli səfərlər və bu kimi çətin məsələlərin hamısında məbudlardan birinə pənah aparırlar. Bu məbudlar təkcə məbədlərdə və mənzillərdə deyil, hər bir yerdə, o cümlədən çayların sahilindən tutmuş ağacların altına, dağların ətəyindən başlayaraq ucsuz-bucaqsız çöllərə qədər büt, heykəl, yaxud müəyyən əlamət şəklində qoyulur.

Keçən dərslərdə qeyd olundu ki, ümumiyyətlə hinduizm məktəbi sazişçilik və güzəşt ayinidir. Çünki bu ayin camaatla qarşıdurmağa icazə vermir və bu zəmində hamı ilə mülayim davranmağı tövsiyə edir. Bu məzhəbin ardıcıllarının hər biri öz duyğuları, səliqə və istəkləri əsasında məbudlarla rabitə bərqərar edə bilirlər. İnsanların təfəkkür tərzini, duyğularını adətən bir-birindən fərqləndiyinə görə tədrici olaraq həyatdakı hər bir iş, xilqət aləmindəki təbii dəyişikliklər və amillərdən hər biri üçün müəyyən bir məbud nəzərdə tutmuşlar ki, bu məsələdə hinduların avam camaat arasındakı etiqadlarında saysız-hesabsız məbudların yaranmasına gətirib çıxartmışdır.

2. İBADƏT VƏ PƏRƏSTİŞ

Hinduizmdə ibadət və pərəstiş üç yolla yerinə yetirilir:

- 1-Fərdi;
- 2-Ailəvi;
- 3-İctimai.

Fərdi ibadət adətən o zaman yerinə yetirilir ki, hindu şəxsin zərurət və ehtiyac duyduğu məbud evdə mövcud olsun.

Ailəvi ibadət mərasimi ailənin bütün üzvlərinin iştirakı ilə, o ailənin məbudu sayılan heykəl, təsvir və ya hər hansı digər bir əlamət qarşısında yerinə yetirilir.

İctimai ibadətlər də xüsusi vaxtlarda bütün camaatın iştirakı ilə və eləcə də brahmanların rəhbərliyi və yol göstərməsi ilə şəhərin, kəndin, yaxud məhəllənin məbədində yerinə yetirilir.

3. MƏBƏDLƏR

Hindistanda çoxlu məbədlər vardır. Hinduizm ardıcılığının nəzərində bunun səbəbi həqiqətdə saysız-hesabsız məbudların varlığı, ilahi təzahürlərin çoxluğuudur.

Varlıq aləminin təzahürlərindən hər birinin xüsusi bir məbudu olduğu zaman aydındır ki, bütün təbiət aləmində və insan cəmiyyətində saysız-hesabsız məbudların varlığının şahidi olacağıq. Hindistanda əvvəllər dua və ibadət mərasiminin yerinə yetirilməsi üçün tikilən və hinduların dini mərasimləri üçün toplantı yeri olan məbədlərdən əlavə, çoxlu ziyarətgahlar da vardır; camaatın etiqadına əsasən bu yerlər məbudların təcəlli və zühur yeri, yaxud onlardan birinin diqqət yetirdiyi məkandır. Bu ziyarətgahlar şəhərin, kəndin, dağların içində, çeşmələrin kənarında, çayların sahilində, çöldə, səhrada və bir sözlə hər bir yerdə tikilə bilər. Əgər bir şəxs «bu ziyarətgahlar nədir?» deyə soruşarsa, ehtimal üzrə ona belə cavab verilir ki, məbudlardan hansı birinə xüsusi bir zamanda və xüsusi bir məqsədlə o məkanda təcəlli etmiş, yaxud bu yerdə ondan hansısa bir möcüzə və ya kəramət müşahidə olunmuşdur. Hindu tarixi əfsanələrində çayın burulduğu hər bir yerdə, hər bir dağın yüksəkliyində müəyyən bir əhvalat baş verdiyi göstərilir; oralar şivanın, yaxud şiktinin zahir olduğu yer hesab olunur; rama, yaxud krişnadan möcüzə və ya kəramət

müşahidə olunub. Mömin və etiqadlı hinduların nəzərində saleh əməllərdən və bəyənİLən ibadətlərdən biri də budur ki, çayın mənbəyindən başladıqda onun sağ sahilinin haşiyələrində su ilə yanaşı hərəkət etsinlər və bu işi çayın dənizə qovuşduğu yerə qədər davam etdirsinlər. Daha sonra həmin yolu sol tərəfdən geri qayıdıb bu əməli ibadət və dərgaha yaxınlaşmaq məqsədi ilə yerinə yetirsinlər. Yol üzərində hər hansı bir məbədlə qarşılaşsalar dayanıb orada zikr-dua etməli, müqəddəs kitabları oxuyub özləri üçün savab qazanmalıdırlar. Ziyarətgahlardan bəziləri hinduların nəzərində həddən artıq mötəbər hesab olunur. Belə ki, ehtiyacı olan insanlar hər il ziyarət məqsədi ilə uzaqdan-yaxından axışaraq oraya gəlirlər. Əlbəttə, yol boyu digər ziyarətgahlara da baş vurub ibadət edirlər. Qeyd etmək lazımdır ki, bu ibadət gahların hamısında ibadət etmək hindular üçün müyəssər deyildir.

4. QONG ÇAYI

Hinduların etiqadına görə şiva, rama, krişna, yaxud hər hansı hindu məbudlarından birinin zühur və təcəlli yeri sayılan çayların içərisində Qong çayı daha müqəddəs sayılır. Hinduların dini əfsanələrində nəql olunur ki, bəzən ana da adlandırılan Qong çayı asimanda vişnonun ayağından qaynaqlanmışdır. Sonra şivanın qaranlığına nazil olmuş, onun saçlarında cərəyan etmiş və Hindistanın bütün yerinə yayılmışdır. Bu çay Himalay dağlarında Hardvar adlı bir məkanda çıxır ki, həmin yer hinduların ən mühüm ibadət mərkəzlərindən sayılır. Bu yerdə çayın hər iki sahilində yüzlərlə hamam tikilmişdir ki, möminlər və xəstələr öz hacətini tapmaq, xəstəliklərdən sağalmaq və günahlardan paklanmaq üçün özlərini çayın suyu ilə yusunlar.

Cəmnə və Qong çaylarının qovuşduğu yer də hinduların müqəddəs məkanları sayılır. Bu məkanda müqəddəs Səlsuti

çayı da Cəmnə və Qonga ilə birləşir ki, hinduların nəzərində o, daha artıq müqəddəsliyə və ehtirama layiq görülür; hal-hazırda bu çay qurumuşdur. Çayların qovuşduğu bu yerdə hal-hazırda tarixi Allahabad şəhərinin bünövrəsi qoyulmuşdur ki, bu yer hər il milyonlarla hindu ziyarətçisinin pənahgahıdır. Onlar Məla adlı böyük bir toplantıda bir yerə yığılır, dini ibadətləri və əməlləri bir yerdə yerinə yetirirlər. Qong çayının Benqal körfəzindəki qolu digər müqəddəs məkanlardan sayılır. Bu çayın deltasında yerləşən Suqr adası da hər ilin ilk günündə minlərlə hindunun qüsl, ziyarət və ibadət əməllərinin yerinə yetirdiyi məkanlardan hesab olunur. Qong çayının sahilində yerləşən Benars şəhəri də hinduların müqəddəs məkanlarından və hər il saysız-hesabsız ziyarətçi Qong çayında qüsl məqsədi ilə Hindistanın hər bir yerindən ora doğru tələsirlər. Hindular inanırlar ki, bu məkanda qüsl etmək onları bütün günahlardan paklayır. Buna görə də çayın sahilində qat adlı çoxlu yerlər ziyarətçilərin qüslü üçün hazırlanmışdır. Hindular inanırlar ki, daha artıq səadət və xoşbəxtlik o şəxslərə nəsib olur ki, ziyarət mövsümündə Qong çayının sahilində vəfat etsinlər; ölüm zamanı həmin şəxsin ayaqları suda olarsa daha üstün məqama layiq görülür. Onların etiqadına görə belə bir şəxsin ruhu asimana gedir və şivanın qonşuluğunda əbədi şadlıqda həyat sürür.

5. BRAHMAN

Brahmanlar, yaxud hinduizm ayininin ruhaniləri bu ayinin ardıcılıarı arasında xüsusi məqam və müqəddəsliyə malikdirlər. Qədim dövrlərdən Hindistanda bəzi dini şəxsiyyətlərə müqəddəslik vermək adi bir iş idi. Buna görə də hinduizm ayinində brahmanlar müqəddəs şəxslər hesab olunur. Müqəddəs mano qanunu brahmanı Allahla birlikdə hesab edir; xilqət və yaranış işlərində, ilahi qanunun bəşər bədənində

təcəssüm etməsi sanırlar. Buna görə də brahmanlar hinduizmin nöqtəyi-nəzərindən təkcə müəllimlik, mürşidlik və rəhbərliyə deyil, ilahi məqam baxımından da ehtiram və müqəddəsliyə layiq görülürlər. Həqiqətdə dünyada olan hər bir şey onların bərəkət və nəzərləri sayəsindədir; heç bir məşğuliyyət və mənsəb onların məqamından heç bir şeyi azaltmır; onlara əzab-əziyyət vermək bağışlanmaz günah hesab edilir. Yuxarıda da qeyd olunduğu kimi, brahmanlar kast sinfi quruluşunda ən yüksək təbəqədir və hər bir hindu heç olmasa sonrakı təvəllüdlərdə bu məqama çatmağı arzu edir; özü bir brahman kimi yaşamaq həsrəti ilə yaşayır.

Brahmanların arasında "Quru" adlanan brahman-müəllim camaatın nəzərində daha artıq imtiyaz və məqama malikdir. Quru müəllimlik məşğuliyyətindən, etiqad əsaslarını öyrətməkdən əlavə, dini qayda-qanunların və mərasimlərin ailədə və ictimaiyyətdə keçirilməsini də öhdəsinə alır. Brahmanlardan başqa hindular tərəfindən ehtiram və hörmətə, müqəddəsliyə layiq görülən digər şəxslərindən də adını çəkmək olar. Onlardan murtazları və cukyaları qeyd etmək olar ki, həqiqəti kəşf etmək və qurtuluş mərhələsinə nail olmaq üçün ən ağır şəraitlərdə yaşayır və özlərini ən ağır təzyiqlərə məruz qoyurlar. Hindular inanırlar ki, onlar özlərini məbudların yoluna həsr etdikləri, dünyəvi həyatı qurtuluşa çatmaq üçün fəda etdiklərindən ehtirama layiq görülür və müqəddəs hesab olunurlar. Bu müqəddəslik elə bir həddədir ki, onlar hinduların ibadət mərasimlərində iştirak etdikləri zaman camaat onların başına və üzünə əl çəkməklə, onların üst başlarında, ayaqlarında olan toz-torpağı üzlərinə sürtməklə təbərrük edirlər.

6. İNƏYİN HÖRMƏTİ

Hindular inanırlar ki, xilqətin əvvəlində insanla heyvan arasında heç bir ayrılıq yox idi. Buna görə də onlar insanla heyvan arasında sair heyvanların insandan yaranmasını bəyan edən təkvini bir rabitə təsəvvür edilir. Bu etiqada əsasən insanla heyvanın ruhu əslində bir şeydir və onların ruqları həmişə birbirinə hülul edir. Heyvanlardakı dəyişikliklər də yalnız bir sıra tənəsüx və ardıcıl doğumların təsirinə görədir ki, karma nəticəsində hasil olur. Nümunə üçün, hindular fili şivanın oğlu hesab edirlər və deyirlər ki, onun heykəli bədbəxtliyin aradan qaldırılması üçün bir vasitədir. İlan və meymun onların nəzərində qorxulu bir şeydir. Buna görə də onların ilahi bir məqama malik olduğuna inanırlar. Naga adlandırılan və zəhəri dərhal ölümə səbəb olan ilan xüsusi ehtirama layiq görülür. Hər il hindular bu ilana ehtirama göstərmək üçün xüsusi dini bayram keçirirlər; onların yuvalarının yanına gedir və südlə banan hədiyyə edirlər. Hindular heyvanların hörmətini saxlamaq, xüsusilə ilanlara hörmət göstərmək üçün çoxlu məbədlər tikmişlər ki, oralarda da çoxlu heyvanlar yaşayır. Kərtənkələ, bəbr, tovuz, tutu quşu, hətta siçana da pərəstiş olunur; öz hacətlərini istəmək, istəklərinə çatmaq üçün meymuna da nəzir edirlər. Hinduların nəzərində inək daha artıq hörmətə, müqəddəsliyə və məqama malikdir. Hər bir yerdə - məbədlərdən və evlərdən başlamış şəhər meydanlarına qədər inək heykəli görünür. Bu heyvanı öldürmək və ətindən istifadə etmək ümumi şəkildə qadağan olunmuşdur. Onlar küçə və xiyabanlardan azad şəkildə keçmə haqqına malikdirlər. İneklərə əzab-əziyyət verməyə, azadlıqlarından məhrum etməyə icazə verilmir. İnek ifrazatı məlhəm və təberrük kimi qiymətləndirilir, onun sidiyindən batini və zahiri murdarlıqları paklaşdırmaq üçün istifadə olunur. Hindular öz ölümlərini odda

yandırılar da, ölü inəklərin cəsədini çox böyük ehtiramla, xüsusi bir dini mərasimlə torpağa tapşırırlar. Hinduların arasında geniş yayılmış adətlərdən biri də inəkləri şivaya vəqf etmək, yaxud onları azad etməkdir. Onlar inanırlar ki, bu əməlin yüksək savabı vardır. Digər bir tərəfdən, bu heyvanı öldürmək bağışlanmaz günah hesab olunur və bu işə mürtəkb olan şəxs kast təbəqəsindən ixrac edilir, daha aşağıda olan təbəqəyə tənəzzül edir. İnəyin hörməti Hindistanda elə bir həddədir ki, tarix boyu müsəlmanlarla hindular arasında baş verən toqquşmaların əsas amili müsəlmanlar tərəfindən qurban bayramında bu heyvanın başının kəsilməsidir.

Doğrusu hinduların nəzərində inəyin bu qədər hörmət və müqəddəsliyinin əsas səbəbi dəqiq şəkildə məlum deyildir. Vill Dorant belə ehtimal verir ki, keçmiş dövrlərdə uzaqgörən bir hakim bu yük heyvanının nəslini qoruyub saxlamaq, əkinçilik işlərində istifadə etmək və mənfəət götürmək üçün onun öldürülməsini qadağan etmiş və bu iş tədricən özünə dini rəng alaraq müqəddəsləşdirilmişdir. Hər bir halda Hindistanda inəyə qarşı bu qədər hörmət və müqəddəslik indiyə qədər davam etməkdədir. Hətta Hindistan istiqlaliyyətinin rəhbəri Qandi bu barədə belə demişdir:

«Mənim nəzərimdə inəyi himayə edib qorumaq ən təqdirəlayiq insani işlərdən biridir; inək bəşəriyyətdən sonrakı aləmin cövhəri və batini məfhumudur. O, insanı bəşər irqinin məhdudəsində qərar verir. Bəşər inək vasitəsilə öz mahiyyətinin bütün canlılarda gerçəkləşməsinə nail olur. Dişi inək milyonlarla hind bəşər övladının anası hökmündədir; inək bir mərhəmət və şəfqət şeridir. İnəyi himayə edib ona hörmət göstərmək bütün yaranmışlara hörmət göstərməkdir.»

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Hinduiizm ardıcılıarı üç məbuddan (trimurti) əlavə, saysız-hesabsız digər məbudlara da etiqad bəsləyirlər; bu əqidəyə görə onlardan hər biri varlıq aləmində həyat və məişət işlərindən birinin zühur etdiyi yerdir. Bu etiqada əsasən dünyada hər bir şeyin müstəqil bir allahı vardır.

Məbədlər, brahmanlar, çaylar, (xüsusilə Qong çayı), heyvanlar, xüsusilə inək hinduların nəzərində çox yüksək məqama, ehtiram və müqəddəsliyə malikdir.

SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLAR

1-Hinduların saysız-hesabsız məbudlara pərəstiş etməsinin əsas səbəbi nədir?

2-Hinduiizm ayinində ibadət neçə üslubla yerinə yetirilir?

3-Hinduların müqəddəs məkanları hansılardır?

4-Hinduların Qong çayı barəsində olan etiqadı necədir?

5-Hinduiizm ardıcılıarı arasında brahmanlar hansı məqama malikdirlər?

6-Hinduların inək barəsində olan nəzərini izah edin.

İYİRMİ İKİNCİ DƏRS

HİNDUIİZM (5)

FİRQƏLƏR

Keçən dərsdə qeyd olundu ki, hinduiizm ayinində qarşılıqlı güzəşt ilkin etiqad prinsiplərindən olduğundan, hind cəmiyyətində bir çox çıxarışlar meydana gəlmiş, nəticədə çoxallahlıq etiqadı, məbudların saysız-hesabsız heykəlləri, bütlər, çoxlu məbədlər, çoxşaxəli dini qayda-qanunlar və əməllər, etiqadi zəminlərdə müqəddəs kitablar yaranmışdır. Bir tərəfdən belə bir vəziyyətin yaranması, digər tərəfdən isə hinduiizmin dünyanın islam və məsihilik kimi böyük əqidəvi məktəblərlə qarşılaşması nəticəsində onların arasında müxtəlif firqələr yarandı. Bu firqələrin ən mühümi sixiizm ayinidir ki, əslində onu bir yeni din hesab etmək olar. Bu din islamla hinduiizmin qarşılaşması nəticəsində meydana gəlmişdir. Bu barədə gələn iki dərsdə söhbət aparılacaqdır. İngiltərənin Hindistandakı müstəmləkəçilik dövründə islam, məsihilik və qərb mədəniyyəti ilə qarşılaşma nəticəsində yaranan digər firqələr barəsində də söhbətlər aparılacaqdır; onların ən geniş yayılmış dəstələri aşağıdakılardır:

1. Brhama-samac firqəsi: Bu firqənin banisi Ramnuhan Ruydir ki, 1828-ci ildə həmin cərəyanın əsasını qoymuşdur. O, Mahavira və Budda kimi həqiqətin kəşf olunması üçün uzun illər sərgərdan həyat tərzini keçirərək daim axtarış aparmışdır. O, digər ideoloji cərəyanlarla tanış olmaqla yanaşı, hindu cəmiyyətində mövcud olan minlərlə təfəkkür tərzini arasında həqiqəti kəşf etməyə çalışmışdır.

O, ingiltərə dövləti tərəfindən xristianlığın Hindistanda təbliğinə göndərilmiş misyonerlərlə tanış olduqdan sonra məsihi əxlaqına meyl etmiş, islam kimi tövhid dinində araşdırma apardıqdan sonra allahpərəstliyi və tövhidi seçmişdir. Hinduizmin dini əqidələrində araşdırmaya başladıqdan sonra hinduların müqəddəs kitablarında olan bəzi etiqadları öz tövhid dünyagörüşü ilə əlaqələndirməyə çalışmışdır. Buna görə də opanişadlara yeni bir təfsir yazmış, burada hinduizmin çoxallahlıq və müşrik nəzəriyyələrinin hamısını rədd etmişdi.

Buna əsasən Brahma-samac hinduizmde təkallahlı firqə sayılır və onun etiqadları varlıq aləminin xalığı və hifz edəni, əbədi allahın ruhani zatının vəhdaniyyəti əsasında qərar tutur. Bu firqə hər növ şirki və çoxallahlığı batil hesab edir, buna görə də çoxallahlıq və şirk məzhəri olan hinduizmin ibadi məsələlərinin hamısını, o cümlədən bütlərə pərəstişi, məbudların heykəlini, bütlərə qurbanlıq təqdim etmək kimi işlərin hamısını əsassız sayır. Bununla yanaşı məsihiliyin əxlaqi prinsiplərini, «başqalarının sənə qarşı mehriban olmasını istəyirsənsə, sən də onlara qarşı mehriban ol» prinsipi bu firqədə mühüm bir əxlaq norması kimi qiymətləndirilir.

Ramnuhan Roy o dövrdə qərblilər tərəfindən onların müstəmləkələrində güclü şəkildə təbliğ olunan humanizmin təsirinə məruz qaldı; hinduizm ayinini qərbin ümumbəşəri təfəkkürlərinin hücumu qarşısında müqavimət göstərə bilməsi üçün insan hüquqlarına zidd olan bütün qanun və prinsipləri rədd etdi və onlarla müxalifətə başladı. Buna görə də dul qadınların ölmüş ərlərinin cəsədi ilə birlikdə yandırılması, kiçik yaşlı uşaqların zorla ərə verilməsi və s. qanunları tamamilə rədd etdi. Eyni halda hinduizmin müqəddəs kitablarını, yəni vedanta və opanişadları qəbul etdi. Bu firqə də hinduizm məbədlərində olan pərəstiş və dua mərasimlərini əvvəlki

səpkidə yerinə yetirir. Onların nəzərində kast sinfi quruluşunun rədd olunmasına baxmayaraq, brahmanlar yenə də yüksək məqama malikdirlər və bu firqədə onlara qarşı çox böyük hörmət göstərilir. Hətta Nuhan Royun ardıcıllarından çoxu onun şəklinə pərəstiş edirlər.

Buna görə də brahma-samac firqəsi islam, hinduiizm, xristianlıq və qərb tərzi-təfəkkürlərinin, eləcə də onun banisinin şəxsi etiqları əsasında formalaşmışdır. Bu ayin 19-cu əsrin ikinci yarısında yenidən parçalanmasına baxmayaraq, hal-hazırda hinduiizmin ən mühüm firqələrindən biri kimi məşhurdur və Hindistanda çoxlu ardıcılları vardır.

2. Arya-samac: Bu firqə də qərb mədəniyyəti və fikirləri ilə birbaşa qarşılaşdıqda hinduiizmi müdafiə etmək məqsədi ilə, qərblilərin tənqidlərindən yayınmaq məqsədi ilə yaranmışdır. Bu firqə hinduiizmə mütərəqqi və insani sima qazandırmaq, onun cazibədarlığını artırmaq, qərb fikirlərindən bəziləri qarşısında müqavimət göstərmək məqsədi ilə yaradılmışdır. Brahma-samacın əksinə olaraq, bu firqə məsihiliyik və qərbin humanizm prinsiplərindən bəzilərini qəbul etməklə hinduiizm dini inanclarında bir sıra islahatlar aparmışdır.

“Dayananda Sarasvati” bu firqənin əsasını qoymuş brahmanlardan biri olmuşdur. O, öz ayininin əsasını veda, yaxud arya məzhəbinə qayıdıq, bütün inanclarda islahat işləri aparmaq üzərində qurmuşdur; zamanın keçməsi ilə xurafat şəklində qeyri-məntiqi və qeyri-İnsani bir formaya düşmüşdür. O inanırdı ki, vedaların büt və heykəllərə pərəstiş məsələsi qarşısında mənfi mövqeyi vardır; veda əslində məbədlərdə bütlərə pərəstiş məsələsindən ibarət deyildir. “Dayananda” bu məqsədlə həmin əməllər qarşısında müxalifətçiliyə başlamışdı. O, insan hüquqları ilə əlaqədar inanırdı ki, veda mətnlərində heç vaxt dul qadının diri-diri yandırılması, uşaqları zorla evləndirmək barəsində danışılmır. Buna görə də o, bu göstərişlə

və bu qəbildən olan digər qanunlarla mübarizə aparırdı. Vedalar məcmuəsində kişilərə qarşı qadınlar tərəfindən heç bir həqarət və çatışmazlıq müşahidə etmədiyindən, qadınlara ehtiram, onların şəxsiyyət və məqamına hörmət qoyulması barədə çox təbliğ edirdi.

Sarsvati hinduizm ayinində etdiyi bu islahatlarla yanaşı sair veda dini ayinlərinə və ibadətlərinə təkid edir, hinduların sair insanlardan seçilməsinə çalışırdı. Buna görə də o, bir növ irqçilik prinsipinə əsaslanan ayinin nəzəriyyəsini vermiş, arya irqinin üstünlüyünü sübut etmək istəmişdir. Onun arya irqinə təkid etməsi və öz firqəsini arya-samac adlandırması da bu fikirləri təsdiq edir. Bu təfəkkür və etiqad tərzini tez bir zamanda həmin firqə ardıcıllarının Hindistanda mövcud olan digər din və firqə davamçılığına, xüsusilə məsihi və müsəlmanlara qarşı çox ciddi müxalifətçiliyinə səbəb oldu.

Arya-samac firqəsinin ardıcıllarının inancına görə Hindistan hindu məzhəbli bir ölkədir; çünki onun əhalisinin əksəriyyətini hindular təşkil edir. Buna görə də müsəlman, yaxud məsihi və ya qeyri-hindu məzhəb ardıcılları onların qanunlarına tabe olmaq istəməsələr bu ölkəni tərk edə bilərlər. Bu ayinin ardıcılları məhz həmin dəlilə görə dinsiz sistem əsasında qurulan Hindistanın hazırkı qanunları ilə müxalifətçilik edir və hindu qanunlarının (hindu-rac) bu ölkədə icra olunmasını tələb edirlər. Onlar indiyə qədər dəfələrlə müsəlmanların, yaxud məsihilərin inək kəsmək tədbirlərindən, öz ardıcıllarının başqalarına qarşı təhrik olunmasında istifadə etmişlər və nisbətən mülayim ruhiyyətə malik olan, kobud rəftardan qaçan və güzəşt əhli olan keçmiş nəsillərinin əksinə olaraq, çox kobud və vəhşətli mühit yaratmışlar.

3. Rama-krişna firqəsi: Rama-krişna şiva məzhəbi brahmanlarından biri idi ki, uzun müddət kali məbəbində xidmətə məşğul idi. O, bu müddət ərzində çox böyük maraqla

kiva məzhəbində kali üçün nəzərdə tutulan xüsusiyyət və sifətlər barəsində diqqətlə araşdırma aparmışdır. Sonra Hindistanda mövcud olan sair dinlərin etiqadlarında, o cümlədən cayniizm, buddizm və s. üzərində araşdırma və tədqiqat aparmış, bir müddətdən sonra islamı və məsihiliyi də araşdırmışdır. O, bu tədqiqatlar dövründə bütün dinlərdə müştərək bir xüsusiyyət olduğunu başa düşmüş, məbudların vahid bir yaradanı olmasına etiqad bəsləmişdi. Rama-krişna çoxluqlar arasında çarpışmaqla bir növ vəhdətə etiqad tapdı. Yəni o, inanırdı ki, müxtəlif dinlərin əsil xaliq və aləmin yaradanı ünvanı ilə işlətdikləri adların hamısı kali ilahəsindən olan müxtəlif təbirlərdir ki, bu ayinlərin ardıcılarının nəzərində xüsusi şəkildə və müxtəlif heyətdə cəlvələnmişdir. Buna görə də bütün dinlər özlərinin müxtəlif üslub və yollarına baxmayaraq, yeganə bir prinsipdə müttəfiqdirlər. Buna əsasən Krişna nəinki bütün dinlərin əsasını qəbul etdi, üstəlik bütələrə pərəstiş olmasına da icazə verdi, çoxsaylı məbudları qanuni sandı. O, bütün ayinləri müşahidə olunan fərqlər, yaxud mümkün olan təzadlarla yanaşı məqbul hesab etdi və onların qəbul olunmasını öz ardıcılalarına tövsiyə etdi. Eyni halda o inanırdı ki, kaliyə çatmağın yeganə yolu şiva zahidliyi və ixlas olduğundan şiva məzhəbinin tutduğu yol əsildir, sair dinlərdə və firqələrdə mövcud olan seyri-süluk yollarının hamısı azğınlıqdır. Krişnanın həqiqətin kəşf olunması üçün təqdim etdiyi yol əql əsasında olan məlumatların tərک edilməsi, bütün maddi və dünyəvi qeydlərdən xilas olmaq əsasında qurulmuşdur. İnsan bunun vasitəsilə həqiqəti bütün maddi bağlılıqların və əsarətlərin fəvqündə özünün pak bir vicdanı ilə müşahidə edə bilər.

Rama-krişna təlimləri və etiqadları bir müddətdən sonra onun cavan şagirdlərinin biri tərəfindən – Svami Vivkanndanın vasitəsi ilə qələmə alınmışdır. Çox keçmədən onun tərəfindən

bu etiqadın təbliğ olunması üçün bir hərəkət yarandı ki, bu da Rama-krişna hərəkəti adı ilə məşhurdur. Bu hərəkət o qədər müvəffəqiyyətlə irəlilədi ki, Hindistan cəmiyyətinin və qərb əhaləsinin çoxu, xüsusilə qərbin rəngarəng maddi həyatında mövcud olan məktəblərdən ümitsiz və məyus olan cavanlar bu firqəyə tərəf cəzb olundu. Hal-hazırda da bu ayin qərbdə, xüsusilə Amerikada krişna cəmiyyətlərində və məbədlərində sərgərdan qalan cavanlar tərəfindən alqışla qarşılır və onlar məbədlərdə onun ayinlərini yerinə yetirirlər.

* * * *

Hindistanda qərb mədəniyyəti ilə təmasda olmaq və bu mədəniyyətlə qarşılaşma nəticəsində yaranan firqələri nəzərə almadıqda, dinsizlik hərəkətləri da qərbin liberalizm və sekularizm əndişələrinin tələbə və ali məktəb təbəqələri arasında nüfuz etməsinə səbəb oldu. Bu hərəkətlər öz səylərini hinduizm dininin etiqadları ilə mübarizəyə sərf edir, onu xurafat və ata-babaların möhumatçı fikirləri adlandırırdılar və hinduizmin kökünü kəsmək istəyirdilər. Amma hər bir halda şərhləri qeyd olunan firqələr yeni hinduizmi və onun mədəniyyətinin formalaşmasında mühüm rol ifadə bildilər və buna görə də hinduizmin yanlış və qeyri-məntiqi inanclarında bir çox dəyişikliklər yarandı. Belə ki, hal-hazırda Hindistanın ictimai quruluşunda nə kast sinfi quruluşu rəsmi şəkildə tanınır, nə də kiçik yaşlı uşaqlarla evlənmə, dul qadınların yandırılması və s. kimi ayinlərə icazə verilir. İnkər etmək olmaz ki, izahı qeyd olunan müxtəlif məbudların çoxlu bütləri və heykəlləri Hindistanda hələ də müşahidə olunaraq pərəstiş edilir. Bunların hamısı bu ölkə əhalisinin müşrikiyə kəskin şəkildə meyli göstərmələrinin nəticəsidir.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Hinduiizm ayinin ən mühüm firqələri Brahma-samac, Arya-samac və Rama-krişnadır.

Brahma-samac tövhidçi bir firqə olub hinduiizmin şirkə aludə olmuş bütün təzahürlərini batil hesab edir. Bu firqə digər tərəfdən də hinduiizmin kast sinfi quruluşu, qadınların təhqir olunması, uşaqlarla izdivac kimi qeyri-İnsani qanunları da qəbul etmir.

Arya-samac firqəsi brahma-samacın nəzəriyyələrini qəbul edir, amma inanır ki, şirkə qarışmış təfəkkürlər, sinfi zidiyyətlər, qadınların təhqir olunması əsas etibarı ilə veda ayinində mövcud olmamışdır və onlar bu ayinə sonradan əlavə edilmişdir. Brahma-samacın belə bir etiqadı yoxdur, amma qəbul edir ki, bu kimi etiqadlar hinduiizm ayinindən uzaqlaşdırılmalıdır.

Arya-samac aya dinini dirçəltmək istəyən bir firqədir və sair dinlərin ardıcılığının qarşısında çox şiddətli və kobud davranışlara, zorakılığa icazə verib.

Rama-krişna bütün dinlərin və məzhəblərin hədəfində vəhdətə inanır, müxtəlif dinləri Allah və yaradan barəsində etiqadlarını vahid həqiqət barəsindəki müxtəlif təbirlər hesab edir. Bu firqənin nəzərində həmin həqiqət kali ilahəsi adlanır və sair dinlərin məbudları yalnız onun təcəllisi hesab olunur.

İYİRMİ ÜÇÜNCÜ DƏRS

SIX AYINI (1)

Six ayininin banisi Nanak adlı bir şəxsdir. Nanakın tərcümeyi-halı və onun bu dini necə yaratması barədə əldə etdiyimiz məlumat “Canamsakhi” adlı kitablar məcmuəsindən götürülmüşdür; bu məcmuə sixlərin müqəddəs kitabı olan Qrantdan sonra ən mühüm və ən əhəmiyyətli mənbədir. Bu barədə əsas məlumatlar əqidəvi kitablarda mövcud olmadığına görə onları bir o qədər də mötəbər hesab etmək olmaz.

Six ayininin əsasının qoyan Nanak 1469-cu ildə Pəncab əyalətinin Talvandi kəndində dünyaya gəlmişdir. Bu kənd sonralar onun şərəfinə Nanak-ara, yəni Nanakın yurdu adı almışdır.

Canamsakhi kitabında qeyd olunub ki, o uşaqlıq illərində fitri istedadla malik olmaqdan əlavə, həyatın adi və təbii məsələlərinə qarşı laqeyd idi; onlardan uzaq gəzirdi. Onun uşaqlıq dövrü barədə qeyd olunur ki, 7 yaşında ikən ilk dəfə məktəbə gedəndə öz hindu müəlliminə qeyri-adi nəsihət vermişdi; o, müəlliminə tövsiyə edərək, bütün veda kitablarını mütaliə etmək əvəzinə ilahi rəhmət sayəsində allahın həqiqi adını dərk etməsini söyləmişdi. Nəql olunmuşdur ki, 9 yaşında ikən brahmanlar müqəddəs hindu ipini ona vedikləri zaman dua mərasiminin əhəmiyyəti barədə onlara müəyyən göstərişlər vermişdi. Onun barəsində müxtəlif hadisələr nəql olunmuşdur ki, bunlar da onun gündəlik həyatdan uzaq gəzməsindən, sakit təfəkkürlə yanaşı olan dini həyata maraq göstərməsindən xəbər verir. Hətta dostları və qohum-əqrəbaları da onun adi işlərdən, cismani fəaliyyətlərdən, alış-veriş və digər məşğuliyyətlərdən uzaq gəzdiyini görüb ondan ümidlərini kəsmişdilər; onu

ləyaqətsiz, əfəl və öz ailəsinə rüsvayçılıq səbəbi hesab edirdilər. Bir dəfə Sultanpur şəhərində yaşayan qohumlarından biri ona çox gözəl bir vəzifə təklif edir, amma o ilk günlərdən bu işdən pərişan olub onu tərk edir.

Nanakın adi həyata qarşı laqeydliyi elə bir həddə idi ki, nəhayət o, arvad-uşağını buraxıb meşələrdə və çöllərdə sərgərdan gəzməyə başlayır. Bu dövrdə o, vaxtının çoxunu təfəkkür, müraqibə və ruhi məşğələlər keçirirdi.

Onun barəsində yazırlar: «Bir gün Nanaka çayda yuyunduqdan sonra meşəyə üz qoyub görünməz oldu. Orada yuxu aləmində, yaxud mükaşifədə allahın hüzurunda hazır oldu; behişt içkilərindən bir cam doldurub ona verdilər; o minnətlə bu şərabi qəbul etdi. Sonra allah ona dedi: Mən sənənləyəm; mən səni və sənənin adını qəbul edən hər bir şəxsi xoşbəxt etdim. Qalx ayağa get və mənənim müqəddəs adımı təkrar et, başqalarını da mənənim müqəddəs adımı zikr etməyə əmr et. Tərkidünyalıqda sabitqədəm ol və həmişə mənəni yad et! Paklığı, cismin təmizliyini, allaha ibadəti və yaranışda təfəkkürü özünə peşə et... Mənənim adım allahdır, birinci brahmayam, sən də ilahi "quru"san.»

Buna cavab olaraq Nanak cabci adlı nəğmə və şerlər oxudu. Ardıcılıqları həmin nəğmələri müqəddəs kitabın bir hissəsi hesab edir və hər sübh çağını onu oxuyurlar.

Bu şerin məzmunu belədir:

«Allah birdir, onun adı haqdır; o qəzəbdən uzaq, qorxmaz, təmiz, böyük və mehriban olan yaradandır. Haqq əzəldən mövcuddur, əbədiyyətə qədər olacaqdır. Ey Nanak! O olmuş, vardır və olacaqdır.»

Nanak bundan sonra meşədən çıxdı və sükutla keçirdiyi bir gündən sonra özünün məşhur cümləsini belə bəyan etdi: «Heç bir müsəlman və hindu mövcud deyil.» Bu da onun six adı ilə məşhur olan yeni ayininin təbliğ olunmasının ilk dövrü idi.

SİX AYİNİNİN FORMALAŞMASI

Müsəlman sultanlar Hindistana hakim olduqdan, müqəddəs islam dini o ölkədə yayıldıqdan və bir çoxları bu dinə iman gətirdikdən sonra hindularla müsəlmanlar arasında qarşıdurma genişlənməyə başladı. Bu çəkişmələr əsas etibararı ilə iki yöndə baş verirdi: Bir çox hindu alimləri islamın məntiqi və bürhani əsasları ilə tanış olmuş, nəticədə öz qədim etiqadlarında şəkk və tərəddüdə düşər olmuşdular. Çünki, arya-samac kimi təəssübkeş hindu cərəyanları onların islam dininə iman gətirmələri qarşısında ən ümdə bir maneə sayılırdı və nəticədə bu iki ayinin mütəfəkkirləri (müsəlman alimləri və arya-samac alimləri) arasında çəkişmələr yaranırdı. Digər bir çəkişmə isə təəssübkeş müsəlman və hindular arasında aparılırdı; onlar bir çox etiqadi məsələlərlə əlaqədar qanlı müharibələrə əl atırdılar. Bu çəkişmələrin və qanlı çarpışmaların şahidi olan bəzi hindu alimləri bu iki ayin arasında bir növ vəhdət və uyğunluq yaratmaq fikrinə düşdülər. Onlar qarşılıqlı anlaşma yolu ilə bütün çarpışmalara son qoymağa çalışırdılar. Bu alimlərdən Nanidv, Ravids və Kəbirin adını qeyd etmək olar. Kəbir daha artıq əhəmiyyətə və şöhrətə malik idi; o, islam alimlərindən mənimsədiyi təlimlərin təsiri altında islamın əsaslarına meyl göstərdi və bu təlimlərin bir hissəsini hinduizm ayinlərində tətbiq etməyə başladı. O hinduizmdə adi bir iş olan bütperəstlik və heykələ sitayiş qəbahətli iş hesab edirdi; tövhidə, yeganəpərəstliyə üz tutmaqla bildirirdi ki, allahın çox böyük məqama malik olmasını və heç vaxt daşda, filizdə yaxud başqa bir şeydə yer tuta bilməməsini deyirdi; öz bəndələrinin müəyyən zahiri işlərindən, o cümlədən kitab tilavət etmək, rahiblik, çaylarda qüsl etmək, məbədlərdə təvaf etmək kimi işlərdən təsirlənib sevinməz. Allah yalnız öz bəndələrindən istəmişdir ki, niyyətlərini paklaşdırsınlar, əxlaq və əqidələrini

saflaşdırırsınlar; hər kəs sədaqət və məhəbbətlə yeganə olan Allaha pərəstiş etsə, karma qanundakı əzab-əziyyətlərdən xilas olacaq, ardıcıl doğumlar mərhələsindən çıxacaqdır. O həmçinin hər bir şəxsin nicata çatması üçün bir müəllimin yol göstərməsinə ehtiyacılı olması məsələsini (bu pəncabın yerli dilində “quru” adlanır) təkid edirdi. Six ayininin rəhbərlərinə “quru” deyilməsi də buradan başlanır.

Kəbirin etiqadlarında dərinləndən düşünməklə aydın olur ki, o, bir sıra etiqad və təfəkkürlərini, o cümlədən tövhidi və xalis ibadəti islamdan götürmüş, sonradan onları hinduiizmdəki karma və tənəsüx əqidəsi ilə birləşdirmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Kəbir həqiqətən hinduiizm və islamın qarışığından ibarət olan bir ayin yaratmaq fikrində olmamışdı; onun şagirdi olan Nanak bu təfəkkür əsasında belə bir iş görmüşdü. Nanak bir qrup insanı mürid kimi öz ətrafına yığdıqdan sonra öz əqidəsini onlara öyrətmiş, onunla müridlər arasında olan münasibət müəllim-şagird münasibəti olduğundan onun ayini six adlandırılır. Bu da pəncab dilində şagird deməkdir. Nanakın vəzifəsi “quru” (müəllim) idi və six ünvanı həmin baxımdan onun ayininə aid edilir.

NANAKIN TƏBLİĞ ÜSLUBU

Quru Nanaka başqalarını öz ayininə dəvət etmək barəsində ilham aldıqdan sonra səfərə çıxdı. O, öz risalətini, yəni yeganə allahı təbliğ etməyə başladı; onun əqidə bəslədiyi allah bütün təbəqələrə eyni səviyyədə aiddir. Nanak yeganə allahı təbliğ etmək üçün öncə müsəlman olan və six ayininin ilk ardıcılı sayılan öz xidmətçisi Mərdananı özü ilə götürdü. Mərdana bir növ musiqi aləti olan rubab çalır və onu çox gözəl ifa edirdi. Nanakın özü də şair idi və əksər çağırışlarını şer və nəğmə kimi çatdırırdı. Mərdana onun oxuduğu şerləri musiqi ilə müşayiət edirdi. Bu məsələ Nanakın etiqadlarının sadə və səlis formada

adi camaata nəql olunmasına səbəb oldu və onlar çox asanlıqla onun etiqadlarını dərk etdilər.

Quru Nanak özünün zahiri paltarından, hinduların və müsəlmanların libas və bəzəklərindən istifadə edirdi. O, adətən hinduların çiyinlərinə saldığı və safa adlandırdıqları ağ bir parçadan hazırlanmış cilitkə geyinir, başına müsəlmanların istifadə etdikləri baş örtüyü qoyur, burnuna bir sümük asır və alına hindu xalı vururdu.

Quru Nanak bu formada 12 il müddətində səfərdə oldu. O Hindistanın müxtəlif şəhərlərində öz ayinini təbliğ etməyə çalışdı; hər yerə çatdırsa öz şerlərini oxuyur və camaata moizə edirdi. Mərdana da rubabda çalmaqla onu müşayət edirdi. Nanak əsas etibarilə bu cümləyə təkid edirdi: «Mən bu əsrdə insanlara yol göstərib hidayət etmək üçün zühur etmişəm. Mən bütün firqələri inkar edirəm, yalnız bir olan allaha pərstiş edirəm. Mənim Allahım hər yerdə - asimanlarda və yerdə mövcuddur.»

Quru Nanak çoxlu səfərlərdən sonra 1520-ci ildə vətəninə qayıtdı və öz varlı ardıcıllarından biri olan Kartarpurunun ona bağışladığı torpaq sahəsində məskunlaşdı. Burada vəfat etdiyi 1539-cu ilə qədər öz ayinini təkmilləşdirdi. Nanak ölümündən qabaq son tədbir olaraq özü üçün bir canişin təyin etdi. O, özündən sonra rəhbərlik iddiasında olan Şriçəndi ifratçı zahidliyə meyl etdiyinə görə canişinlik məqamından məhrum etdi və onun yerinə xüsusi şagirdlərindən biri olan Anqadı canişin və rəhbər təyin etdi. Ondan sonra da səkkiz digər qrup biri digərindən sonra six cəmiyyətinin rəhbərliyini öhdəsinə aldı. Amma onuncu six olan və 1708-ci ildə dünyadan

gedən Qubindsink öz ölümündən qabaq bu ayinin ardıcılılarına təkidi etmişdir ki, ondan sonra artıq heç bir rəhbər olmayacaq. Buna görə də özü üçün heç bir canişin təyin etmədi. Bundan sonra kitab halına salınmış və Qrant adlandırılan quruların təlimat məcmuəsi six cəmiyyətinin əqidəvi rəhbərliyini öhdəsinə aldı; bu kitab sixlərin məbədə daxil olduqları zaman ehtirama layiq görülür.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Six ayininin əsasını qoyan Quru Nanak hindularla müsəlmanlar arasında barışıq yaratmaq üçün bu cərəyanın əsasını qoymuşdur. Bu ayin islam etiqadları ilə hinduiizm ayininin qarışığından ibarətdir. Nanak şer oxuyub musiqi çalmaqla öz ayinini təbliğ edir və camaat arasında alqışla qarşılanırdı.

SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLAR

- 1-Canamsakhi nədir?
- 2-Six ayininin formalaşmasının əsas zəminələrini şərh edin.
- 3-Quru Nanakdan qabaq six ayininin yaranmasına kimlər şərait yaratmışlar?
- 4-Nanakın təbliğ metodu necə idi?

İYİRMİ DÖRDÜNCÜ DƏRS

SİX AYINI (2)

ƏQİDƏLƏRİ

Bu dərsdə six ayininin mühüm əqidəvi əsaslarını araşdırırıq:

1-Tövhid:

Keçən dərsdə qeyd olunduğu kimi, six ayininin bünövrəsini qoyan Nanak varlıq aləmində tövhidə inanır, öz yazılarında və şerlərində dəfələrlə bu məsələni təkidləndirirdi. Bu barədə Qrant kitabında belə oxuyuruq: «Yalnız vahid Allah mövcuddur ki, onun adı haqdır, xaliqdir, qorxu və düşmənçilikdən uzaqdır, fənaya uğramaz, doğulmamışdır, öz zətı ilə mövcuddur, əzəmətli və səxavətlidir. Vahid həqiqi Allah əvvəldən mövcud olmuşdur. Vahid Allah əzəldən olmuşdur, indi vardır və həmişə olacaqdır.» Bu kitabın digər bir hissəsində isə belə yazılır: «Allah birdir və ondan başqa heç bir məbud yoxdur. Ey mənim qardaşlarım!»

Nanak həmçinin öz şerlərində Allaha xitab edərək belə deyir: «Sənin heç bir şərikin yoxdur ki, sənin kənarında olsun», «Kimi ikinci Allah çağırmaq? Heç kəs yoxdur, bütün dünyada yalnız eyibsiz və münəzzəh vahid Allah vardır», «Sənin heç bir oxşarın yoxdur. Sən hər bir qərinələrdə və əsrlərdə yeganə Allahsan, həmişə vahidsən. Səndən başqa heç vaxt başqa bir məbud olmayıbdir.»

Aydınır ki, Nanak öz tövhidçi əqidəsində müsəlman sufi alimlərindən çox təsirlənmişdir. Onun Allahın zətı ilə əlaqədar söylədiyi fikirlər və haqq adlandırılması da bu təsirləri bəyan edir.

Nanak eyni halda inanırdı ki, ilahi təcəllilər növbənövdür. O, öz nəğmələrinin birində belə deyir:

«Ey böyük Allah sən vahidsən, amma sənin təcəllilərin çoxdur.»

O, hindu məbudlarından bəzilərini Allahın məzhəri hesab edir.

Nanakın Allah üçün işlətdiyi əsas ad haqdır. Bütün yazılarının, nəğmələrinin və məktublarının sərlövhəsində Satnam, yəni haqq adı görünür. Bununla belə, bəzən onun əsərlərində islami və hindu təbirləri də gözə dəyir. Məsələn, Allah-taala və mütəal brahma. Nanak bəzən də Allahı mütləq bir qadir ünvanı ilə yad edir ki, hamının hidayəti və müqəddəratı onun əlindədir. O, nəğmələrdən birində deyir: «Hər kəsin giriftarçılığı və azadlığı sənin fərmanınıdır. Heç kəsin ona dəxalət etməyə qüdrəti çatmaz», «O, hər şeyi iradə etsə yerinə yetirir. Bir kəs ona fərman vermir. O sultan və sultanların sultanıdır. Hər bir şey onun iradə və fərmanına tabedir», «Bəndələrini öz fərmanı ilə hidayət edir», «Sənin razılığın olduğu şeylər mövcuddur. Sənin istədiyini və etdiyini işlər əncam tapır. Sənin razılığın olan şeylər yerinə yetirilir.»

2. ALLAHI ZİKR ETMƏK

Allahı yad etmək və ona zikr demək Nanakın əqidə və təlimlərinin digər bir xüsusiyyəti hesab olunur. Əvvəlki dərstdə qeyd olundu ki, o ilk mükaşifəsindən sonra bildirdi ki, Allah ona adını təkrarlamayı tövsiyə etmişdir. Qurtuluş vədəsini o kəslərə vermişdir ki, onun adını dildə təkrar-təkrar zikr etsinlər. Buna əsasən Nanakın təbliğinin əsas mehvəri Allahı yad etmək və bu işdə davamiyyət göstərməkdir. Nanakın bu məsələ barəsində təkidi elə bir yerə çatmışdı ki, ondan «nə üçün sat nama (haqq adı kəlmələri) həmişə sənin nəğmə və şerlərinin başında gəlir» - deyə soruşulduqda belə cavab verir:

«Bu ad bütün məbudların allahının adıdır. Qurunun şagirdləri və müridləri haqq ada pərəstiş edirdilər; ona sitayiş etməklə qurtuluş yolunu qət edir və bu yol üzərində mövcud olan maneələri aradan qaldırırlar. Buna görə də haqq adı kəlmələri kitabların, yazıların və nəğmələrin hər birinin əvvəlində yazılır.»

O öz yazılarından digər birində bu barədə belə deyir:

«Bu adı unudanlar azğınlığa düşər olurlar... Necə mümkün ola bilər ki, bir şəxs allahın adı olmadan nicat tapsın?»

O başqa bir yerdə deyir:

«Mən Allahın adında sükunət tapıram və bu ad mənim qəlbimdə özünə yer edir.»

Aydındır ki, six etiqadının bu hissəsi sufi etiqadlarından təsirlənmişdir. Allahı zikr etmək və bu işi davam etdirmək müsəlman sufilərin nəzərində ən mühüm və ən əhatəli bir işdir. Belə bir üslub hinduizm dinində görünməmişdir.

3. İNSAN VƏ DÜNYA

Nanak inanırdı ki, insan məxluqatın ən şərəflisidir, sair varlıqlar ona xidmət etmək üçün xəlq edilmişdir. Bu baxımdan o, hinduların nəzərində haram olan heyvan ətinin yeyilməsini caiz hesab edirdi. Nanak bu işi caiz bilirdi və bu məsələdə ona ilham verən hind müsəlmanlarının əqidələri idi. O həm də inanırdı ki, insan səadət və qurtuluş yolunu öz qüdrəti ilə qət edəcəkdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, bəndələr allahın qüdrətindən və ondan kömək istəməkdən qafil olmamalıdır. Çünki bütün varlıqlar allahın fərmanı ilə xəlq edilmişdir, onun fərmanı ilə öz vəzifə və təkliflərini yerinə yetirirlər. Onlar Allahın əmri ilə ölümə təslim olur, onun fərmanı ilə həqiqi vahidə cəzb edilir; Allahın razılığı olan hər bir iş baş verib gerçəkləşir, heç bir şey onun məxluqatının qüdrət əlində deyildir. Nanak öz şerlərinin birində belə deyir:

«Onun razılığı hasil olsa, istədiyi şəxsi əziz edər; razılığı olmasa, tənbih edər; razı olduğu işlər gerçəkləşir. Ey Nanak, insan hansı ixtiyarın sahibidir axı?»

Belə nəzərə çarpır ki, insan həyatında müqəddərat məsələsi ilə əlaqədar bu cür təfəkkür tərzini nicat və qurtuluş istiqamətində tövhid əsasında olan təfəkkür və Allahı daim zikr etməkdir. Həmçinin müsəlman sufilərin irfani təfəkkür və əqidələrindən təsirlənmişdir. Çünki, islam irfan ədəbiyyatında ixtiyarın inkar olunması, varlıqların mütləq fail olması və hətta insani təkliflərin yerinə yetirilməsində Allahın mütləq failiyyəti kimi təbirlər müşahidə olunub. Amma Nanakın varlıq aləmi, eləcə də axirət aləmi bəzəsindəki nəzərləri islam etiqadları ilə hinduiizmin qarşılıqlı təsirindən əmələ gəlmişdir. O, dünyanın ötəri və davamsız olduğuna işarə edərək deyir: «Bu dünyanın işləri davamsız və ötəridir; yalnız dörd gün davam edir. Biz tam xatircəmliklə bu mərhələdən keçəcəyik, bu aləm bir yuxu və xəyaldən ibarətdir.»

O dəfələrlə Qrant kitabında behişt və cəhənnəmin varlığını təkid edir, amma eyni halda bu dünyanın ötəri və xəyali olmasını manaya etiqadla eyni səviyyədə hesab edir. Hinduiizm etiqadında maya dünyanın batini surəti mənasındadır. Yəni, Allah maddəni xəlq etməklə batildən bir niqabı haqqın üzərinə çəkmişdir və varlıq aləmi bundan sonra müxtəlif surətlərdə cilvələnmişdir. Brahma, vişno və şiva məbudları, yer, asiman, insan, bitki hamılıqla haqqın müxtəlif surətləridir ki, insanın təsəvvür pərdəsində cilvələnir. Nanak bu mətləbi qəbul etməklə aşkar şəkildə deyir ki, Allah özü dünyanı yaratmış və hər bir şeyə onun özü ad qoymuşdur. O mayanı öz qüdrəti ilə vücuda gətirmişdir.»

Buna əsasən bütün xilqət amilləri, səbəblər və nəticələr silsiləsi hamılıqla batil və aldadıcı düşüncələrdir; yalnız aləmin yaradanı və xalığı olan Allah haqqdır və dünya ilğımdan başqa

bir şey deyildir. Nanak daha sonra hinduların şəxsi ruhlarının bir-birinə nəql olunması əsasında olan etiqadı qəbul edir; təsəvvür edir ki, karma qanunundan xilas olmaq üçün həmişə Allahı yad etmək lazımdır. Yalnız bu surətdə ardıcıl təvəllüdlərdən xilas olmaq olar. Bu bəyanla Nanak islam təfəkkürü ilə hinduiizmin müştərək nöqtəsini seçir. Çünki onun nəzərində qurtuluş və səadət behiştinə daxil olmaq islam təfəkküründə, nirvana mərhələsinə nail olmaq isə hinduiizm təfəkküründə, cəhənnəm əzabından xilas olmaq islam təfəkküründə, karma qanunundan və tənəsüxdən qurtarmaq isə hinduiizm təfəkküründə haqqı zikr etməyə davamiyyətlə mümkün ola bilər. Buna əsasən six ayını nəzərindən behişt və cəhənnəm Allahı yad etməkdən uzaq olmaqdan başqa bir şey deyildir. Hinduiizm nəzərinə uyğun olaraq behişt və cəhənnəmin varlığı dünyanın batil surətləri, yaxud mayadır; behiştin həqiqi surəti isə haqqı zikr etməyə məşğul olmaqdan ibarətdir. Bu təbir həqiqətdə bəzi sufi firqələrinin nəzəriyyələrini xatırladır ki, hinduiizm ayinində fəna mərhələsinə və nirvanaya qovuşmaq kimi təsvir edilir və bu da haqda fani olmaq mərhələsidir.

4. İBADƏT

Six ayinində ibadət mərasimlərinin heç birini islamda və hinduiizmdə mövcud olan kimi qarşılaşmırıq. İslam dinində mövcud olan namaz, oruc, həcc və s. əməllər, eləcə də hinduiizmdə mövcud olan qurbanlıq, bütlərə pərəstiş, riyazətlər, çaylarda qüsl etmək və s. Nanak tərəfindən tövsiyə edilməmişdir. Six ayinində ümumiyyətlə ibadət əməllərinin yerinə yetirilməsi ilə müxalifdir və onların hamısını zahiri hesab edir. Amma onların yerində batini aləmdə dərinədən düşüncəyə, irfani seyr-süluka diqqət yetirilməsinə daha çox yer verilir. Nanak bu firqənin rəhbəri ünvanı ilə yalnız Allahı zikr etməyi

və bu işi davam etdirməyi öz ardıcılılarına ibadət əməllərinin və vəzifələrinin ən əsası kimi tövsiyə etmişdir. Belə ki, o deyir:

«Ey mənim qardaşlarım! Allah-taala barəsində təfəkkür etmək yalnız zahiri olan dini ayindir.»

Başqa yerdə deyir:

«Hamının ən yüksək vəzifəsi yeganə Allahın adını təkrarlamaqdır», «Çox pak olan ram adını (hindu məbudlarından biri) xatirələrdə saxlayın və qalan hər bir şeyi boşlayın», «O müqəddəs atı təkrar et, onu eşit və onunla ünsiyyətdə ol. Öz diqqətini Allaha yetir və hər nəfəs çəkəndə və nəfəs verəndə onun adını təkrarla ki, sənin ruhun Allah nuruna cəzb olunsun.»

Əlbəttə, six göstərişlərində Allahı zikr etməkdən əlavə, quruya xüsusi ehtiram və diqqət yetirmək də tövsiyə və təkid olunmuşdur. Bu ayində heç bir şəxs qurunun yol göstərməsi olmadan nicat mərhələsinə çata bilməz. Nanak bu məsələni belə bəyan edir:

«Həqiqi bir quru olmadan siz nicat yolunu tapa bilməyəcəksiniz», «Quru olmadan heç kəs Allaha nail ola bilməz.»

Buna görə də quruya qarşı ixlas və məhəbbət göstərmək six ayinindəki ədəb qaydalarından biri kimi qəbul olunmuşdur. Six cəmiyyətini silahlı şəkildə müdafiə edən və onun genişlənməsi üçün mübarizə aparən Sinqat, yaxud xalis quruluş da sonradan yaranmasına baxmayaraq, quruya ehtiram əsasında olan təfəkkür qurmuşdur. Çünki bu quruluşun nizamnaməsi bundan ibarətdir ki, quru müqabilində ən yüksək ixlas mərtəbəsini isbat edən şagirdləri xalis fərd ünvanı ilə tərbiyələndirsinlər.

5. QRANT

Sixlərin əsil və müqəddəs kitabı adi Qrant, yaxud ilkin kitab adlanır. Bu kitab six ayininin dini nəğmələrinin və şerlərinin

böyük bir məcmuəsindən ibarətdir. Bu kitabın birinci bölməsi 400 səhifə olub, quru Nanakın şerlərindən ibarətdir ki, ona Cabçit deyirlər. Sixlər hər gün sübh çağı, gün çıxan zaman onu oxuyurlar. Onda mövcud olan bəzi nəğmələri gün batan zaman oxuyurlar. Sixlər cəmiyyətində 10 qrupu təsnif edən bir kitab da six ayininin ideya və etiqadlarını izah və təkmil edir.

Qeyd olunmalıdır ki, quru Qubind-six əsrindən sonra (sixlərin axıncı qurusu) sixlər tərəfindən Qranta ehtiram qoyulması və müqəddəsləşdirilməsi həmin ehtiramın yerini tutmuşdur. Hətta Qrant sixlərin məbədlərində xüsusi yerlərdə saxlanılır və sixlər məbədə daxil olarkən onların qarşısında əyilib təzim edirlər. İzdivac mərasimlərində bu kitabın ətrafına fırlanmaq sixlərin dini ayinlərindən sayılır.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Varlıq aləminin vahid yaradanına etiqad, qurtuluşa nail olmaq üçün Allahı zikr etmək six ayinində ibadətin ən əsas forması sayılır.

SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLAR

- 1-Six ayinin tövhidçi nəzərlərini şərh edin.
- 2-Six ayini nəzərindən qurtuluş yolu nədir?
- 3-Nanakın insan barəsindəki nəzəri nədir?
- 4-Nanakın nəzərində varlıq aləmi necədir?
- 5-Six ayininin ibadət əməlləri hansılardır?
- 6-Sixlərin müqəddəs kitabları barəsində nə bilirsiniz?

Müəllimin göstərişi ilə six ayininin əqidə və rəylərini islam və hinduizm əqidələri ilə müqayisə edib tənqid edin.

İYİRMİ BEŞİNCİ DƏRS

TAO AYINI (1)

KÖKLƏRİ VƏ FƏLSƏFƏSİ

Tao ayini Çində buddiizm və konfusian ayinlərinin kənarında geniş yayılmış mühüm dinlərdəndir ki, qədim dövrlərdən indiyə qədər çoxlu ardıcılıqları olmuşdur. Buddiizmlə tanış olduqdan sonra bu dərsdə Tao ayini qısa şəkildə şərh olunacaqdır.

TAO AYİNİN KÖKLƏRİ

1-Taonun lüğətdəki və istilahdakı mənası: Tao lüğət baxımından yol və təriqət mənasını daşıyır. Onun istilahdakı mənası fəzilət yolu, əqidə və nəzəriyyədir. Onun üçün digər mənalar, o cümlədən «bir qanunun icra mərhələsinə qoyulması», «göstəriş vermək», «bəyan etmək» və «demək» mənası da gəlmişdir. Hər halda bu kəlmə qədim Çin ədəbiyyatında mövcud olmuşdur. Bundan istifadə edərək nəzərdə tutduğu mənanı ilahi yol, yaxud asiman yolu sözlərini ona aid etmişdir. Buna görə də bu sözü həmin məktəbin ixtira etdiyi şeylərdən hesab etmək olmaz.

Çinin ibtidai və ümumxalq məzhəbində Tao fəvqəladə işlərin yerinə yetirilməsi bacarığı, yaxud qüdrət mənasında işlədilmişdir. İqtidarı əksər hallarda cadugərlik səviyyəsində olan padşahların qüdrətinə aid edilmişdir. Tao kəlməsinin digər istilahi mənaları da vardır ki, bu bəhsin davamında onlar qeyd olunacaqdır.

2-Taο məktəbi: Tao məktəbi üç yönə - fəlsəfi, dini və sehrkarlıq yönünə malikdir. Bu üç yöndən hər biri xüsusi

şəraitlərdə formalaşmış və Çin cəmiyyətində xüsusi rol ifa etmişdir. Həqiqətdə Tao məktəbini hərtərəfli və kamil şəkildə öyrənmək üçün bu üç yönü öyrənmək lazımdır.

a) Taoizmin fəlsəfi yönü:

Taoizm ayinin fəlsəfi əsaslarını Tao-te-çing kitabından əldə etmək olar. Bu kitabın yazılma tarixi və onun müəllifi ilə əlaqədar kifayət qədər dəqiq məlumat yoxdur. Dinşünaslardan bəziləri inanırlar ki, bu kitabın vahid müəllifi yoxdur. Çünki onun müəllifi, yaxud müəllifləri öz kitablarında daim digərlərini «xeyir işləri yerinə yetirməkdə naməlum qalmağa» tövsiyə etmişlər. Buna görə də heç bir yerdə öz adlarını qeyd etməmişlər. Əgər bu ehtimal düzgün olsa, bu kitabın müəllifi, yaxud müəlliflərinin aydınlaşdırılması artıq heç bir yolla mümkün olmaz. Amma məşhur nəzəriyyə budur ki, bu kitab Lao Tze adlı yaşlı bir həkim (filosof) tərəfindən yazılmış, yaxud bir yerə toplanmışdır. Əlbəttə, belə bir şəxsin tarixdə olub-olmaması da şübhə ilə qarşılır və yalnız Çin tarixində Tao-te-çing Tao ayinin müqəddəs kitabı və Lao-Tze onun əsasını qoyan həkim ünvanı ilə tanıtılır.

Tao-te-çing kitabının ünvanı müxtəlif mənalarla ifadə olunmuşdur. O cümlədən fəzilət yolu, əql və fəzilət qanunu kimi məşhur mənaları qeyd etmək olar. Lao-tze bu kitabda Tao barəsində ümumi və müəmmalı bir təsvir vermiş, onun yolunu əql, fəzilət və qurtuluş yolu adlandırmışdır.

Lao-tzenin nəzərindən Tao iki formadan - ad qoyula bilən və ad qoyula bilməyən formada təqdim etmişdir. Onun ad qoyulmağa qabiliyyəti olmayan surəti həqiqətdə sabit Tao ilə əlaqədar naməlum bir surətdən ibarətdir. O, sabit bir prinsip kimi adı və xarakteristikası məlum olan Taonun fəvqündədir. Bu məlum Tao aləmi yaradandır. Lao-tze bəzən ad qoyulmağa layiq olan Taodan varlıq kəlməsinin oxşarını qeyd edir. Bu baxımdan Tao əsərlərinin tərcüməçilərindən əksəriyyəti ad

qoyulması mümkün olmayan Taonu ilahi varlıq, yaxud Allah və mütəal zat müqabilində bilmişlər. Bu cür ad qoymanı Tao-te-çing kitabında adsız Tao üçün qeyd olunan sifətlər və təbirlər təkidləndirir: «Əsil, əzəli, asimanlardan və yerlərdən qabaq, sonsuz, aram, şəkilsiz, dəyişməz, məişət işlərinin davam etdirilməsinin yeganə mənbəyi və hər bir şey adsız Taodur və şərh olunması mümkün deyil. O vəsf olunması mümkün olmayan bir həddə böyükdür. Tao özünü tanıtdıran şəxsi asimanın altında ən şərəfətli bir şəxs edəcəkdir.»

Tao vəsfləri və təbirləri diqqət yetirilməli və üzərində düşünülməli olan bu kitabın digər yerində belə vəsf olunub:

«Tao boş bir qab kimidir; boş olmasına baxmayaraq ondan su çıxartmaq olar. Tao daxilindəki şeylər tamam olmayan, dərinliyi sonsuz olan qab kimidir. Taoda hər bir sürətli şeyin sürəti azalır, hər bir düyünlər açılır. Taoda hər növ nur öz parlaqlığını əldən verir, hər bir çətinlik asan və ram olur. Tao dərin bir dəryaya bənzəyir ki, heç vaxt qurumaz. Həqiqi insanın hədəfi Tao ilə bir olmaqdır, lakin bu hədəf elə bir şey deyildir ki, insan onun ardınca getsin və ona çatmaq üçün zəhmətlər çəksin. Əksinə, təbiətdən əldə olunan hər bir şeyi bəyənilən tərzdə istifadə etməli, lazımsız və artıq şeyləri əldə etməkdən uzaq olmalıyıq. Tao kimi boşalmaq lazımdır ki, həqiqətlə dolaq. Tao təmiz və düz bir yoldur, lakin camaat yolunu azmaq istəyir. Tao bir əbədi yoldur. Bütün məxluqlar bu yoldan keçəcəklər, lakin heç bir şey onu vücuda gətirməmişdir; çünki onun özü vücutla eyniyyət təşkil edir. Tao hər bir şeydir və heç bir şey deyildir. Tao həm səbəbdir, həm də nəticə. Bütün əşyalar Taodan vücuda gəlir və Tao ilə birlikdə olub Taoya doğru qayıdır.»

Yuxarıdakı mətləblərdən aydın olur ki, Lao-tze Taonu vücudun əsli varlığın külli həqiqəti bilmiş, ona qovuşmağı bütün xeyir-bərəkətin və fəzilətlərin mənsəyi hesab etmişdir. Bu mütləq zata çatmağın yolu bütün dünyəvi və nəfsani bağlılıqları

tərk etməkdir ki, bunlar əbədiyyətə qovuşmaq yolu üzərində hicablar və maneələr kimidir. Ona qovuşmaq o vaxt müyəssər ola bilər ki, arif onun barəsində mərifət kəsb etsin və bu mərifət və irfan yalnız ilham yolu ilə mümkün olur. İlham və işraq mərhələsinə çatmaqda xəlvət yaşayışdan, riyazətdən, təfəkkürə qərqlənmədən başqa bir yol yoxdur. Bu mərhələləri qət edən şəxs Taoya çatacaq və o halətdə Lao-tzenin təbiri ilə «ölüm doğanağına bağlı olmayacaqdır». Onun kamil ibarəti belədir: «Tao tanıyanı və ona arif olanı fənaya uğramaz edir, o artıq ölüm doğanağına qayıtmayacaqdır.» Həqiqətdə insan əbədi həyat çeşməsinə nail olduqda onun üçün ölüm təsəvvür oluna bilməz.

Tao ayinində Tao hər bir şeyin həqiqətidir; buna görə də hər bir şey onun nuru müqabilində işıqsızdır, hər bir fel onun müqabilində dəyərsizdir; çünki hər bir şey son etibarı ilə Taoya qayıdır. Buna görə də vu vayın fəaliyyət etməməsi və səy göstərməməsi prinsipi bu ayinin əsas qanunlarından hesab olunur. La-tze bu barədə belə demişdir: «Şübhəsiz Taoda səy və fəaliyyət yoxdur.» Sonra deyir: «Yalnız sakit və səy etməyən insan müvəffəqdir.» Sonra belə tövsiyə edir: «Qənaətbəxş və müharibənin, hökumətin, yazmağın, səfər etməyin, ölümdən qorxusu olmayan sadə və təbii halətə qayıdın.»

Bu ayində hər bir şey Taonun vasitəsilə yerinə yetirildiyindən hər bir şeyə və hər halda razılıq izhar etmək lazımdır. Çünki hər bir şey sonda Taoya qayıdır. Bu etiqadın digər məfhumu bundan ibarətdir ki, heç bir şeyə görə, hətta əzizlərin ölümünə görə qəm-qüssəyə yol vermək olmaz; hətta bu barədə Lao-tzedən sonrakı ən böyük filosof, yəni Çuvang-tzonun həyat yoldaşı barəsində nəql olunur ki, o dünyadan getdikdə Çuvangın, Huyinzo adlı dostlarından biri onun yanına gedib bu ağır itki münasibəti ilə baş sağlığı vermək istədi. Qapıya çatdıqda görür ki, Çuvang dizlərinin üstünə qoyduğu kasanı

çalır, mahnı oxuyur. Təəccüblə ona deyir: Həyat yoldaşın vəfat etdiyi halda qəmgin deyilsən?! Musiqiyə qulaq asırsan? Bu yaramaz bir rəftardır. Çuvantzo cavabında deyir: «Həyat yoldaşım vəfat edəndə əlbəttə qəmgin oldum, ürəyim sıxıldı; lakin diqqətlə fikirləşdikdə anladım ki, o əvvəldən də həyatda olmamışdır. O nəinki diri deyildi, hətta onun şəkili və surəti də yox idi; nəinki şəkili və surəti yox idi, heç bir maddi qüvvəsi və qüdrəti də yox idi. Sonra yoxluq-varlıq dövrəsində müəyyən dəyişikliklər baş verdi, maddə yarandı və o maddə surət tapdı; o surət həyat və ruh əldə etdi. İndi bu dəyişiklik yenidən başlayır və həyat ölümə, yoxluğa çevrilir. Həyat yoldaşımın başına gələnlər eynilə dörd fəslin yaranıb aradan getməsinə bənzəyir (bahar, yay, payız, qış) ki, hər biri başlanıb axırda sona çatır. İndi həyat yoldaşım adı dünya olan bu böyük evdə yoxluğa çevrilib; bu halda mənim ağlayıb hay-küy qoparmağımın mənası budur ki, müqəddərata qarşı cahil və qafiləm; buna görə bu işdən qafiləm.» Bu nəzəriyyə göstərir ki, varlıqların müqəddəratı cəbr əsasında, tao tərəfindən heç bir qanun pozuntusu mümkün deyildir. Lao-tze bu barədə belə deyir: «Hər kəs tao ilə müxalifətə qalxsa, məhv olar. Onun istədiyi həyata keçməyəcəkdir, xudpəsəndlər kamal yolunu ötməyəcəkdir. Asimanın yolları müharibə ilə açılmayacaqdır, zorla, icbarla təsxir olunmayacaqdır. Onun istəyi elan olunmaz, hələ heç kim onun cavabını eşitməmişdir.»

Buna əsasən insan kamala çatmaq üçün əvvəlcə özünü tao ilə mütənəsb səviyyədə qərar verməli, onun qarşısında sırf təslim olmalıdır. Başqa sözlə desək, insan gərək özünü Tao yoluna həvalə etsin ki, Taonun özü onu öz tərəfinə hidayət etsin. Buna görə də Lao-tze hamını vo-vu-vaya sifariş edib deyirdi: «Fəaliyyət etməməyə alışın; arzu edin ki, heç vaxt arzu etməyəsini; ələ gətirə bilmədiyiniz şeylərin dəyərli olmasına inanmayın. İnsanın əldən verdiyi vəziyyətə qayıtmağa adət

etməyin. Günah etməyin, qoyun işlər öz təbii yolunu ötüb keçsin.»

Vo-vay, yaxud fəaliyyətsizlik və səy göstərməmək prinsipi hər növ dünyəvi fəaliyyətin inkar olunması demək deyil, əksinə hər bir hadisə, həyatın təbii qanunauyğunluqları qarşısında təslim olmaq, çayın suyunun cərəyanı istiqamətində özünü dalğalara tapşırmaq, hər bir halda aramlığa, sükunətə çalışmaq, həyatda baş verən hadisələr müqabilində müqavimət göstərməmək, hər növ ümitsizlikdən uzaq olmaq. İşlərin islah olunub qaydaya düşməsi üçün heç bir iş görmək lazım deyil, çünki yaxşılaşma və irəliləyiş insanın əlində deyil, Taonun əlindədir. Biz işlərin qaydaya, sahmana düşməsi üçün müəyyən bir şey fikirləşiriksə, əgər o, Taonun iradəsinə uyğun olsa ona ehtiyac yoxdur. Çünki Tao özü belə müqəddər etmişdir. Taonun iradəsinin əksinə olduqda isə biz öz işimizlə kamaldan geri qalacağıq. Çünki Taonun iradəsi ilə müxalifətçilik etmək kamala çatmağa mane olur. Deməli, hər bir halda işlərin sahmana salınması, çətinliklərin qarşısının alınması və ya aradan qaldırılması üçün çalışmaq lazım deyil. Yalnız insan öz aramlığını Taonun iradəsinə həvalə etməli və onun yolunda qərarlaşmalıdır.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Tao məktəbi, yaxud fəzilət yolunda üç yön – fəlsəfi, sehr və dini yol vardır. Onun fəlsəfi yönü Tao-te-çing kitabında bəyan olunmuşdur. Bu kitab Lao-tzenin təlimlər məcmuəsindən ibarətdir. O kamal və qurtuluş yolunu yalnız Taonun qarşısında qeydsiz-şərtsiz tabe olmaqda görür; çünki inanır ki, xilqət quruluşunda heç bir şey Taonun iradə və istəyinin əksinə baş vermir. Bu təfəkkür istilaha vo-vay, yaxud fəaliyyətsizlik və ya səy etməmək prinsipi adlanır ki, bu da onların nəzərində xilas olmağın yeganə şərtidir.

SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLAR

- 1-Tao nə deməkdir?
- 2-Taoizmin banisi kimdir?
- 3-Taonun müqəddəs kitablarının ən məşhuru hansıdır?
- 4-Taoizm nəzəriyyəsində insanın həqiqi hədəfi nədir və onun yolu nədən ibarətdir?
- 5-Hansı əsasa görə taoizm nəzərindən hər bir hadisə qarşısında razılıq göstərmək lazımdır?
- 6-Vo-vay prinsipi nədir? Nə üçün bu əqidə tövsiyə olunmuşdur?

İYİRMİ ALTINCI DƏRS

TAO AYINI (2)

ƏXLAQ VƏ DİN

Bu dərslin mövzusu taoizmin əxlaqi prinsipləri ilə tanış olmaqdır ki, bu da La-tze fəlsəfəsi və onun tövsiyələri əsasında qurulmuşdur. Dərslin davamında zaman baxımından onun dini yönündən irəli olan sehrkarlıq məsələsini araşdıracağıq. Sonra Taoizmi bir din kimi tədqiq edib araşdıracağıq

LAO-TZE FƏLSƏFƏSİ ƏSASINDA ƏXLAQIN ƏSASLARI

Lao-tze «Tao çing» kitabında Taoya qovuşmaq və onun yolunda seyr etmək istiqamətində öz ardıcılılarına bir çox əxlaqi göstərişlər və tövsiyələr verir. Bu göstərişlərin ən əsası təvazökarlıq, təzim, şan-şöhrətdən uzaq olmaq, ifrata varmamaq, hamıya qarşı məhəbbət və səmimiyyətə dəvətdən ibarətdir.

Bu əxlaqi göstərişlərdən bəzilərini şərh edirik:

1-Laheyidliyə, ifrata varmamaq və diqqətsizliyə dəvət taoizm əxlaqi görüşlərinin ən mühim hissəsidir. Lao-tze bu barədə belə deyir: «Öz hədəfini ifrat diqqət və bağlı olmamaq istiqamətində müəyyənleşdir, mümkün olan dərəcədə aram və sonuqqanlı ol», «Hikmət sahibləri öz fikrini hər bir şeyə qarşı laheyid saxlamalıdır», «Asiman və yer heç bir növ xeyirxahlığı nümayiş etdirmir. Onların nəzərində aləmin 10 min əşyası vəhşi itlər kimidir. Müqəddəs insan da xeyirxahlıq əhli deyildir. Onun nəzərində qohum-qəbilədən 100 nəfəri vəhşi itləri kimidir.»

2-Hər bir şeyə və hər bir kəsə qarşı etinasızlığa dəvətlə yanaşı, bir sıra əxlaqi dəyərlər də tövsiyə edilir. Lao-tze bu barədə deyir: «Mənə qarşı yaxşı olan şəxslərə mən də yaxşıyam. Mənə qarşı yaxşı olmayan şəxslərə qarşı yenə də yaxşıyam və bununla da hər bir şey yaxşı olur. Mənimlə səmimi olan şəxslərə qarşı mən də səmimiyəm, mənimlə səmimi olmayanlara qarşı yenə də səmimiyəm, beləliklə hamı səmimi olacaqdır.» Başqa bir yerdə deyir: «Yaranı məhəbbətlə sağaltmağı bacar».

3-Tay-şang-kang-ping-pi-yen, yaxud əməllər və onların cəzası risaləsində digər əxlaqi göstərişlər və tövsiyələr verilmişdir. Onlardan aşağıdakıları qeyd etmək olar:

«Yaxşı bir insan heç vaxt azğın yollara varid olmaz. O, fəzilət və təqva əldə etməklə, dəyərli əməllər toplamaqla məşğul olur. Bütün məxluqata qarşı mehribanlıqla rəftar edir. Özündən kiçiklərə qarşı vəfalı və məhəbbətli, özündən böyüklərə qarşı itaətkar olur. Əvvəldən özünün seçdiyi yolu islah edir ki, başqalarını da bu istiqamətdə dəyişdirib islah edə bilsin. Yetimlərə və dul qadınlara qarşı mehribandır, qocalara ehtiram qoyur. Cavanlara qarşı tərbiyəçi rolunu ifa edir; hətta həşaratlara, otlara və ağaclara belə zərər vurmamalıdır. O, başqalarının şər və yaramaz rəftarları qarşısında mehribanılıqla davranmalı, onların fəzilət və alicənablığından sevinc hissi keçirməlidir. Onlara düzgün və layiqli işlərdə kömək etməli, təhlükəli hadisələrdən nicat verməlidir. Başqalarının kəsb etdiyi şeyləri onların öz hesabına qoymalı, əldən verdiklərini öz itkisi hesab etməlidir. Onların çatışmazlıq və nöqsanlı hallarını yamamalıdır (qeybət etməməlidir). Öz üstünlüklərini bürüzə verməməlidir. Şər işlərdən çəkinməli, ruhi yüksəliş və yaxşılıqları təqdim etməyə başlamalıdır. Çox hissəni camaata bağışlamalı, az bir payla qane olmalıdır. Bir şəxsdən dil yarası, yaxud söyüş eşidərsə, onu ikrah hissi olmadan qəbul etməli, vəziyyəti dərk etdiyini bəyan etməklə

özündən şərəfət və alicənablıq göstərməlidir. Təmənnəsiz olaraq camaata məhəbbət göstərməli, yaxşılıq etməli, peşman olmadan öz var-yoxunu başqalarına bağışlamalıdır. Məhz bu şəxs yaxşı insan adı ilə çağırılacaqdır. Bütün insanlar belə şəxsə ehtiram qoyurlar. Asiman onu hişf edər. Səadət və mal-dövlət onun ardınca axıb gələr. Bütün şərlər və pislilər ondan uzaqlaşar. Onun gördüyü hər bir iş şübhəsiz müvəffəqiyyətlə başa çatacaqdır; ümidvar ola bilər ki, ona əbədi və mələkut bir məqam veriləcəkdir.»

4-Bu kitabda xurafatla qarışmış olan digər göstərişlər də vardır. O cümlədən:

«Heç vaxt öz valideyninin səhvini ifşa etmə. Heç vaxt düzgünlə yanlış bir-birinə qarışdırma. Səhv işə mükafat vermə. Günahsız insanı tənbeh etmə. Küləyi məzəmmət etmə və yağışdan sui-İstifadə etmə. Həyat yoldaşının dediyi şeylərə qulaq asma. Ata-ananın göstərişlərindən imtina etmə. Yaxşı işlərlə pis işlərinin unudulmasına icazə vermə. Öz borcunu sahibinə qaytar. Asimanda sənin üçün müqəddər olunan paydan artığını əldə etmək fikrində olma. Ölçüdə qısa metrədən, çəkiddə düz olmayan tərəzidən, yaxud kiçik peymanədən istifadə etmə. Ayın və ilin axırncı günündə rəqs və mahnı ilə məşğul olma. Ayın əvvəlində, yaxud səbhün başlanğıcında qışqırma və əsəbi olma. Şimal istiqamətində ağlama və ağzının suyunu atma. Ağzının suyunu parlaq ulduzlarla tərəf atma. Rəngli kaman tərəfinə işarə etmə. Yanlış işə düçar olan şəxs tövbə etsə, öz əməllərini islah etsə və bundan sonra da çirkin işlərdən çəkinsə, eləcə də bütün yaxşı işləri görsə şadlığa və səadətə çatacaqdır. Belə isə nə üçün biz özümüzü yaxşı işlər görməyə vadar etməyək.»

b) TAOİZMDƏ SEHRKARLIQ

Əbədiliyə meyl, yoxluq və ölümdən qaçmaq bütün insanlarda firti bir xüsusiyyətdir. Müxtəlif dinlər və məktəblər bu məqsədə nail olmaq üçün bəzi yollar təklif etmişlər. Lao-tze və Çuvang-tzo da qarşısına belə bir hədəf qoymuş və əbədiyyətə çatmaq üçün (öz etiqad və gümanları əsasında) müəyyən yollar bəyan etmişlər. Çuvang-tzo bu barədə deyir: «Hər kəs Taonun zatına qovuşsa əbədi həyata nail olar və heç bir yırtıcı və ziyanverici ona zərər yetirə bilməz. Belə ki, Çin xaqanı Fuşi Taoya qovuşdu, buna görə də əbədiyyət sirrini və əbədi həyatı əldə etdi. O, bu həqiqəti əldə etdikdən sonra buludların üstünə minərək asimanlara doğru yüksəldi. Ana mələk də belə etdi və əbədi həyata nail oldu.»

Keçən dərstdə və bu dərsin əvvəlində öyrəndiyimiz kimi, bu hədəfə nail olmağın yolu fəaliyyətsizlik, ruhi məşğələlər, müraqibə və bir sıra əxlaqi göstərişlərə riayət etməkdən ibarətdir. Bir sözlə Taoizm banilərini nəzərində bir sıra mənəvi süluklar məcmuəsi nəzərə alınmışdır. Amma sonrakı dövrlərdə bu ayinin rəhbərlərindən və onun ardıcılardan böyük bir qrupu maddi amillərdən istifadə edərək uzunömürlülük, əbədi qalmaq, bədənin çürüyüb aradan getməsinin qarşısını almaq üçün yollar axtarırdılar. Çuvang-tzonun əsrindən qabaqkı dövrlərdə qeyd olunan bəzi həkimlər Taonun zatına qovuşa bilmiş və əbədiliyə nail ola bilmişlər. Bu həkimlərdən biri də Oyodur ki, qoca yaşlarında bir uşağın malik olduğu tərəvətə nail olmuşdur. Bu da onun Taoya qovuşması nəticəsində idi. O, bu vasitə ilə zaman və məkan məhdudəsindən xilas olmuşdu.

Belə hadisələrin nəql olunması nəticəsində avam xalq kütlələri müxtəlif təbii ünsürlər və amillər içərisində belə bir maddəni tapmaq istəyirdilər ki, onu tapmaqla uzunömürlülüyə və əbədiliyə nail olsunlar. Belə bir prosesdə falçılara və

cadugərlərə meydan yarandı ki, camaatı əbədi həyat maddəsi tapmaq üçün aldadıb onlardan faydalansınlar. Bu barədə Tzeanteongçei adlı kitabın adını qeyd etmək olar ki, Tao əsərlərindən hesab olunur; orada kimyagərlik cərəyanları kimyəvi reaksiyalar vasitəsilə uzunömürlülük dərmanı, yaxud əbədilik iksiri tapmaq üçün çalışırdılar. O kitabın bəzi yerlərində belə qeyd olunur: «Qurğuşun, civə və qızıl əriyib bir-birinə qarışsa və kiçik düyməciklər halına düşsə, onu yeməklə (iksiri) uzunömürlülüyə, hətta əbədiliyə çatmaq olar». Həmçinin Kuhung adlı Tao həkimlərindən biri Paop-otzo adı məşhur kitabında belə yazır: «Mənim müaliə etdiyim kitabların hamısında bu hədəfə çatmaq üçün civə sulfuru və ərinmiş qızıla təkid edilmişdir. Bu iki maddə əbədiliyə nail olmaq üçün ən yüksək nöqtə və yoldur. Bu iki maddəyə nə qədər çox hərarət verilsə, onda baş verən dəyişikliklər də heyrətamiz olacaqdır. Əgər bu iki maddə birlikdə yeyilərsə bədəni gücləndirər, qocalmağın, yaxud ölməyin qarşısını alar.»

v) TAOİZMİN DİNİ YÖNLƏRİ

Taoizm dini baxımından Lao-tze və Çuvang-tzo fəlsəfəsi ilə onların əxlaqi tövsiyələrindən, eləcə də Taonun kimyagərlik və sehrkarlıq yönlərinin qarışığından ibarətdir. Bu əqidələr Çin büt-pərəstlik ayinindən, buddiizm və digər etiqadlardan götürülmüş, bəzi əlavələrlə kamil olmuşdur.

Buddiizm Çinin hər bir yerində genişləndiyi zaman və hətta Koreya yarmadasına çatdıqda taoistlər bunun qarşısını almaq və rəqabət aparmaq qərarına gəldilər. Onlar öz ata-babalarının etiqad meyarlarını – asiman yolu, yaxud Tao yolunu dirçəltməklə yanaşı digər etiqadi prinsipləri də öz ayinlərinə əlavə etdilər. Bu məsələ buddiizmlə rəqabət etmək üçün budda ayinlərinin cazibələrini artırmaqla nəticələndi. Bu zaman Lao-tzenin şəxsiyyəti Buddanın şəxsiyyəti qarşısına çıxarıldı;

buddistlər Budda üçün ilahiyyət məqamına inandıqları kimi, taoistlər də Lao-tze üçün ilahi bir məqam olduğuna inandılar. Onun üçün təsvirlər düzəldilər, yazılarını və məktublarını mürsəl səhifələr kimi qələmə verdilər, adına çoxlu məbədlər tikdilər. Tao rahibləri və mürtazları o məbədlərdə Lao-tzenin timsalına pərəstiş etməyə başladılar. Bunların hamısı camaatı yeni dinə və biganə buddizmə qarşı çıxarmaq, onlara mane olmaq və öz ata-babalarının dinində möhkəm olmağa vadar etmək üçün idi. Beləliklə, taoizm Çinin rəsmi və milli dini oldu, xaqanlar da bu sahədə müəyyən tədbirlər görüb göstərişlər verdilər. O cümlədən, ikinci əsrin Han silsiləsindən olan Həvan xaqan ilk dəfə olaraq və rəsmi şəkildə Lao-tzenin adına bir məbəd tikdirdi və onun timsalı müqabilində hədiyyələr təqdim etdi. Bu da taoizm ayinində dini rəftar və sitayişin başlanğıcı oldu.

Ondan sonra sair etiqadi nəzəriyyələr, o cümlədən mahayana fırqəsində mövcud olan behişt və cəhənnəm əqidəsi Tao etiqadlarına əlavə edildi. Bəlkə də onlar hinduizmin üç məbuda, yaxud xristianlığın üç ruha sitayiş əqidəsi ilə qarşılaşmaq üçün üçlük təşkil edən məbudlar yaratdılar. Bu məbudlar aşağıdakılardır:

- 1-Ən yüksək məqama malik olan xaqan Zəbərcədin;
- 2-Xaqanın yanında məqama malik olan Lao-tze;
- 3- Ruhani bir varlıq və asmiani ruhların sərkərdəsi Lingpao.

Bu üç məbud üç pak gövhər adı ilə də məşhurdur.

Bu minvalla hər bir dövrdə tao rahibləri bu dində məbudların və müqəddəs ruhların sayını artırmışlar. Belə ki, hal-hazırda onların sayı-hesabı yoxdur.

Onların etiqad bəslədikləri məbudlardan bəziləri aşağıdakılardır:

Ailə ocağının məbudu, darvazanın mühafizəsinin öhdəsinə alan 12 məbud, şəhər məbudu və s.

Çində sosialist hakimiyyəti meydana gəldikdən sonra kökü kəsilən taoizm ayini hələ də fəal məbədlərə malikdir və Çində onun 50 milyon nəfərə yaxın ardıcılı vardır.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Taoizmdə əxlaq hər bir şeyə və hər kəsə qarşı laqeyidlik əsasında qurulmuşdur; bununla yanaşı başqalarına ehtiram da tövsiyə olunur.

Taoizm ayininin sehrkarlıq yönü uzunömürlülüyə, əbədiliyə meyl əsasında yaranmışdır. Taoistlər güman edirlər ki, ayrı-ayrı maddələrdən və təbii ünsürlərdən istifadə etməklə əbədiyyətə nail olmaq olar.

Taoistlər sair dinlərin etiqad üsullarından bəzilərini öz əqidələrinə əlavə etməklə, o cümlədən Lao-tzeyə ilahiyyət məqamı vermək, məbədlər təsis etmək, behişt və cəhənnəmə etiqad bəsləmək kimi işlərlə bu ayini müstəqil bir din kimi buddizmin qarşısına çıxarmağa çalışmışlar.

SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLAR

- 1-Taoizmin ən mühim əxlaqi prinsipləri hansılardır?
- 2-Taoizm ayininin əxlaqi tövsiyələrində ziddiyyət gözə dəyirmi? izah edin.
- 3-Taoizmdə sehrkarlığın meydana gəlməsi hansı məqsədlə olmuşdur?
- 4- Necə oldu ki, taoizm müstəqil bir din şəklinə düşdü?

İYİRMİ YEDDİNCİ DƏRS

KONFUSİON AYINI

KÖKLƏRİ

İyirmi beşinci dərsin əvvəllərində qeyd olundu ki, buddiizm, konfusian və taoizm Çin əhalisinin ən mühüm və geniş yayılmış dinlərindən hesab olunur. Bu üç din arasında konfusion digər iki dinlə müqayisədə daha artıq nüfuz kəsb edə bilmişdir. Bu din Maonun kommunist hökumətindən əvvəlki vaxtlara qədər Çinin hakim dini hesab olunurdu və onun vəfatından sonra da öz nüfuzunu və əhatəliyini qoruyub saxlaya bilmişdir. Bu ayinin buddiizmə qələbə çalmasının səbəbi budur ki, buddiizm Hindistandan Çinə gəlmişdir; halbuki konfusion ayini yerli və milli bir din sayılır. Bu ayin cəmiyyəti tərک edib aspekt həyat tərzi keçirməyə meyilli olmadığı üçün taoizmə də qələbə çalıb üstünlük əldə etmişdir. Bu ayində hər bir şəxs öz cəmiyyətini puçluq və fəsadda qərқ olmasını müşahidə etməsinə baxmayaraq, onu tərک etməməkdən əlavə, islah etmək üçün hərəkət edir və insanlara yol göstərir. Konfusion əsas etibarilə ictimaiyyətin islah olunmasına çalışır və onu əvəz edə biləcək etiqadi və əxlaqi prinsip irəli sürmür; əksinə camaatın klassik adət-ənənəsinə, etiqadına təkid edir. Bu amil də konfusionun taoizm üzərində üstünlük qazanmasına səbəb olmuşdur. Konfusion təlimatı Çin cəmiyyətinin qanuni prinsiplərini və əsil mədəni inanclarını təşkil edir.

KONFUSİON BARƏSİNDƏ

Əsil adı Kong-çiyu olan Konfusion eramızdan 551 il qabaq Lo (hazırkı Şantung) əyalətində dünyaya gəlmişdir. Üç yaşında

atasını əldən verdiyi üçün, anasına kömək etmək məqsədi ilə uşaqlıq çağlarından işləməyə məcbur olur. O, işləməklə yanaşı təhsillə də məşğul olmuş və böyük müvəffəqiyyətlər əldə etmişdir. 22 yaşında müəllimlik peşəsini seçmiş, öz evini məktəbə çevirmiş və orada şagird yetişdirməyə başlamışdır. Bu məktəb get-gedə genişlənmiş və Konfusion uzun bir müddət ərzində üç min tələbə yetişdirə bilmişdir. Şagirdləri onu Kongfotze (yəni müəllim Kong) adlandırırdılar. Həmin dövrlərdə Konfusion Lo əyalətində məhkəmə sədri təyin olunur və vergi toplamaq vəzifəsi alır. Gözəl idarəçiliyinə, sədaqətinə və düz işlədiyinə görə hər dəfə vəzifəsini yüksəlmiş, nəticədə Lo hökumətində baş vəzir məqamına nail olmuşdu. Gözəl tədbiri və bacarığı rəqiblərinin həsədinə səbəb olduğundan, onu öz vəzifəsindən istefa verməyə məcbur etmişdilər.

Bir müddətdən sonra öz görkəmli şagirdlərindən bir neçəsi ilə iş axtarmaq üçün Lo əyalətindən çıxır və 13 il müddətində Çinin digər şəhər və əyalətlərinə səfər edir. Amma hər yerdə ona mənfi cavab verilirdi. Çünki onun əxlaqi meyarlar əsasında olan idarəçilik və hökumət prinsipi hökəmlərin xoşuna gəlmirdi. Hətta Kuvang şəhərində ittihama məruz qalır və bir müddət həbsdə saxlanılır. Nəhayət eramızdan qabaq 484-cü ildə Lo hökumətində böyük rütbəyə malik olan bir şagirdinin vasitəçiliyi ilə öz əsil vətəninə qayıtmasını istəyir. Bu zaman Konfusionun 60 yaşı var idi. Buna görə də hər növ məşğuliyyət və məqamı qəbul etməkdən imtina edir və ömrünün qalan hissəsini 479-cu ilə qədər öz fəlsəfəsinin əxlaq və ideologiyasının əsaslarını məcmuə halına salmağa başlayır.

KONFUSION AYINININ ƏSİL MƏNBƏLƏRİ

Konfusionun öz ömrünün axırlarında yazıb topladığı əsərlərin ən ümudəsi beş kitabdan ibarətdir ki, onlar bu ayinin əsil mənbələrindən hesab olunur. Bu kitablar aşağıdakılardır:

1-Şuçing (tarix kitabı); Bu kitab qədim Çinin xəbərləri və sülalələrini əhatə edir. Konfusion bu xəbərlərdə hökumət sülaləsinin yaranıb süqut etmə səbəblərini öz şagirdləri üçün xatırlatmış və onları bu həqiqətlərdən agah etmişdir. Bu kitab Çinin, eramızdan əvvəl 24-cü əsrdən 8-ci əsrdə qədər davam edən hökumət silsilələrinin sənədlərinə şamildir. Hal-hazırda onun yalnız 28 sənədi qalır.

2-Şiçinq (şer kitabı); Konfusion bu kitabda camaat arasında yayılan üç min şerdən 305-ni seçərək onları öz təlimlərinin əsası qərar vermişdir. Onun təlimlərinin çoxunda bu şerlərdən istifadə olunmuşdur. Konfusion bu şerləri 4 qrupa bölüb təsnif etmişdir:

- a) Qadınla kişinin əlaqələri barəsində olan şerlər;
- b) Xalq bayramları ilə əlaqədar nəğmələr;
- v) Dövlət bayramları üçün nəğmələr;
- q) Qurbanlıq mərasimləri və məbədlərdəki dini ayinlərin icrası zamanı oxunan dini nəğmələr.

3-Liçi (ayinlər, yaxud şerlər kitabı); Bu kitab səltənət sülalələrinin və qədim Çin əhalisinin ictimai rəftarlarını və davranışlarını bəyan edir.

4-İçing (dəyişikliklər kitabı); Bu kitab xəyali fəlsəfi dəstgahlardan təşkil olunmuşdur. Din tədqiqatçılarından bəziləri onu falçılıq və qeybdən xəbər vermə kimi adlandırmışlar. Bu nizam üç ədəd səkkizlik xəttədən təşkil olunmuşdur ki, bu üç xəttin hər biri bir kəsilmə, bir kəsilməmiş və bir də kəsilməz xəttədən ibarətdir. Bu iki xəttədən biri təkrarlanır. Bu xəyali-fikri nizamda kəsilməz xətt yang (erkəyin qüvvəsi), kəsilməmiş xətt yin (dişi qüvvəsi) göstəricisidir. Bu iki qüvvə bütün təbiət aləmini vücuda gətirmişdir və bütün təbiət təzahürləri iki-İki, yaxud yang və yinə nisbət verilir. Asiman və zəmin, ay və ulduz, işıqlıq və qaranlıq, həyat və ölüm kimi təzahürlər də eyni qayda ilədir.

5-Çun-çyo (bahar və payız salnaməsi təqvimi); Bu kitab Lo əyalətinin mühüm hadisələri barəsində gündəlik xəbərlərdir ki, Yin padşahlığının ilk dövründən (eramızdan qabaq 722-ci il) Ay şahın hökmranlığının 14-cü ilinə qədər (eramızdan qabaq 481-ci il) baş verən hadisələrdən ibarətdir. Konfusion dəqiq məlumatlar verməklə səlahiyyətli hökumətin formalaşmasını, qəddar vəzirlərin islah olunması üçün çıxış yollarını bəyan edir ki, bu da qədim Çin hökumətinin və siyasət elminin əsasını təşkil edir.

Qeyd olunan beş kitabdən əlavə, Konfusionun seçilmiş tələbələri vasitəsilə də dörd digər kitab da yazılmışdır ki, o da Konfusionun həyatını və əxlaqi şəxsiyyətini bəyan edir. O kitablar aşağıdakılardan ibarətdir:

1-Analekt; Lunyu seçilmiş məcmuədən ibarət olan bu kitab Konfusionun və onun bəzi şagirdlərinin sözlərindən ibarətdir. Bu kitabda Konfusionun fəlsəfi prinsipləri və şəxsiyyəti gözəl şəkildə bəyan olunmuşdur.

2-Tasoe, yaxud böyük elm kitabı; Bu kitablar orta məktəbdə yeni təhsilə başlayan şagirdlərə şərəfət, alicənablıq, xüsusilə təlim-tərbiyə üsullarını aşılıdır.

3-Çung-yung, yaxud min kitabı; Bu kitab Liçi kitabının bir hissəsi olmuşdur ki, Konfusionun nəvəsi Tzozonun vasitəsilə şərh olunmuşdur. Kitabın mövzusu dünyanın nəzm və quruluşunu, insanın əxlaqi vəzifələri ilə əlaqədar olan məsələləri bəyan edir.

4-Mənkyus kitabı. Konfusionun fəlsəfi görüşlərinin bəyanında yazılan bu ilk kitab eramızdan əvvəl üçüncü əsrdə yazılmışdır ki, Konfusion ardıcıllarının və qədim böyük şəxsiyyətlərin kəlam və sözlərindən ibarətdir.

KONFUSION AYİNİNİN FORMALAŞMASI

Lao tze və Konfusionun zühur etdiyi əsr Çin tarixində fitnə-fəsadın, əxlaqsızlığın baş alıb getdiyi dövr hesab olunur. Bu kimi əxlaqi pozğunluqlar fərdi, ailə, ictimai və hökumət səviyyəsində yayılmışdı. Bu iki filosofun mövcud vəziyyətdən keçirdiyi iztirablar da bu fəsadın əleyhinə mübarizə yolu axtarmaq olmuşdur. Onlar öz axtarış və təfəkkürlərində müəyyən səviyyədə insani kamal və xilqət istiqamətindəki üsulları araşdırmışlar ki, səadət və qurtuluş yolunu, həmçinin insanların azğınlığa düşməsinin səbəblərini ayırd etsinlər. Amma bu iki filosofun tədqiqatlarının nəticəsi bir-biri ilə çox fərqlənən və hətta ziddiyyətdə olan iki nəzəriyyə yaranmasına səbəb oldu. Lao-tze belə fikirləşirdi ki, bu fəsad və azğınlıqlar insanların əməllərinin nəticəsidir və insanların əməlindən fəsaddan başqa bir şey hasil olmur. İnsanın əməl və fəaliyyətləri dairəsinə onun həyatı səhnəsində hər nə artırılırsa, cəmiyyətin fəsadı və əxlaqsızlığı da bir o qədər artır. Buna əsasən Lao-tze fəaliyyətsizlik prinsipini irəli sürür ki, bunun vasitəsilə bütün işlərin cərəyanı Taonun istəyi əsasında izah edilsin. O həqiqətdə inanırdı ki, varlıq aləmindəki bütün işlər Taonun istək və iradəsi altındadır və insan özünü tamamilə və kamil şəkildə ona həvalə edərsə, onun işləri Taonun iradə etdiyi tərzdə olacaqdır. Buna görə də onun bütün işləri və ehtiyacları məsləhət və düzgünlük əsasında irəli gedəcəkdir. Amma aydındır ki, cəmiyyətdə bu kimi fikirlərin yayılması cəmiyyət işlərinin qüvvədən salınmasına və tənəzzülün başlanmasına səbəb olacaq. Bu təfəkkürün əksi Konfusion etiqadından ibarətdir ki, o da cəmiyyətdəki fəsadın səbəb və amillərini bəzi əxlaq normalarından uzaq düşməkdə bilirdi. O, cəmiyyəti islah etmək üçün bu prinsip və meyarların hakim olmasını şərt bilir və sonra bu meyarları və prinsipləri şərh edir. O inanmırdı ki, bəşər

cəmiyyəti və sivilizasiya əsaslı olaraq Tao və təbiət müqabilində formalaşmış olsun, tarix boyu bütün bəşər fəaliyyətləri Taonun iradəsi ilə müxalifətdə olsun. Buna görə də onun nəzərində insanların yaxşı əməl və rəftarları dəyərli, nizam qamusu ilə həmahəng sayılır. Amma əxlaq meyarlarına müxalif və düzgün olmayan əməl və rəftarlara gəldikdə isə, islahatçı çıxış yolları nəzərə almaq lazımdır. Konfusion çalışırdı ki, bu yolları bəyan etsin. Konfusionun inancına görə Li istilahı bu çıxış yollarından və qanunlarından ibarətdir ki, sağlam cəmiyyət onların əsasında formalaşır. Cəmiyyətin idarə olunması və təkamülü də Li qanununun hakim olması ilə şərtlənir və yalnız bu halda cəmiyyət Taonun istəyi əsasında hərəkət edəcəkdir. Buna əsasən Tao iradəsinin cəmiyyətdə gerçəkləşməsi Li qanunlarının icrasına bağlıdır. Konfusionun bu etiqadı insani fəaliyyətlərə və tədbirlərə dəyər vermək mənasındadır və Lao-tzenin inancına uyğun olaraq, onların inkar edilməsi kimi qiymətləndirilməməlidir.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Konfuzion ayını Budda və Taoizm dinlərinin kənarında böyük Çin ölkəsində formalaşmışdır. Konfuzion ayını digər iki ayınla müqayisədə daha geniş səviyyədə yayılmışdır.

Konfuzion öz ayınıni Çin cəmiyyətində onun dövründə mövcud olan fəsad və əxlaqsızlıqları islah etmək üçün yaratmışdır. O özünün bəyainedicisi olduğu Li qanunun hakimiyyəti ilə cəmiyyətin sağlamlığına zəmanət verməyə və Taonun təkamül yolunu qaytarmağa çalışırdı. Konfuzionun kitabları aşağıdakılardır:

Şuçing, Şiçinq, Liçi, içing və Çunçio.

SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLAR

Konfuzionun Budda və Tao ayınlərinə üstünlüyünün səbəbi nədir?

2-Konfuzion kimdir?

3-Konfuzion ayınınin mövzularına diqqət yetirməklə onun əsil kitablarını bəyan edin.

4-Taoizm və Konfuzion ayınınin Çin cəmiyyətinin fəsadı ilə əlaqədar nəzərlərindəki fərqlər hansılardır?

İYİRMİ SƏKKİZİNCİ DƏRS

KONFUSİON AYINI (2)

ETİQADLARI

Keçən dərsdə qeyd olundu ki, Konfursionun əsas təkidi cəmiyyətin islah olunması idi və o, bu məqsədlə bir sıra əxlaqi göstərişlər vermişdi. Amma bir məktəbi digərlərindən fərqləndirən sair etiqadi məsələlər barədə yeni bir nəzəriyyə təqdim etməmişdi. Konfursionun özü yeni bir əqidəvi cərəyan yaratmadığını və Çinin qədim etiqadi prinsiplərini qəbul etdiyini iqrar edərək deyir: «Mənim işim ixtiraçılıq deyil, bir yerə toplamaqdır», «Mən bir ixtiraçı deyil, mətləbləri nəql edənəm.» O, hətta öz ayininin ən ümdə əxlaqi təlimatlarının bir qismini öz nəzəriyyələri hesab etmir, onları əvvəlkilərin rəftarları əsasında qeyd edirdi.

Hər halda əxlaq normaları və prinsipləri Konfusion ayininin mühüm bir hissəsi sayılır; əhəmiyyət baxımından bu ayininin bu kimi yol göstərmələr və göstərişlər üzərində qurulması sair məsələlərdən öncə araşdırılır.

KONFUSİON ƏXLAQI

Konfursionun əxlaqi təlimlərinin əsasını təşkil edən üç prinsip aşağıdakılardır:

Li qanunu, şu qanunu, çun-tzo, yaxud kamil insan qanunu.

1-Li; Konfursionun Çin cəmiyyətini islah etmək istiqamətində bir qanun kimi yaratdığı bu kəlmə müxtəlif mənalarda işlənilmişdir. Bu mənələrdən paklıq və təharət, ədəb və insaniyyət, qayda-qanunlar, ibadət və əməllər, ictimai əməl və rəftar nümunəsi və s. qeyd etmək olar. Li həqiqətdə elə qanun

və prinsiplərə şamildir ki, sağlam cəmiyyət onun əsasında formalaşır. Cəmiyyətin idarə olunması və təkamül də bu üsul və qanunların əsasında gerçəkləşir. Bu üsullar ailə, cəmiyyət və hökumətin islah olunması üçün əsas rola malikdir. Konfusion inanırdı ki, bu qayda-qanunlara riayət olunarsa bütün ictimai ixtilaflar aradan gedər, cəmiyyət maddi-mənəvi təkamül yoluna qədəm qoyar, fəsad və əxlaqsızlıqdan qurtular. Konfusionun Li qanunu təlimlərinə diqqət yetirməklə üç məsələni araşdırırıq:

Li qanununun beş əsas prinsipi vardır ki, ümumbəşəri işlərin qayda-qanuna salınmasına, əlaqələrin yaxşılaşmasına səbəb olur. Bu da aşağıdakılardan ibarətdir: Övladın ataya, kiçik qardaşın böyük qardaşa, qadının ərinə, fəhlənin sahibkara və rəiyyətin hakimə itaət etməsi. Konfusion inanırdı ki, bu beş prinsipə riayət olunarsa ata, böyük qardaş, ər, sahibkar və hakim də öz vəzifələrinə əməl edəcək və bununla da cəmiyyət sağlam və səadətli olacaq. O deyir: «Hər bir ata öz ailə üzvlərinə asayış və səadət yaratmaq işində tam məsuliyyət daşıyır; o, öz övladlarına gözəl insani keyfiyyətlər aşılmalı, onlar üçün nümunə olmalıdır.» Atanın bu təkliflərə əməl edə bilməsi üçün övladın da öhdəsinə müəyyən vəzifələr düşür: «Ata sağ olduğu müddətdə onun istəyinə uyğun əməl etməlidir, dünyadan gedəndən sonra onun rəftar və əməllərini nəzərə almalıdır. Mümkün qədər onu təqvalı və düzgün əməl sahibi bilməlidir.» Övlad valideynə itaət etməkdən əlavə, onlara ehtiram və qayğı göstərməli, incidib narahat etməməlidir. Bu barədə deyilir: «Yaxşı o kəs deyildir ki, öz bacarıqsız və zəif ata-anasına yemək çatdırsın. Çünki bu iş bəzi heyvanların da arasında müşahidə olunur. Yaxşı övlad o kəsdir ki, öz valideyninə ehtiram göstərsin»; «Yaxşı övlad o kəsdir ki, ixtiyarsız olaraq qarşıya çıxan xəstəliklər istisna olmaqla, heç bir vəchlə öz ata-anasının inciməsinə səbəb olmasın.»

Konfusion rəiyyətlə hakimin, fəhlə ilə sahibkarın əlaqəsi barədə belə deyir: «Əgər rəiyyət ölkə başçılarından fərmanından imtina etməsə, dövlət adamları onun işləri barəsində ədalətdən çıxmayacaqdır; fəhlələr sahibkarlara itaət etsələr, məhz bu zaman sahibkarlar fəhlələrin təsiri altına düşəcəklər. Belə olan halda cəmiyyətdə heç bir təzad, müharibə və ədalətsizliyə yer qalmayacaq və insanlar bir-birini sevəcəklər. Beləliklə, cəmiyyət rifah və asayişdə yaşayacaq, maddi-mənəvi yolda addımlayacaq.»

Buna əsasən Konfusion inanır ki, övlad atasına itaət etsə, ata da yaxşı tərbiyəçi olacaq, kiçik qardaş müti olsa, böyük qardaşın himayəsində olacaq, qadın itaətkar olsa əri ona vəfadar qalacaq, rəiyyət itaət edərsə, hakim rəiyyətin qayğısına qalacaq, fəhlə sahibkara itaət edərsə, sahibkar onun ehtiyaclarını təmin edəcək və beləliklə, cəmiyyətdə qarşılıqlı sülh və səfa-səmimiyyət yaranacaqdır.

İkincisi: Konfusionun tövsiyələrinə əsasən li qanunu evdə, şəhərdə, kənddə və nəhayət bütün ölkədə icra olunarsa, mötədillik və saziş yaranacaq, insanla varlıq aləmi arasında, yəni yerlə asiman arasında gözəl rabitə bərqərar olunacaqdır. Bu halda insani əməllər Tao yoluna müvafiq olaraq, mələkut aləminin iradəsi ilə həyata keçəcəkdir. Beləliklə, insanların iradəsi vasitəsilə Taonun istəyi gerçəkləşəcəkdir. Liyə müvafiq olan əməl bu iradənin bərqərar olunmasını mümkün edir və Taonun özü birbaşa cəmiyyətin təkamül və islahı əsasında olan istəyini həyata keçirmək əzmində olmayacaqdır.

Üçüncüsü: Konfusion nəzəriyyəsinə uyğun olaraq, li qanunu əsasında yerinə yetirilən ictimai qayda-qanunlar və ənənələr qədim nəslin adət-ənənəsi əsasında olmalıdır. Çünki keçmişdəki insanlar hamının səadətini istəyirdilər, qarşılıqlı qayğı və ehtirama səbəb olan insani ruh onlarda kamil şəkildə zühur etmişdir. Ata-babaların hamısı bir-biri ilə ədalət və ədəblə rəftar

edirdilər; onların arasında kamil nəzm və möhkəm ədalət bərqərar idi. Yüksək rütbəliylə aşağı təbəqəyə mənsub olanlar bir-birinin vəziyyətinə tamamilə aqah idilər. Bir-birinin məqam və mənzilətini gözləyir, öz aralarında hədd-hüduda riayət edirdilər. Bu barədə Konfuzion belə deyir: «Qədimdə Fuşi kimi xaqanlar var idi ki, li qanununa əsasən camaata hökmranlıq edirdilər. Onlar ədalətli və xeyirxah idilər, rəiyyət də onları sevir və itaət edirdilər. Buna görə də ölkədə haqq-ədalət bərqərar olmuşdu. Buna əsasən ata-babalarımıza ehtiram qoymalı, onların adət-ənənələrinə pərəstiş etməliyik.» Konfuzion şəxsən özü dini qayda-qanunlarda yeni bir şey ixtira etməməklə yanaşı, ata-babaların qayda-qanunlarına riayət etməyi və onların qanunlarına pərəstiş etməyi tövsiyə edirdi; o bu kimi dəyərlər qarşısında vəfadarlıq göstərir, çoxlu məbudlara sitayiş edir, ruhlara pərəstiş edir, imperatora təzim edir, qurbanlıq ayinlərini, eləcə də düzgün olub-olmamasından asılı olmayaraq, keçmişdən qalan xurafatçı adət-ənənələri yerinə yetirirdi.

2-Şu: Bu kəlmə Konfuzion ayininin ikinci əxlaqi prinsipidir və mənası da «hər nəyi özünə rəva görmürsənsə, başqalarına da rəva görmə»dən ibarətdir. Dinşünaslar bu əxlaqi prinsipi xristianlıqda mövcud olan «camaatın sizinlə necə rəftar etməsini istəyirsinizsə, onlarla həmin cür rəftar edin» prinsipi ilə müqayisə etmişlər; bu prinsip xristianlıqda qızıl qanun adı ilə məşhur olduğu kimi, Konfuzion qanununda da gümüş qanun kimi tanınır. Konfuzion bu prinsipini taoizmin əxlaqi dəyərlərinin birində deyilən «pisliyin əvəzini yaxşılıqla ver» prinsipi qarşısında qəbul etmişlər. Deyirlər ki, bir gün Konfuzionun «pisliyin əvəzini yaxşılıqla vermək» haqqında nəzərini soruşduqda cavab verdi: «Əgər pisliliyə yaxşılıqla cavab versən, onda yaxşılığın əvəzini nə ilə verəcəksən? Ehsanı ehsanla

qarşılamaq lazımdır, amma pis rəftara pis rəftarla cavab verib ədalətli mühakimə yürütmək lazımdır.»

O inanırdı ki, “şu”nu ümumi bir göstəriş surətində bütün ömür boyu həyatın bir qanunu kimi tətbiq etmək olar. Bu barədə nəql olunmuşdur ki, o, bir gün bir nəfər Konfusiondan soruşdu: Dünyada elə bir ümumi kəlmə və külli göstəriş varmı ki, onu bütün ömür boyu həyat qanunu seçək? O cavab verdi: «Bəli! Qarşılıqlı əməl, yəni şüa həmin ümumi kəlmə və göstərişdir.» Mənası budur ki, özünə rəva görmədiyini başqalarına da rəva görmə.

3-Çun-tzo: Konfusiunun üçüncü əxlaqi göstərişi çun-tzo, yaxud kamil insandır. O inanırdı ki, insanın kamal və üstünlüyü də li qanununun və şüa prinsipinin riayət olunmasından asılıdır. Onun nəzərində kamil insan «həmişə valideynə məhəbbət bəsləyən oğul, öz övladları ilə ədalət və mehribanlıqla rəftar edən valideyn, öz sahibkarlarına qarşı vəfadar və əmanətdar olan məmur, öz həyat yoldaşı ilə vəfalı və səmimi olan ər, öz dostu ilə ədəbli və sədaqətli olan insandır.»

Konfusiun bütün bu xüsusiyyətləri sədaqət sifətində xülasə edərək inanır ki, insan şəxsiyyətinin və rəftarının əsasını sədaqət təşkil edir. Bu sifət insanın üstünlüyünə və kamalına səbəb olur. O həmçinin kamil insan üçün digər xüsusiyyətlər və sifətlər də zikr edir ki, onlar da sədaqətdən aşağı mərhələdədir. O cümlədən: «Üstün insan camaat arasında tanınmaqla deyil, qüdrətə çatmaqla pərişan olur. Üstün insanın axtardığı şey onun varlığında mövcuddur, alçaq insanın axtardığı şey başqalarındadır. Kamil insan söz deməmişdən qabaq əməl edir, daha sonra öz əməlinin tələbinə uyğun olaraq danışır. O az danışır çox əməl edir. Əməl və rəftarda mötədildir. Kamil insanın əməl və rəftarı, danışığı əvvəlki nəsillərin arasında bərqərar olunan cəmiyyətin külli qanunlarına müvafiq olmalıdır.

KONFUSION AYINININ ƏQİDƏLƏRİ

Konfusionun ən çox məşğuliyyəti cəmiyyətdə islahat işlərinin aparılması, xüsusilə hökumətin vəziyyəti, xalq kütlələrinin yüksək məqamlarla olan rəbəsi idi; o mənəvi məsələlərə çox az diqqət yetirirdi. Hətta dəfələrlə öz şagirdlərinin mənəvi və dini məsələlərlə əlaqədar suallarına cavab verməkdən boyun qaçırmışdı. Misal üçün, onun şagirdlərindən biri ölümlərə (ruhlara) xidmət barəsində soruşduqda cavabında demişdi: «Xalqa xidmət etməyə qadir olmadığın halda onların ruhlarına necə xidmət edə bilərsən?» Yaxud, ölüm barəsində soruşulduqda demişdi: «Sən həyatı dərk etmədiyən halda ölümü necə başa düşə bilərsən?» Bununla yanaşı o, müqəddəs kitabları aşkar şəkildə qəbul edir, allahı aləmlərin yaradanı sanır, bəzən onu ilahi hakim mənasını daşıyan Şankti, bəzən də ərş və asiman mənasına olan Tiyen adı ilə yad edir. Konfusiondan nəql olunmuşdur ki: «Asimani təqdir və iradələri tanımadan ali bir insan olmaq mümkün deyildir. Yol qanunları ilə (Tao asiman yolu) tanış olmadan fərdi şəxsiyyətin sabitləşməsi qeyri-mümkündür.»

Amma əvvəldə qeyd olunduğu kimi, Konfusion özündən yeni bir etiqadi prinsip gətirməmiş, öz ardıcılarını ata-babalarının ayininə dəvət və təşviq etmişdir. Onun özü də çox ciddi şəkildə keçmişdəkilərin etiqadlarına və adət-ənənələrinə riayət edirdi. Adi camaat kimi məbudlara sitayiş edir və onlara qurbanlıq hədiyyə edirdi.

Konfusionun ölümündən sonra ardıcılları onu müqəddəsləşdirməyə başladılar; ilahiləşdirməkdən əlavə,

onun üçün məbədlərdə dua mərasimi, sitayiş və qurbanlıq da geniş şəkildə yayıldı. Bu qanunların əsası ilk dəfə eramızdan əvvəl 195-ci ildə qoyuldu; Çin imperatoru onun məzarı üstündə heyvanların kəsilməsini əmr etdi və tədrici olaraq bu iş genişlənilib yayıldı. Artıq, 1200 ildir ki, ən azı ildə iki dəfə Konfusion üçün məbədlərdə dua mərasimi təşkil olunur və qurbanlıq hədiyyə edilir.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Konfursionun ən mühüm əxlaqi prinsipi Li qanunudur ki, onun əsasında cəmiyyətin müxtəlif təbəqələri özündən yuxarıdakı məqamlara itaət etməyə vəzifəlidir. Çünki bu yolla yuxarı məqamlı insanlar aşağı təbəqəyə mənsub olanların ehtiyaclarını təmin etmək üçün tədbirlər görür və onların işi islah olunur.

Konfursion ayininin müstəqil əqidə üsulları yoxdur və o öz ardıcılarını ata-babalarının adət-ənənələrinə tabe olmağa çağırmışdır.

SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLAR

1-Li qanununu izah edin.

2-Li qanununun icra olunması cəmiyyətin islahı üçün kifayət edirmi?

3-Şu nə deməkdir?

4-Çun-tzo, yaxud kamil insan Konfursionun nəzərindən hansı xüsusiyyətlərə malikdir.

İYİRMİ DOQQUZUNCU DƏRS

ŞİNTO AYINI

Şinto Yaponiyada mövcud olan ən qədim ayinlərdən biridir ki, hal-hazırda Yaponiya əhalisinin əksəriyyəti özünü bu dinin ardıcılı hesab edir. Şinto dininin keçmişi animizm, totemizm, ata-babaların pərəstiş olunması əsəsındadır. Qədim yaponların əqidəsinə görə, ruhlar hər bir yerdə - istər ulduzlarda, bitkilərdə, istərsə də ağaclarda, həşəratlarda və heyvanlarda - mövcuddur. Onların nəzərinə görə saysız-hesabsız məbudlar evlərin və onların sakinləri üzərində pərvaz edirlər. Qədim yaponlar ölülərdən qorxurdular və inanırdılar ki, onların ruhları həyatda istisnasız rola malikdir, dünya işlərinin müqəddəratı onların əlindədir; buna görə də onlara pərəstiş edir, öz ehtiyaclarını onlardan diləyir, hədiyyələr verməklə özlərini onların qəzəbindən amanda saxlamağa çalışırdılar. Ölülərin qəbirlərində qiymətli əşyaların qoyulması da bu səbəbə görə idi. Kişi ölülərin qəbirlərinə qılnc, qadınlarnın qəbrinə isə güzgü qoyurdular. Böyük bir şəxsiyyət dünyadan gedəndə, onunla əlaqədar olanları da birlikdə torpağa basdırırdılar ki, axirət səfərində onun müdafiəçisi olsunlar. Qədim yaponlar arasında ölülərə ehtiram və onların pərəstiş olunması elə bir həddə çatmışdır ki, ruhlar insanların bədbəxtçilik və ya xoşbəxtlik amili hesab edilərək ilahi məqama yüksəldildi və məbudlara çevrildi. Bu ruhlara yaxınlaşmaq məsələsi elə bir mərhələyə çatıb ki, onlar üçün hədiyyələr verməkdən əlavə, digər dini mərasimlər, o cümlədən ata-babaların qəbirləri önündə dayanıb dua oxumaq, qurbanlıq vermək, hətta təbii fəlakətlərin dəf edilməsi kimi bəzi hacətlərin istənilməsi üçün insanın qurbanlıq kəsilməsi də həyata keçirilir. Şinto ilk əvvəldə ata-babaların

pərəstişindən başlamışdı və üç formaya malik idi: Ailənin əcdadına sitayiş, qəbilənin ata-babalarına sitayiş, bir qövmün məbudlarına və sultanlarına sitayiş. Buna əsasən ata-babaların ruhlarına, xüsusilə sultanların ailələrinin ruhlarına, vəfat edən ailə üzvlərinə, görkəmli şəxsiyyətlərə, qəbilə və tayfa rəhbərlərinə, milli qəhrəmanlara və bir sözlə öz canlarını fədakarlıqla əldən verən hər bir şəxsə pərəstiş bu ayinin əsasını təşkil edir.

ŞİNTONUN MƏNASI

Şinto Çin mənşəli mürəkkəb bir sözdür ki, iki hissədən – ruhlar və məbudlar mənasına olan «şin» kəlməsi ilə yol mənasına olan «tao» sözlərindən təşkil olunmuşdur. Deməli, bu söz “məbudlar yolu” mənasını daşıyır. Şinto əvvəllər qədim yaponların nəzərində “ölülərin ruhu” ayini, yaxud «kamino-miçi» adı ilə tanınırdı. Yapon sözü olan «kami» təqribən Çin dilindəki «şin» kəlməsinin qarışığı olub ruhlar mənasını ifadə edir; bu söz məbudlar barəsində də işlədilir. Buradan şintonun tərifi belə aydın olur: «Bu ayin Kamiyə və kami təfəkkürü əsasında olan ictimai həyata olan etiqaddır. Belə ki, qərinələr və əsrlər boyunca irqlərin bir-birinə qovuşması, müxtəlif mədəniyyətlərin istər yerli, istərsə də xarici mədəniyyətlərin bir-birinə qovuşması nəticəsində səltənət sülaləsinin nəzarəti altında vahid surətə düşmüşdür.»

ETİQAD ÜSULLARI

Müqəddəs Şinto mənbələrinə əsasən ilk əvvəldə üç məbud mövcud olmuşdur:

1. Amanumi-kanuşi-nukami, yaxud asiman məbudu;
2. Takami-nusubi-nukami, yaxud qoruyan və keşik çəkən məbud;

3. Kami-musubi-mukami, yaxud məhsuldarlıq və bərəkət məbudu.

Daha sonra bunların nəsil artımı nəticəsində sonrakı məbudlar nəslə yaranmışdır; nəhayət yeddinci nəsildə izanagi (erkek məbud) və izanami (dişi məbud) adlı iki məbud bacı-qardaş surətində dünyaya gəlmişdir. Onlara qədim məbudlar tərəfindən əmr olunmuşdur ki, Yaponiyanı xəlf etsinlər. O iki məbud yerlə asiman arasında asılı olan bir körpü düzəltmədən sonra izanagi oradan suya enmiş, cəvahir nişanəli nizəsini şoranlıq surətində olan okeanın suyuna batırmış və onu o qədər qarışdırmışdır; onun şorluğu qəlizləşib donduqdan sonra öz nizəsini oradan çıxarmışdır. Ondan daman hər bir damcı Yaponiyanın böyük adalarından birinə çevrilmişdir. Yaponiyanın sair adaları və eləcə də Yapon əhalisinin nəslə bu iki bacı-qardaş məbudunun nəsil artımından vucuda gəlmişdir. Digər məbudlar da digər yollarla bu iki məbudun yaranmışdır. Məsələn, günəş məbudu olan Amatrasi izanagin sol gözündən xəlf olunmuşdur. Yapon imperatorları özlərini Amatrasonun nəvələri hesab edirlər. Birinci Mikado (Yapon imperatorlarının ləqəbi və böyük darvaza mənasındadır) Amatrasonun övladı hesab olunur və onun tərəfindən Yaponiyaya hökmran təyin edilmişdir. Şintonun qədim mənbələrində qeyd olunur ki, Amatrasi birinci Mikadoya xitab edərək deyir: «Sən ey yüksək nəşəbli övladım, oraya (Yapona) get və orada hökmranlıq et. Get, ümidvaram ki, sənin sülaləndə firavanlıq və nemət olsun. Ümidvaram ki, o da (sənin hökumətin və sülalən) asiman və yer kimi əbədi olaraq bərqərar olacaq. Bu etiqad əsasında imperatora pərəstiş Şintonun dini əməllərindən biri hesab olunur.

Şinto dinində məbudlar üçün tək-cə təvəllüd və nəsil artımı deyil, insanlar üçün təşəvvür oluna bilən bütün xüsusiyyətlər və şəxsiyyətlər aid edilir. O cümlədən xəstəlik, qəzəb, hamama

getmək, ağlamaq, həsəd etmək, nalayiq sözlər danışmaq, viran etmək, ölmək, öldürmək və s. Nümunə olaraq, Şinto mənbələrində tufan məbudu olan Susa-novo fasid bir təbiətə malikdir ki, onun rəftarı tərbiyəsizlik həddini də aşmışdır. O, qələbə çaldığı zaman zülm və sitəm edir, nəticədə sair məbudlar tərəfindən cərimə olunaraq sürgün edilir.

Şinto ayini bütün təbiət təzahürlərinin ayrıca bir allahı olduğuna inanır. Günəş allahı, tufan allahı, yağış allahı, ulduz allahı və s. Amma əvvəldə işarə olunduğu kimi bu məbudların hamısı, eləcə də maddi və qeyri-maddi varlıqlar bir ata və bir ana məbudan, yəni izanagi və izanamidən doğulmuşlar. Buna görə də bütün varlıqlarda ilahi təbiət vardır. Belə bir ideologiyanın əməli nəticəsi də bundan ibarətdir ki, bir Yapon vətəndaşı həm budda ola bilər, həm xristian; hər bir şəxs Yaponiyada mövcud olan 375 firqədən hansı birinə tabe olsa, yenə də bir Şinto hesab olunur.

DİNİ DƏYİŞİKLİKLƏR

6-cı əsrin əvvəllərində buddiizmin mahayana firqəsi Yaponiyaya daxil oldu. Bu firqə bəzi etiqad üsullarına malik olduğuna görə, o cümlədən cəhənnəm və behiştə etiqadlı olduğu üçün Yaponiya əhalisi arasında sürətlə yayıla bildi. Belə bir etiqad Şinto ayinində müşahidə olunmurdu. Bunun əvəzində Mahayana firqəsi Şintoya məxsus olan etiqadlardan bəzilərinə müəyyən dəyişikliklər qəbul etdi. O cümlədən, ölümlərin ruhlarına pərəstişi qeyd etmək olar ki, Şinto ayinində ruhların insan həyatında əsas rol oynadığına görə diqqət mərkəzində saxlanıldı; onu bu izahla qəbul etdilər ki, bu ruhlar həyatın yeniləşməsindən və ardıcıl doğulmalardan bir əsr əvvəl Kami surətində qalır və bu müddətdə diri insanların müqəddəratında təsir göstərir.

Bu iki ayində digər tədrici dəyişikliklər də baş verdi ki, nəticədə bu iki firqəni bir-birinə yaxınlaşdırdı; hətta Şinto məbudları asimani buddaların təcəssümü ünvanı ilə təqdim edildi. Həmçinin budda ayinində ruhani hesab olunan dəstə mənasını ifadə edən budda-sətvə də şintoizm ardıcılıarı arasında tədrici olaraq yarandı. Halbuki qədim şintoizmdə belə bir ünvan yox idi.

Qeyd olunmalıdır ki, Şinto ayini güclü fəlsəfi nəzəriyyəyə malik olmadığından tədrici olaraq mahayana firqəsində həzm olundu.

19-cu əsrdə öz qüdrətini möhkəmlətmək istəyən Yaponiya imperatorları mahayana firqəsinin nüfuzuna dözə bilmədilər və bunun əvəzində Şinto ayinini gücləndirməyə başladılar. Bunun da əsas səbəbi şintoizm əqidəsinin ən mühüm prinsipi, yəni imperatora müqəddəslik məqamı verilməsi və ona pərəstiş edilməsi idi. Onlar buna görə də Şinto ayinini bir daha rəsmi dövlət dini kimi dirçəltdilər. Nəticədə mahayana firqəsi sürətlə öz nüfuzunu və qüdrətini əldən verdi. Əlbəttə, mahayana firqəsinin etiqadi üsullarından bəziləri Şinto ayinində qaldı ki, onlardan ən mühümi kimi behişt və cəhənnəmə etiqadı göstərmək olar. Bu etiqad əsasında insanlar xeyir və ya şər əməllərin nəticəsində mükafat və cəzaya layiq görüləcəklər. Bununla belə şintoizm öz irqinin üstünlüyünə etiqad bəslədiyinə, yaponları sair millətlərdən daha kamil hesab etdiklərinə və onları asimani bir irq saydıqlarına görə Mekanoha adlı ayrı bir behişt də nəzərdə tutmuşlar.

DİNİ AYİNLƏR VƏ MƏRASİMLƏR

Ata-babaların pərəstiş edilib müqəddəs sayılması, imperatora ehtiram qoyulub müqəddəs sayılması yeni şintoizmdə də qaldı. Bundan əlavə, Yaponiyanın və yapon nəslinin seçilmiş və üstün bir irq kimi müqəddəs sanılması, onların birbaşa allahların

övladları hesab edilməsi Şinto ayininin digər mərasimlərindəndir. Şinto ayinində ailə bir növ məbəd sayılır. Buna görə də müqəddəs və möhtərəm sayılır. Hər bir Yapon vətəndaşı ailəyə və ondakı qayda-qanunlara ehtiram qoymağa vəzifəlidir. Atanın ailədəki ixtiyarı həddindən artıq çoxdur. O, hətta öz övladını satmaq haqqına malikdir, cəzalandırmaq ünvanı ilə öz övladını edam edə bilər. Qadın da qeydsiz-şərtsiz öz ərinə tabe olmalı, onun kobud hərəkətləri və yaramaz işləri qarşısında yalnız mülayim rəftar etməlidir. Eləcə də qızlar atanın varisi hesab olunur. (Bu qayda-qanunlar Yaponiyanın mədəni qanunlarında qüvvədəndir, onlar Şinto ayininin mənbələrində müşahidə olunur).

Şinto ayinindəki ibadətlər bir sıra nəğmələrdən, dua və zikrlərdən ibarətdir ki, əsas etibarilə məbədlərdə və ibadət edən şəxsin istək və ehtiyacları əsasında seçilən məbud qarşısında icra olunur. Günəş ilahəsinə ibadət (Amatraso) özünəməxsus mövqeyi vardır. Amatrasoya pərəsiş edilməsi üçün xüsusi məbədlər tikilmişdir ki, il boyu bu ayinin ardıcılardan böyük bir qrupu onun ziyarətçisi olur. Çünki Şinto ayininə tabe olan hər bir şəxs heç olmasa ildə bir dəfə bu məbədi ziyarət etməlidir. Bu məbədlərdə günəşin simvolu olan dairəvi bir güzgü vardır. Şinto etiqadına uyğun olaraq həmin güzgü müqəddəs Amatrasonun birinci Mikadoya etdiyi hədiyyədir. Bu güzgü Şintonun iki müqəddəs kitabında xüsusi diqqət mərkəzindədir. Nihunci kitabında qeyd olunur: «Amatraso qiymətli bir güzgünü öz əlinə aldı və birinci Mikadoya xitab edərək dedi: Ey mənim övladım! Bu güzgüyə baxdıqın vaxt təsəvvür et ki, mənə baxırsan. Ümidvaram ki, bu güzgü sənə üçün müqəddəs olsun.»

Kuciki kitabında Amatrasonun dilindən belə deyilir: «Bu güzgüyə yüksək diqqət və ehtiram göstər; sanki o bizim

əzəmətli ruhumuzdur, bizə ehtiram etdiyiniz şəkildə ona da ehtiram edin.»

Şinto məbudlarının təzahürləri müqabilində ehtiram edib baş əymək kimi mərasimlərindən əlavə, hədiyyə verilməsi və məbudlar üçün maddi şeylərdən nəzirlər yığılmasını qeyd etmək olar. Bu nəzirlər əsas etibarilə yeməkdən ibarətdir. Hətta bəzi məlumatlara görə hər gün müəyyən qədər yeyinti məhsulları, o cümlədən 4 fincan şərab, 16 nəlbəki düyü, 4 nəlbəki duz, balıq, quşların əti, meyvə və göyərti ilə birlikdə isə məbədinə hədiyyə olunur. Bu hədiyyələrdən bəziləri hər il Cinunun (birinci Mikadonun) qəbri üzərinə qoyulur.

Şinto ardıcılıarı yuxarıda qeyd olunan işləri yerinə yetirməkdən əlavə, bəzi əməlləri də yerinə yetirməyə vəzifəlidirlər ki, onlardan paklıq və təharətin adını çəkmək olar. Daimi yuyunmadan və paklanmadan əlavə, böyük paklanma mərasimi ildə iki dəfə çayda və dənizdə yerinə yetirilir. Belə ki, əvvəlcə hədiyyələr suya atılır və sonra hamı suya girərək özlərini böyük günahlardan paklayır.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Şinto, yaxud “məbudlar yolu” ayini Yaponiya əhalisinin klassik dinidir. Bu din ata-babaların ruhlarına, imperatorlara allahların övladları adı ilə pərəstiş əsasında; mahayana fırqəsinin etiqad üsulları ilə əlaqədə olduğundan behişt və cəhənnəmə iman kimi bəzi əqidələr də buna əlavə edilmiş və dəyişikliyə məruz qalmışdır.

SUALLAR VƏ TAPŞIRIQLAR

- 1-Şintonun mənası nədir?
- 2-Şinto ayininin nəzərində varlıqların müqəddəratı kimin əlindədir?
- 3-Şinto etiqadlarına əsasən Yaponiya və onun əhalisinin yaradılışı necə olmuşdur?
- 4-İmperatora pərəstiş Şinto ayinində hansı əqidəyə əsaslanır?
- 5-Nə üçün Şinto ayini ardıcilları sair dinlərin də ardıcilları ola bilər?
- 6-Şinto ayinindəki dəyişiklikləri bəyan edin.
- 7-Şinto dininin ən mühüm mərasimlərini qeyd edin.
- 8-Şintonun müqəddəs kitabları hansılardır?